

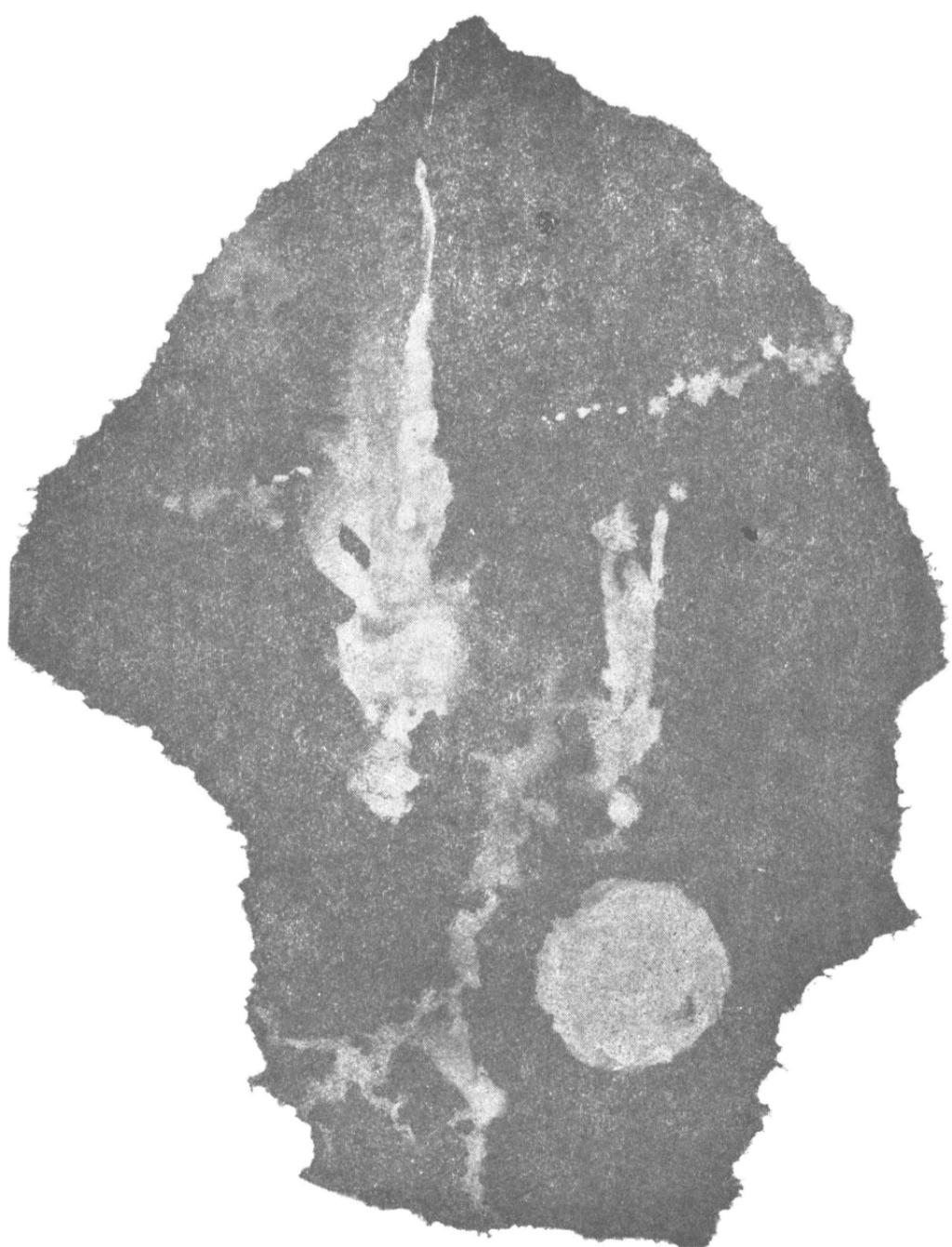
Василь
Дацей

СОНЯЧНИЙ ВЕРХ

SLOVENSKÉ PEDAGOGICKÉ NAKLADATEĽSTVO
BRATISLAVA
diasporiana.org.ua

Василь Дацей

СОНЯЧНИЙ ВЕРХ

1984

Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі
Відділ української літератури в Пряшеві

и епситед в овтуннае

© Slovenské pedagogické nakladatelstvo v Bratislave

До спальні, навіті крізь зачинені вікна, проникало щебетання птахів. Кирило Ступак потиху, щоб не розбудити дружину, вийшов у вітальню. Тут підтягнув жалюзі, навстіж розкрив вікна, зручно сперся ліктями на прохолодне бляшане підвіконня і, примруживши очі, з насолодою вдихнув ранкове весняне повітря.

З четвертого поверху йому видно було понад сусідній будинок аж ген за околицю міста, ба він навіть розпізнавав вулиці недалеких сіл; за жовтими і зеленими ланами тяглася темнозелена смуга порослих буковим лісом узгір'їв, над яким вже піднялося світло-жовте сонце, щедро розсипаючи ясні промені на клубки туману у відолинках біля річок. Кирило підставив сонцю незагорілс обличчя. Вітерець ворухнув листя тополь і обніяв його випарами роси. Він вслухався у пташиний хор, намагаючися роздивитись пурхаючих з гілки на гілку, з крони на крону молодих тополь співаків. Зліва почалося цвірінькання, в ту ж мить десь у листі тополі запищало, над головою — защебетало, але соліста побачити ніяк не щастило.

Ластівки все літали в одне місце на сусідньому будинку, де знайшли спокійний куточек над дверима балкона, забитими гвіздками, щоб діти не ходили туди і не випали. Десять за будинком чи аж біля річки ластівки брали землю, несли у дзьобі до гнізда і, змішану зі слиною, приліплювали там, після чого поверталися за дальшою. Часом прилітали дві пташки із землею, а подеколи одна з них — із соломинкою чи пір'ячком у дзіобі, щоб зразу ж вистелювати дно гнізда.

— Нам би з такою швидкістю будувати квартири, — напівголосно проказав Кирило Ступак, який був архітектором.

Під вікнами загуркотів мотор, потім другий, третій, з автомашин вилетіло по кілька клубків синього чаду; вони одна за одною відривалися від хідника, вузеньким

проходом прямували в провулок, а звідти вибирались на головну вулицю — то сусіди поспішали на роботу. Автомашини стояли біля тротуару вздовж усього будинку, іх там вмістилося понад п'ятдесят, і вони здалися Кирилові велетенським гребенем, з якого кожного ранку виламуються окремі зубці; тепер з нього випав четвертий зубець і на його місці лишилась прогалина.

Переполохані гурчанням та гудінням моторів пташки повипурхували з крон дерев і злетіли вгору, ніби рятуючись від отруйних вихлопних газів. Вони довго літали високо над будинками, перш ніж наважились спуститися вниз, на гілки тополь або до калюжок, щоб дзьобнути землю і для гнізда. Відтепер іх цілий день будуть лякати мотори, писк гальм автобусів на недалекій зупинці, а під вечір — гучні мелодії у виконанні закордонних співаків, що іх підлітки програють у підвалах або на сірі, змагаючися, чий магнітофон голосніший. Люди привикли до галасу, але пташки все збиваються в рій над кварталом і відлітають у недалекий ліс. Тільки сутінки приганяють іх у власні гнізда.

До відходу на роботу Кирило встигає приготувати сніданок і наістися. Якщо хоче переказати дружині щось невідкладне або попросити, щоб вона подзвонила йому на роботу, залишає на столі записку.

Сьогодні, перед відходом, ще раз глянув у портфель, чи чогось не забув, намацав у кишенях документи, малий блокнот і ключі. При ключах завагався — залишив одну в'язку: від квартири, вхідної брами і канцелярії та ательє на роботі. На другому кільці, яке вийняв, загойдалися два ключики від автомашини. Кирило подивився на них і повісив на гачок біля вішалки — на роботу поїде автобусом.

На вулиці кілька дітей ховалося під дашком, але дорослі стояли на краю хідника. Кирило привітався, і дехто з сусідів і з найоміх подав йому руку. Спало на думку, що давно з ними не говорив. Звичайно підніме руку від руля або склонить голову до опущеного скла у дверцятах автомашини на знак привітання, але ніколи не зупиняється бодай на «як ся маєте» чи «як ся маєш, сусіде, товаришу»... На перший автобус не пішов, бо пізно здогадався, що в нього нема квитка.

Поки перебіг на другу сторону широкої вулиці, вкинув корону в автомат і вийняв квиток, а потім ще почекав, щоб пройшли автомашини, то наповнився і другий автобус. Але дальший прийшов незабаром.

Незвично почував себе Кирило Ступак і наближаючись до «Будовоопроекту», де працював уже восьмий рік. Ідучи сюди автомашиною, він слідкував за дорохою, потім стеріг, чи хтось не перебігає перед мостом на другий бік, а відтак звертав за поворотом на площацьку, де були резервовані місця для автомашин працівників установи. Ніколи не міг отак спокійно оглянути газон, молоді деревця перед будинком... Найвище виростили срібні смереки, тягнулися вгору і стрункі туї. Японські черешині вже відцвіли, магнолія сяяла крупними квітами в повному розквіті, пахнув перший бузок, вже показували квіти деякі декоративні кущі. Отака краса, а в нього ніколи нема бажання вийти з будинку на десять хвилин у парк. Хіба що зупиниться біля вікна в кабінеті і ніби мимохітіть гляне зверху, але то — мертві фотографії без ніжного шелесту листя, дзижчання комашні та приемних ароматів, до яких далеко найдорожчим французьким парфумам.

У своєму кабінеті Ступак спочатку глянув у календар, чи не позначена в нього на сьогодні якась невідкладна справа. Зазирнув і в блокнот — нічого особливого. Узявся закінчувати проект школи, але незабаром його відірвав від роботи телефонний дзвінок — директор ввічливо поздоровкався і попросив зайти до нього, як буде мати вільний час.

Кирило мить міркував, чого б то його кликав директор, але ніяк не міг знайти причину, а в такому разі людина звичайно починає підозрювати, що директор кличе, аби порядно виласяти. Цікавість не дала йому довго всидіти. Зі свого кабінету Ступак вийшов енергійно, перші кроки по коридору були рішучі, але поступово вони ставали дедалі більш млявими, а коли він поступав у канцелярію, то це вийшло майже нечутно. Секретарка якраз виходила від директора і запросила Ступака зайти.

Директор «Будовоопроекту» підвівся з-за робочого столу і вийшов назустріч, простягнувши далеко вперед руку на привітання.

— Заходь, заходь, — заохотив він Ступака.

Кирило зніяковів, бо директор звичайно не ручкався з працівниками установи.

— Сідай, — запросив директор, а коли Ступак узяв стілець, енергійно запропонував: — Радніше тут сядемо.

Директор рукою показав на шкіряні крісла, розставлені під стіною від рогу до рогу і ще з другого боку вздовж довгого столу. Ступак сів, а директор пішов на протилежний кінець. Кирилові така відстань здалася занадто великою для дружньої бесіди. Проте директор, ніби щось згадавши, підвівся, сів за свій робочий стіл, порився в шухлядці і вийняв звідти книжку. Пересвідчився, чи це те, що він шукав.

— Маєш цю книжку?

Ступак ледве розгледів назву і мовчки заперечливо похитав головою.

— Треба мати, — сухо проказав директор. — Тут довідаєшся усе про психологію керівних кадрів. Я тепер без неї не міг би керувати установою. Є тут дуже цікаві речі про взаємовідносини між людьми.

Кирило Ступак обвів поглядом кабінет. За спиною стояли скрині з книгами, але кілька поличок було відведенено для кубків перможної команди волейболістів «Будовопроекту» і для пам'ятних медалей. На стінах висіло кілька дипломів у рамках. Крізь велике вікно сонце освітлювало всю кімнату, але вона здавалася темною від дощаної облицьовки махагонієвого кольору.

Директор подав Ступакові книжку, щоб той подивився, але тут же забрав її назад і сів за протилежний кінець столу.

— Я з цього складав екзамен у вечірній школі, — повільно заговорив директор, але Ступакові здалося, що то він навмисне зволікає. — Як прочитаю, потім позичу тобі. У мене багаторічний досвід роботи на керівній посаді, але тут я знайшов факти, над якими хитав головою.

У Кирила в ту мить зродився здогад, що, може, хтось із підлеглих поскаржився на нього, бо чого б інакше директор узявся читати лекцію про психологію і взаємовідносини?

— Ти задоволений роботою? — несподівано запитав директор.

Кирило Ступак остаточно розгубився і дового не міг спромогтися бодай на словечко згоди чи заперечення. Куди гне директор? Він ніяк не міг цього збагнути.

— Ну, як вам сказати, — з трудом промовив Ступак. — Загалом — задоволений.

— А в деталях? — пожвавішав директор.

— В деталях, в деталях . . . — Кирило злякався, що ось зараз зайво в чомусь заплутається. — Були ж уявлення, надії . . . Ще в школі. Зрозуміла річ, то все — фантазія, а тут реальне життя . . . Мріялося робити щось велике, важливе, а тут — дрібна робота, проекти звичайних будинків, установ . . . Тепер ось закінчуємо проект фахового училища.

Директор уважно слухав Ступака, навіть нахилився над столом і вухо наставив, а потім примружив очі. На обличчі в нього заграла усмішка.

— Тоді перейдімо прямо до діла, — директор підвівся і зі свого робочого столу приніс папку та поклав її перед Ступаком. — Подивись на це.

Кирило Ступак нетерпляче перебіг очима по паперах, а потім став уважно читати. Директор спочатку спостерігав, яке враження справила на Ступака несподіванка, потім задоволено видихнув і взявся телефонувати. Він переглянув пошту на столі, щось підкреслював, робив примітки, але так тихо, що не заважав Ступакові спокійно знайомитися з матеріалом. Коли Ступак дочитав, директор визивно глянув на нього, але Кирило залишився байдужим, ніби не бачачи нічого спільногоміж собою і матеріалом.

— Що скажеш? — по-дружньому посміхнувся директор, але Ступакові здалося, що директор все ще приховує справжню причину виклику.

— Цікава робота, — щиро сказав Ступак і з ноткою жалю додав: — Таких замовлень ми не одержуємо.

— А коли це і є для нас?

— Для нас?

— Я довго міркував, — директор перейшов на під-

креслено серйозний тон, — котрому ательє міг би дозвірити цю справу, і зупинився на тобі.

— На мені? — Ступак приємно здивувався, але раптом відчув страх: — Такого великого проекту ми ще не реалізували.

— Подивись на це, ще раз простудію, а завтра приходить, скажеш, як вирішив, — директор підвівся на знак того, що розмова закінчена.

Високий і в свої тридцять три роки все ще атлетичної статури, завжди ошатно та зі смаком вдягнений інженер-архітектор Кирило Ступак повернувся від директора у свій кабінет, розклав на столі замовлення і довго на нього дивився, ніби не вірячи, що це — правда. В котрій вже раз так приносив від директора замовлення, та досі то були дрібні роботи. Сьогодні йому самому трудно було дати відповідь. Кирило ліктами сперся на стіл і в підставлені долоні схилив чоло. У такій позі він завжди міркував над роботою, але тепер все одно ніяк не знав, звідки почати. І тішився, і страх його охоплював.

Ступак, як і кожен архітектор, мріяв колись, що йому замовлять великий проект. В його уяві поступово викresлювалися контури окремих комплексів, уточнювалися засади, навіть окремі деталі він зарисовував і відкладав, бо що як раптом справді доведеться робити отакий проект? У нього вже будуть певні думки, ідеї, він зможе виступити перед фахівцями, відстояти власний твір... Тепер перед Ступаком було не на якусь установу замовлення — там замовець пред'являє свої вимоги і ставить свої умови, включаючи подробиці, встановлює приблизний кошторис і архітекторам досить кілька днів для того, щоб мати готовий проект. Але тут висловлені лише загальні вимоги, а все інше залежатиме від нього.

Кирило Ступак ставить собі питання, чи може він узяти на себе таку відповідальність. І мимохіт в думках повертається до своєї першої самостійної праці в «Будовопроекті».

Про те, що він працюватиме в «Будовопроекті» в Солянах, Кирило знат уж на початку останнього курсу вищої школи. Особливих претензій щодо місця

роботи в нього ніколи не було; якщо вже про те мова, то він твердив, що скрізь живуть люди і скрізь треба будувати. Де б він не працював, від нього вимагатимуть хороших проектів, а тому, випадково зустрівшися з другом, який закінчив інститут на рік раніше, Ступак без роздумувань пообіцяв поїхати в Соляни, ба навіть зрадів, що повернеться до свого краю і буде недалеко від батьків. Друг забезпечив для нього й квартиру на суміжній з головною вулицею, в будинку бездітних стариків. Квартира йому сподобалася, бо щоб потрапити звідти у центр міста, досить було лише кілька метрів пройти біля високої стіни та попід дощаним балконом, що тягнеться вздовж кількох квартир, потім — проїздом з арками, що мають цінність як архітектурна пам'ятка, і вже собі дубовими воротами виходь на тротуар або обійди два будинки і провулком теж вийди в центр.

У цьому провулку Ступак скоро звернув увагу на вишукану ходу стрункої дівчини із завжди випнутими грудьми. Він зустрічав її, повертаючися з роботи або йдучи у місто вечеряти; помітить дівчину і прискоривши кроки, а потім з приємністю слідкує за її плинною хodoю, за рівною спиною, за довгою шиею і якимись обережними рухами рук. Проте порівнятися з нею чи заговорити Ступак не наважувався, на смілився лише пройти слідом до недалекого гуртожитка. Пішовши туди за нею ще і вдруге, він переконався, що дівчина там живе. До розмови між ними дійшло аж через кілька місяців. Весь той час Кирило старанно працював собі на роботі і вдома, відвідував батьків... Часу для прогулянок багато не залишалося.

Одного вечора, пішовши в театр, він між танцюристками на сцені упізнав знайому дівчину. Після вистави трохи затримався перед театром, а коли з брами вибігла танцюристка, зупинив її.

— Нам по дорозі, — звернувся до неї, ніби до давньої знайомої.

Танцюристка пустила його на лівий бік і зразу спітала, як йому сподобалася вистава. Кирило, щоб набратися сміливості, насамперед став переконувати самого себе, що танцюристка мусила давніше його по-

мітити, а тому не здивувалася, коли він підійшов. Про виставу потім говорив похвально, а прощаючися спітав, коли вона знову танцюватиме.

Кирило почав ходити в театр, а потім проводжати танцюристку в гуртожиток. Одного разу вона спітала, чи він квитки купує за гроші, і не хотіла вірити, що так, що Кирило має квитки до кінця місяця на всі її спектаклі.

— Хіба цікаво дивитись одну річ три-чотири рази?

— Я ходжу на вас дивитися, — признався Кирило, а щоб знайти виправдання, додав: — Сьогодні в адажію ви зробили шість стрибків, а минулий раз лише п'ять.

Танцюристка від несподіванки затамувала подих, зупинилася і пильно подивилась на Кирила, немов на істоту з іншої планети.

— Такі тонкощі лише спеціалісти помічають, — пояснила вона своє здивування. — Ніяк не можу перевіконати диригента, що тут необхідно прискорити темп, і вибиваюся з ритму. Сьогодні теж зробила на один стрибок більше, але на нову фігуру перейшла з музигою.

— Я не такий спеціаліст, щоб оцінити ваше мистецтво, — сказав Кирило. — Мені просто запам'яталася ті стрибки і знаю, що іх було п'ять. При кожному стрибку ви відриваєтесь від землі і підлітаєте високо в небо. Тоді ви особливо красива.

Того вечора танцюристка згодилася піти до нього, подивитися книжки з архітектури. Про Ле Корбюзье чула, але на репродукції великого фото не впізнала його, так само мало знала й про визначні будівлі, якими Кирило обвішав стіни своєї строго умебльованої кімнати. На книжки того вечора не лишилося часу, бо обоє навперебій розказували одне одному про дитинство, про школу. Кирило довідався, що Таня живе в гуртожитку сама в одній кімнаті, і не таїться тим, що директор дозволяє їй усе, бо боїться її батька, який досяг функції районного масштабу. Таня саме так і сказала: функції районного масштабу. Але Кирило не міг уявити собі, що то за функція.

Одного разу Кирило прийшов до Тані сумний і ска-

зав, що будинок його старих, як він називав домохазяїв, будуть зносити.

— Це ж чудово! — радісно підстрибнула Таня, але згодом посумнішала. — Я думаю, що ти одержиш квартиру, але ти ж іще не одружений. Холостякам не дають квартири при асанації. Шкода, — резигновано махнула рукою. — А так легко міг отримати квартиру, і то там, де сам вибереш.

Але Таня взялася за справу, помітивши безпорадність Кирила. Вона перевірила, чи насправді дім будуть зносити, бо стари часто безпідставно лякаються; випитала, конче мусить бути одружений Кирило, щоб одержати квартиру, а не бути змушенним перейти в якийсь гуртожиток з душем і убиральнею на п'ять чоловік. Стала вчащати до нього, на роботу зайшла, а потім і до своїх батьків його повела, а ще через тиждень поїхала з ним додому і вже нішо не стояло на дорозі до того, щоб справити весілля. Квартиру, звичайно, отримали за два тижні до весілля, що було справою функціонера краївого масштабу, та Кирило до сьогодні про це й тямки не має.

На роботі Кирилові Ступакові теж щастило — після чотирьох років праці його призначили завідуючим ательє, а сьогодні ось у нього було замовлення, яке могло б викликати заздрість у будь-якого досвідченого архітектора республіки.

Із сусіднього приміщення прочинилися двері. Архітекторка Марія обережно просунула в них голову. Кирило підвів погляд від паперів на столі і привітною усмішкою запросив дівчину увійти. На дитячому обличчі з кирпатим носиком засяяли скельця окулярів у срібній оправі. Марія працювала в його ательє другий рік, прийшла відразу після закінчення інституту, але за той час встигла стати загальною улюбленицею не лише тому, що лише вона одна була тут жінкою, але й тому, що в ній було щось дівоче, ніжне, якась довірливість. І ще вона вміла за всіх радіти, але й вболівала з кожним.

— Старий щось хотів? — невимушенено вивідувала Марія.

Ступакові незрозуміло було, звідки Марія завжди все знає.

— Здивував мене...

Кирило навмисне не говорив більше, вдавав, що якраз тепер в його голові родиться ідея, творчий план, який неодмінно треба нанести на папір. Марія напруженіше вичікувала, та ось Кирило засміявся з гри, яку затіяв з дівчиною, піднявся з-за столу і попросив:

— Маріє, постав на каву. — Він підійшов ближче до архітекторки і раптом не знав, з чого почати. — Старий кинув мені вудочку, — сказав нарешті.

Дівчині це нічого не сказало, від нетерплячки й нервовості вона поставила чайник з водою не на ту плитку, яку включила. Кирило переставив чайник на гарячу електричну плитку.

— Глянь, — він узяв Марію під руку і повів до свого столу. — Запропонував мені проект цілого району. Інвестор не буде ставити перепони. Комплексний житловий район на двадцять тисяч чоловік. Уявляєш?

Поки Марія кип'ятила каву і ставила перед Ступаком чашку, він уже повністю поринув у власні уявлення. Район буде побудований на гарному версі. Квартири, громадянські, здорововохоронні об'єкти, школи, об'єкти обслуговування, адміністративні будови та завод. Скрізь буде багато зелені, парків, сяйтиме облицьовка фасадів.

— Маріє, ти розумієш, що ми маємо можливість спроектувати житловий район за нашим власним сма-ком? — захоплено закінчив свою розповідь Кирило.

Архітекторка зрозуміла причину радості Ступака і дозволила собі пожартувати:

— Одне слово, ти поставиш собі пам'ятник.

— Пам'ятник. Можливо. Але не собі. Ми збудуємо пам'ятник нашій епосі, — не без пафосу заявив архітектор.

Нараду архітекторів своєї групи Кирило Ступак скликав після обіду. До того часу сам обміркував вимоги замовця, підготував у загальних рисах пропозицію, попереглядав свої старі нотатки. А на нараді потім майже годину захоплено говорив про можливість

створити проект модерного житлового району. Він навіть не спостеріг, що архітектори поводилися, як на звичайній, черговій нараді, і що йому не вдалося перенести свої почуття на них.

Коли Ступак закінчив, архітектори мить мовчали, а Марія теж не вважала за потрібне висловлюватися, бо лише недавно говорила з Кирилом на цю тему.

— Ну, що скажете? — підбадьорливо спитав Ступак колег.

— Отже, панове, дальші два-три роки списуємо, — констатував Дугас, відірвавшись від креслення жіночих профілів на краєчках газети.

— А мені це подобається, — живо включився в розмову архітектор Порач. — Протягом тих трьох років будемо мати спокійне життя. Нарешті, і нам перепала солідна праця.

Марія спостерегла на обличчі Ступака розчарування. З яким запалом розповідав він їй про проект кілька годин тому, як був переконаний, що колеги зрадіють, а тут — такі прозаїчні міркування. Марія вже подумувала, чи не озватися їй, коли Манич жмуркнув на неї і заговорив незвично серйозним тоном:

— Товариші, я збитий з пантелику, — він обвів поглядом присутніх. — Це ж серйозна і відповідальна справа, і я не переконаний у тому, що ми спроможні справитися з нею. Не хочу нікого залякувати, але якщо ми вигоримо, то до смерті нас не допустять до порядної роботи. Я знаю такі випадки. До смерті і не тицьнули до порядного проекту.

Кирило Ступак насторожився, напружив увагу. Може, він не так зрозумів слова Манича? Але ні, той насправді піддавав сумніву іхні можливості й здібності. Кирила аж струсонуло, десь усередині в нього захипіло, і він ледве оволодів собою, щоб не вибухнути. Хіба Манич забув про іхні розмови отут, в його кабінеті, в ательє, або й при інших нагодах, розмови про те, що саме такої можливості всім бракувало? З якими заздрощами читали вони про нові проекти для інших міст, як зітхали над тим, що в Солянах ніколи не буде потреби реалізувати велике замовлення. Аж раптом така несподіванка. «Може, ім не віриться», —

виправдовував Ступак подумки своїх колег, таж він і сам був здивований в перший момент.

— Я не згоден з тобою, Павле, — озвався до Манича Яворський.

Ступак пожавав і зрадів.

— Я нікого ні в чому не переконував, — тим самим серйозним тоном, як говорив і доти, сказав Манич.

— Маю право висловити свою думку.

— Не згоден, — повторив Яворський. — В нас уже є досвід, є практика, кілька разів ми довели, що вміємо працювати. На нас директор завжди покладався, і ми ніколи не підводили його. Кому іншому він мав доручити такий проект?

— Все це так, — погодився Манич. — Директор нас вибрав, бо вірить нам і майже нічим не ризикує. Але, питаю вас, коли щось не вийде, то чи в такому разі директор заступиться за нас?

— Чому б це у нас не мало щось вийти? — щиро здивувалася Марія, яка весь час переживала за Ступака.

— Я розумію тебе, Маріє, — звернувся до неї архітектор Порач. — Ми всі були такими після закінчення школи. Я не кажу, що в тебе це лише молодечий запал, нерозсудливість, але, не ображайся, ти не знаєш життя. Якби все залежало тільки від нас, наших здібностей, ого-го! — Порач тицьнув пальцем в небо над головою. — Ти запроектуєш бакелітові клямки, інвестор образиться, чи він аж такий бідний, запропонуєш хромовані, скономі обуряться, чому марнуєш гроші. Теорія, школа — одне, а практика, життя — зовсім інше.

— Ми, мабуть, не розуміємо один одного, — спробував утихомирити всіх Дугас. — Справа не в тому, чи ми зможемо зробити проект, який би відповідав сучасним вимогам. Я підійшов би до проблеми з іншого боку. Скільки житлових районів будується в нас? Не так багато, товариші. Ми можемо на пальцях порахувати їх. Згодитися на авторство — це означає взяти на себе велику відповідальність, а одночасно й привернути увагу інших колег, так би мовити, опинитись під суспільним контролем.

— Звичайно, можна і в таких категоріях міркувати,

— озвався Ступак, щоб колеги зайво не розтягували дискусію, — район треба так сумлінно проектувати, як проектуєш окремий будинок, у цьому не мало б бути різниці. Розумію, декому винідніше жити за приказкою: поволі ідеш, далеко будеш. Але хіба ми не досить знаємо один одного, щоб можна було з певністю сказати, що ми ніколи того не прагнули? Пригадаймо, скільки в кожного є хороших ідей, уявлень, планів, і нам вистачить трохи напружити мізки, щоб домогтися добрих результатів. Я не хочу, щоб ми безголово взялися за проект, у нас є час обдумати пропозицію. Але, товариші, я був би радий, коли б ми за нього взялися.

Цим він закінчив нараду.

Кирило Ступак після роботи поклав у портфель замовлення, прихопив кілька аркушів з примітками і вибіг у коридор. Ідучи вниз сходами, мащав у кишеньках, шукав ключі від автомашини, навіть зупинився, коли не міг їх знайти, і тільки перед будинком, побачивши порожнє місце, де звичайно стояла його автомашина, згадав, що приїхав автобусом. Із співпрацівниками попрощався сухо, декому тільки головою кивнув, поспішав якнайшвидше дійти до автобусної зупинки. В автобусі теж ні з ким не хотів вступати у бодай формальну розмову: однією рукою схопився за тичку, другою притискав портфель, ніби ніс у ньому скарб.

У будинку не чекав на ліфт. Спочатку, як сюди переселилися з Танею, завели гру: хто скоріше буде перед дверима квартири? І він майже завжди швидше вибігав на четвертий поверх, аніж Таня піднімалася ліфтом. Бігання вгору сходами бадьорило його краще, як дві кави. Нема лішшого тренажу для серця, як ходити сходами, казав Кирило. Тому часто сам ходив за покупками вранці у молочарню, та й завжди, як треба було збігати в підваль або ще кудись, то робив це охоче. Останнім часом міркував, чи не слід би вставати вранці раніше, щоб пробігти два-три кілометри біля річки, бо Таня кілька разів ущипнула його за товстий живіт.

Удома, як відмикав Кирило двері квартири, то рап-

том злякався, що дружини нема: так кортіло йому поділитися з нею приємною новиною. В коридорі скинув черевики і гукнув:

— Таня, Танька! — а коли дружина не озвалася, знову покликав її й побіг у кімнату. — Чого ти не відповідаєш?!

Таня щось замимрила собі під ніс, але ані очей не підвела на нього, повністю зайнята своєю роботою. Кирило підійшов до дружини, та підставила йому лице для поцілунку і знову зручніше вмостилася в кріслі-гойдалці. На ній був лише тонкий світлий халат, на колінах вона простелила хустинку, а на табуретці розклала приладдя для манікюру. Манікюр забирає у Тані багато часу, але Кирило розумів, що танцюристка повинна дбати про руки й ноги. Зрештою, вона це робила в той час, коли він вертався з роботи і міг спокійно розповісти, як провів день, чи не трапилося щось особливе або порадитися з нею, куди ім їхати на уїкенд.

— Двері! — скрикнула Таня, бо Кирило залишив відчинені двері, і протяг здув їй з колін хустинку.

Кирило винувато схилив голову, побачивши, до чого спричинився своєю необережністю, швидко збігав по мітелку та лопатку для сміття, поэмітав обрізані нігти з килима, а хустинку знову простелив на колінах Тані.

— Танько, у мене для тебе сюрприз, — радісно повідомив Кирило, повернувшись в кімнату переодягнений в домашнє вбрання.

— Чим ти можеш мене здивувати, — замимрила собі під ніс Таня, ретельно обточуючи кінчик нігтя. Вона підняла руку ближче до світла і роздивлялася, де ще треба підрівняти, краще заокруглити нігти. Потім перевірила і другу руку та задоволено похукала на кінчики пальців. — Будь ласка, подай мені лак, він у мене на нічному столику в спальні або на поличці під дзеркалом у ванній. Я маю ноги в зручній позі.

Лак був на столі у кухні й Кирило приніс кілька маленьких пляшечок.

— Ага, я думала, що нам приготувати на вечерю, — Таня розтягнула вуста у винуватій посмішці.

Поведінка дружини, від якої Кирило чекав великої

цікавості, охолодила його і трохи образила. Він мусив подумки шукати виправдання для Тані: вона ж нічого не знає про замовлення, то чого б мала скакати від радості? Поступово до нього повернулися приємні почуття, з якими він спішив додому.

— Вгадай, — мовив, підійшовши до дружини.

Таня і на цей раз не виявila великої охоти до його гри, тому Кирило наполягав:

— Я готовий побитися об заклад, що ти не вгадаєш.

— Ти купив мені щось, — Таня пожвавішала, кинула лакувати нігті і встала з крісла-гойдалки, готова обняти чоловіка на знак вдячності.

— Ні, не купив. Кажу, що не вгадаєш.

Таня раптом опустила руки, а з обличчя ніби хтось стер усмішку і замість неї з'явилось розчарування. В ту мить Таня не могла собі уявити, який приємний сюрприз, — крім подарунка чи грошей, — міг би їй підготувати чоловік. Недавно тільки лікар радив їй для заспокоєння нервів робити собі приємні несподіванки. Кирило над таким рецептром сміявся, але два чи три рази пішов з нею по крамницях і витратив досить велику суму грошей на покупки. Таня справді почувала себе кілька днів чудово, жартувала, частіше горнулася до нього, навіть на коліна сіла, як дивилися концерт найновіших мелодій і пісень по телебаченню; стала якоюсь говіркішою, навіть балакучою, на протязі тих днів Кирило довідався більше пліток про театр, аніж за цілий рік.

— Можна визирнути в коридор? — спитала Таня в надії, що чоловік там залишив подарунок для неї і навмисне розпалює її цікавість. — Наші дівчата переконані, що ти робиш мені дорогі подарунки, — розгублено сказала Таня, вертаючись з коридору, де, крім залишених посеред килимка чоловікових черевиків, нічого не помітила. — Ти щаслива, кажуть. Думають, що отримуеш високі гонорари за проекти, як всі архітектори.

Кирило Ступак був настільки зайнятий власними думками, що не спостеріг ані іронії в голосі дружини, ані докору й погорди в її погляді. Він вийняв з портфеля папку із замовленням і пальцем поманив Таню.

— Буду робити велику річ, — проказав з пафосом.

Таня заспокоїлася, зрозумівши, що чоловік здійснив дратував її, очима перебігла замовлення. Йшлося про проект житлового району. Їй стало незручно за свою поведінку. Пригадалися іхні спільні мрії: вона призначувалася, що хотіла б отримати велику роль, в якій привернула б до себе увагу критики, щоб згодом її запросили на гастролі до Братислави, послали за кордон на гастролі, а Кирило в такі моменти розкривав душу, ділячися своїми уявленнями про те, як колись працюватиме над великим проектом. Тепер, здається, він матиме таку можливість.

— Нарешті, — щиро потішилася Таня і обняла чоловіка, а коли Кирило розкладав на столі зарисовки майбутнього житлового району, поцікавилася: — Скільки ти одержиш за такий великий проект?

Кирило зрозумів, що дружині насамперед про гроші розходитьсья, розчаровано відвернувся, але опанував себе і сказав:

— Це в рамках робочих обов'язків. Директор додручив проектувати район моїй групі.

— Я могла здогадатися, що тебе потішить така дурниця, — злісно просичала Таня. — Інші заробляють, де тільки можуть, а він захоплений, що буде робити, як кінь, без права на гонорар! Боже мій, коли вже ти, нарешті, порозумнішаєш?

— Таня! — строго відсік Кирило. — Ти знаєш, який я.

— Завжди чесний, — з неприхованою іронією глянула вона йому прямо в очі. — Ти думаєш, що варто бути чесним. Не варто, дорогенький мій.

— Я ніколи не думав пор роботу в таких категоріях. Людина мала б працювати чесно, щоб не соромитися самій перед собою.

Розмови чоловіка про чесність, його захоплення роботою дратували Татню. Вона не могла зрозуміти, чи Кирило такий нездара, чи вже став байдужим до неї. Колегині на роботі хвалилися подарунками від чоловіків, приносили показати матерії, запрошуvalи додому подивитися на нові меблі. Таня похвалить якусь гарну річ, скаже, що і їй би такої хотілось, а дівчата зразу накидаються на неї, щоб не робила з себе таку скромну, докоряють, що стала замкнutoю і ніколи нічого

не показує. Як призналася, що чоловік давно вже ій нічого не купив, ображено відвернулися, кинувши ій через плече:

— Хіба ми не знаємо, скільки тепер заробляють архітектори? Ти можеш замовити собі костюм із самих грошей!

— Інші проектиують невеликі будинки, одноповерхові крамниці, дитячі садки, а мені дають можливість збудувати цілий житловий район. Ти розумієш, що це означає для архітектора?

Таня аж зуби зціпила, щоб не вибухнути від люті, яка її охопила через наївність Кирила. Вона знову сіла в крісло-гойдалку, намагаючись заспокоїтися, та як вигвинчувала затичку з пляшечки лаку, помітила, що пальці в неї дрижать.

— Готуюся до вистави, — тільки й мовила сердито.

Кирило втомлено пішов у свою кімнату.

Під вечір Ступак відвіз дружину в театр. Він досить часто возив її, щоб вона не штовхалася в автобусі і могла дома спокійно загримуватися, деколи й розім'яється, а в гардеробі потім не нервуватись, не заважати ні кому і мати час зосередитися. Кирило залишався на виставі або в театральному буфеті. З'єсть було бутерброд, вип'є сік, і для бесіди завжди хтось знайдеться. Інколи прогулювався по місту, заходив у кав'янню чи залагоджував якісь невідкладні справи. Таня ніколи не питала, як він провів час — у чомусь жінки повинні й поступитися чоловікам, щоб ім не здавалося, ніби вони в них під пантофлею. Як актриса в романі Гонкорді, чоловік якої Шарль Демайль відчував себе вільним, хоч в наступні два-три дні з мозаїки питань вона точно визнавала, де він був.

— Прийду, щоб візвести тебе додому, — буркнув Кирило, коли Таня закривала дверцята автомашини, бо від післяобідньої сутички вони майже не говорили.

Таня не відповіла чоловікові нічого, але помітивши, що хідці з тротуару дивляться в її бік, раптом посміхнулася й заграла пальцями правої руки, як на клавішах рояля.

Зі стоянки перед театром Кирило поспішив включитися в колону автомашин і попрямував за місто, там

повернув на польову дорогу, що прорізала артільний лан картоплі.

З блокнотом і олівцем в руках він пішов полем у напрямі верху, що з цього боку піднімався пологим схилом, а з другого — спускався у ріку.

Звідси був цікавий погляд на місто, і Кирило пригадав, як він колись дома дивився отак зверху на село. З поля на схилі бачив верби і лозу, що стерегли вічно поспішаючу річку, за ними зеленіли сади з фруктовими деревами, понад якими трикутниками підіймалися бляшані й черепичні дахи. Все це справляло враження зеленої колиски. Дивиця було на неї, і тобі кортить піти туди, бо там хтось обов'язково приголубить, притулить, поколише в прохолодній тіні за літньої спеки, а холодної зими — зігріє і розповість казку, про яку тобі все мариться з дитинства.

Тепер він бачив перед собою місто Соляни, яке вибігало в поле кількома фундаментами недавно знятих будинків. На одному місці вже стирчали стріли підйомних кранів над новобудовами, інде були безладно розкидані барачні склади. Все це доведеться розчистити і новий житловий район зв'язати з містом, — вирішив Ступак.

Пильним поглядом обвів він усю рівнину, яка піде під новий житловий район, намагаючися зафіксувати її в пам'яті якомога точніше і перевіряючи, чи десь нема яруг, чи всюди твердий ґрунт. Потім зупинив погляд на найвищому місці на ґрунку: звідти колись розкриватиметься панорама житлового району. Легко піднявся до половини і повернувся обличчям до міста. Тепер перед ним розкрилися не лише Соляни з усіма окраїнами, але й навколоїні села. Головна вулицятягнулася серединою міста, розділила його на дві рівні частини. Кирило продовжив уявну лінію головної вулиці аж до того місця, на якому стояв, і з задоволенням констатував, що новий житловий район добре зв'яжеться з центром. Починаючи від центру, поміж старими низькими будинками подекуди височіли нові, а подекуди навпаки — нові споруди цілком вищініли колишні хати. У таких місцях купчилися невеликі нові квартали. Протилежній бік міста був забудований заводами, там була й залізнична станція з кількома ко-

ліями. На лівому боці — горбок, а за ним — вічно мокрі луки. Тут, де стояв Кирило, було найідеальніше місце для нового житлового району. В цьому не могло бути сумніву. Він набрав повні груди повітря і з легкістю спортсмена вибіг аж угору, де починається буковий ліс.

У лісі зразу відчув вологу прохолоду. За першими деревами була стежка, через кілька метрів її перехрещувала інша, а там — ще інша і всі виходжені. Кирилові, який не раз дивився з міста в напрямі лісу, ніколи й на думку не спало, що тут ходили люди. А виявилося, ліс має своїх постійних відвідувачів. І зразу було ясно, чому. Вистачило дихнути на повні груди, щоб збагнути різницю між важким повітрям міста, насиченим ідким димом, вихлопними газами і смородом асфальту тротуарів, і отим чистим, легким повітрям з ароматами квітів та букового листя. Кирило пройшов кілька метрів углиб між першими деревами і рух міста, вічне гудіння, клаксони, свистки паровозів перед семафорами станції загубилися; у лісовій тиші можна було зосередитися.

Понад годину блукав Кирило стежками, які помежили ліс у всіх напрямах. Під вкритими густим листям деревами сутеніло, але на узлісся було світло, хоч промені сонця падали вже майже горизонтально. Ступак вибрав зручне місце, зорієнтувався, де південь, щоб продумати, як будуть розташовані майбутні будинки по відношенню до сонця.

— Невже це правда? — прошептав Кирило, оглядаючи великий простір, на якому мав вирости новий житловий район. Чи хтось із тих двадцяти тисяч людей, які тут поселяться, знатиме, що він, інженер-архітектор Кирило Ступак, стояв отут і в його уяві вирисовувалися плани іхніх домівок, вулиць, зелених насаджень — плани частини іхнього життя?

Павло Манич часто твердив, що рідна жінка в нього закохана, але що фортуна любить його ще міцніше. І справді, доля Манича складалася за графіком щасливої людини. Усе йому давалося легко, хоч, на його погляд, він був не дуже скромний у своїх вимогах. У «Будовпроекті» працював на два роки менше, ніж

Ступак, але його проектам вілл мало хто зі старших колег міг конкурувати. Інші з трудом добивалися, щоб проект подобався, а Маничу досить було вислухати бажання замовця і в його уяві враз випливало з десяток вілл, які він бачив у різних кінцях Європи. Жінки його вважали ідеальним чоловіком, а з мужчинами йому вистачало промовити два-три слова, щоб потоваришувати.

Проте цієї ночі він ніяк не міг заснути. Дружині поскаржився, що пізно випив каву і що в спальні жарко, але з голови не виходили слова Ступака про новий проект. Манич знов, що такий проект забере в нього найменше два роки, але чи добре це, а чи погано — ніяк не міг вирішити. Дійшов до того, що робота буде цікава, хоч вимоги ставитимуться немалі, й у голові знову завертілася думка: яка користь для нього, як вплине співавторство на його кар'єру? Певно знов і те, що такий великий проект не обійде преса, що він приверне увагу навіть зарубіжних архітекторів.

Вранці у ванній став перед дзеркалом і злякався запалих очей, зморщеного чола та пожовкливих лиць. Кілька разів примружив опухлі повіки, порозтирав зморшки на чолі, пошипав лиця, знову наблизився до дзеркала і по спині в нього пробігли мурахи — не може бути: на скронях з'явилися перші срібні волосинки.

— Дівчатам імпонують мужчини з сивими скронями, — сказала дружина. Вона, мабуть, весь час спостерігала за ним.

«Іди ти під три чорти зі своїми дурними дівчата-ми!» — подумки вилаявся Манич. Йому треба подобатися Фортуні, а та щось мовчить, а може, готується зрадити.

На роботі Манич поклав портфель на стіл у своєму кабінеті і пішов у ательє. На його здивування, тут уже були Яворський, Порач і Дугас. Вони, здається, без діла стояли і чекали на нього. Дугас багатозначно подивився по ательє, хвилинку прислухався біля дверей, чи когось не чути в коридорі, потім навіть прочинив їх і повернувся до групи.

— Хлопці, — сказав Дугас, — я переконаний, що він згодиться взяти.

— Чому б не згодитися, — напоготів сказав Порач, закотивши очі під лоба. — Така нагода...

Після цього він так виразно глянув на колег, що не мусив ані слова більше додавати, вони зрозуміли.

Манич нервово переступив з ноги на ногу, відчуваючи на собі пильні погляди колег, але ніяк не міг наважитися щось сказати.

— Нагода для всіх, — порушив напружену мовчанку Яворський.

У коридорі почулися кроки. Архітектори зачекали, поки не рипнули десь двері і знову не запанував спокій. Манич за той час обводив поглядом присутніх, але з іхніх облич нічого не вичитав — всі виглядали свіжо. І він докорив сам собі за безсонну ніч і за втому.

— Маєш рацію, — притакнув, нарешті, Яворсько-му, але зразу ж підніс вказівний палець і став посеред кола. — Нагода для всіх, але ми знаємо Ступака, і я сумніваюся, щоб він допустив нас до слова, щоб він рахувався з нашими пропозиціями, зауваженнями. Я вже бачу, як він нами маніпулює, немов ляльками, а ми слухняно виконуємо його накази і покірно схилимо голови.

Манич замовк, але стежив за кожним архітектором, намагаючись з іхньої реакції зрозуміти, як вони сприйняли його слова. Він не заперечував, але й не згоджувався включитися в роботу над проектом. Залишив, як говорив сам собі, поки що відкриті двері, а там видно буде.

— Ступака легко не купиш, — загадково промовив Порач. — Сам директор намагається з ним по-доброму домовитися, а що з нами робитиме, можна собі уявити...

— Це ж колективний труд, хлопці, — серйозним тоном нагадав Яворський. — Ступак не може все вирішувати сам.

— Ми зайво морочимо голови, — спробував внести веселішу ноту в розмову Дугас. — Чого тут можна досягнути, що тут зіпсуєш? Не будемо ж ми сперечатися про те, чи відстань між будовами становитиме п'ятдесят, а чи сімдесят метрів, скільки будинків буде семиповерхових, а скільки — дванадцятиповерхових.

Усі ми залежні від промислового виробництва панелів — і край. Справа рутини.

Манича такий поворот роздратував. На Дугаса він часто злився за його дурну звичку в найважливіший момент кинути жарт або перевести розмову на іншу тему.

— Попереджаю вас, можемо вигоріти, — перебільшено серйозно проказав Манич, щоб колеги не підхопили Дугасів тон і вся розмова не набула легковажного характеру. Проект житлового району — не така вже буденна річ у іхній роботі.

— Коли б керівником ательє був хтось інший, можна було б створити чудовий проект, — поспішив виправити свою нерозважливість Дугас, бо Манич ошпарив його ворожим поглядом, та щоб і Яворського не розгнівати, додава: — Як каже Яворський, це — шанс звернути на себе увагу.

— Драматизуєте, хлопці, — махнув рукою Порач, бо не любив, коли хтось занадто спекулював навколо простих речей. — Робота як робота. Проектуеш один будинок чи цілий район — яка різниця? Шукайте замовлення від одноосібників. При такому великому проекті в нас знайдеться досить часу спокійно заробити якусь крону.

— А може, Кирило відмовиться взяти, — несподівано сказав Дугас.

— Справді, де ж Кирило? — спохватився Яворський.
Всі розгублено розвели руками, мовляв, як можна було забути про завідуючого?

— Мабуть, він у директора, — невпевнено сказав Порач.

— Не порадившися з нами, не піде, — заперечив Яворський.

— Хлопці, а ніхто з вас не задумався над тим, чому директор пропонує проект якраз Ступакові? — Дугас засунув руки в кишень, закопилив губи і насутив брови. Всі знають: це ознака того, що Дугас вважає себе серйозною і впевненою в собі людиною. Мовляв, я поставив питання, ви, колеги, думайте, а сам я точно знаю все. Вирішивши, що цікавість товаришів розбуджена досить, Дугас вийшов на середину кімнати і

таємниче прошепотів: — У Ступака хтось є... І порядно високо, хлопці!

— Дурниця! — відрізав Манич.

У той момент розкрилися двері і Ступак впustив поперед себе Марію. Він весело поздоровкався з архітекторами, сконстатував, що всі добре виглядають і що не видно, ніби вони не спали, думаючи про проект.

— Чого тут думати. Беремо! — заявив ображений Маничем Дугас так переконано, що Ступакові здалося, мовби колеги не могли дочекатися його. Підтверджуючи це, архітектори мовчки опустили голови, че наважуючись навіть спитати, чи Кирило не передумав. А Дугас, щоб довести до кінця свою пермогу, сказав Кирилові: — Іди, повідом директорові.

Кирилові Ступакові весь час здавалося, що стрілки круться занадто швидко, він уже кілька разів звіряв з колегами свій годинник. Раптом йому забракло часу і від того він став нервовішим. Не терпілося, боявся, що не встигне вчасно зробити роботу. Проте залишився привітним зі знайомими, милим у дома і на роботі. Став навіть наспівувати мелодії пісень зі студентських часів і дивувався, що колеги в ательє мовчазні — аж кволі, апатичні до роботи. Згодом докоряв собі в думках, що безпідставно підозрював їх у байдужості, що вони такі самі, якими й були, а що не співають разом з ним, то це ще не свідчить про поганий настрій. Скликаючи їх в ательє, він голосно вітався з ними, стаючи на порозі, питав, як спали, чи мали приємні сни і робив театральний жест, промовляючи:

— Радий привітати вас на нараді ательє...

Все це було зайве, архітекторам досить було через Марію повідомити, коли відбудеться нарада, і всі пришли б, як завжди...

— Який ти випараджений, — сказала Марія вранці, коли Кирило перестрів її в коридорі. Вона ще хотіла зауважити, що й хода в нього сьогодні особливо легка, а руки аж рвуться до праці, але замість того додала: — По-весняному виглядаєш.

— Ти мене ставиш в незручне становище, — пожартував Ступак. — Якраз хочу попросити тебе зро-

бити одну річ, а ти вітаєш мене таким компліментом, за який кожен інший начальник відпустив би тебе на цілий день за покупками.

Зрозуміло, Ступак дав роботу Марії, а сам сів за свій стіл, обіперся об спинку стільця, вийняв з портфеля новий блокнот і мить дивився на нього. Згодом на першій сторінці каліграфічно вивів: «Проект житлового району», а на дальшій сторінці почав писати все, що вже було зроблено стосовно нового проекту.

— Я загадав Марії розмножити на шапіографі вимоги інвестора, — почав нараду архітекторів Ступак, роздаючи кожному папку з паперами. — У замовленні сказано, що нам дають вільну руку. Я іздив оглянути територію — чудова місцевість. Рівнина переходить у пологий схил...

Ступак не всидів, стиснув кулаки і тихо опустив їх на стіл. Потім підвівся і, мов наелектризований, почав ходити від колеги до колеги. Його запал поступово передавався і ім, поволі роз'яснювались іхні обличчя, з'являвся блиск в очах.

— Місцевість кожному з нас відома, — поважно заговорив Яворський. — Думаю, що буду говорити не лише за себе, коли скажу, що око жодного архітектора не залишиться байдужим при погляді на такий простір. Якщо ми візьмемося за роботу із запalom, повністю усвідомлюючи відповідальність...

Яворський зробив паузу, якою Манич скористався й кинув:

— Не забуваймо про будівельників.

— Як про будівельників? — не зрозуміла його Марія.

— На папері можна понакреслювати що завгодно, але будівельникам треба мати змогу розставити підйомні крані. Напроектуй на грунточку одноповерховий дитячий садочок, то в республіці не знайдеш підприємства, яке взялось би за реалізацію. І тут кінчиться наша фантазія, — це вже він до Кирила звертався.

— Насамперед ми повинні уточнити основні речі, — строго перебив його Ступак. — Не «напроектуй», як ти кажеш, Павле, але «напроектуємо». Проект —

спільна справа, спільний твір, так і роботу будемо організовувати.

Такий тон насторожив усіх, архітектори подивилися на Кирила, бо він підвищив голос, чого досі ніколи не робив.

— Ти — завідуючий, — Дугас говорив улесливим тоном, але було ясно, що він іронізує, прагнучи бодай частково «віддячити» Ступакові за його гострий виступ проти Манича. — Я не кажу, що перейдемо з тобою на «ви», але порядок мусить бути.

— І я за порядок, — втрутівся Яворський, бо подібні балачки Дугаса починали дратувати його. — Проект є спільною справою нас усіх і стане візитною карткою нас усіх. Кожен з нас несе за нього відповідальність.

Федір Порач, щоб весь час не мовчати, порадив кожного дня сходитися до обіду всім в ательє і спільно працювати над першими проектними накресленнями. На його думку, зайво фантазувати, бо архітектура — конкретне мистецтво і її можна точно виражати грошима. Це формулювання архітектори чули не вперше, і хоч не погоджувалися з ним, ніхто вголос не заперечував.

Марія уважно прислухалася до кожного слова, напружену чекала рішення Кирила, сама не наважуючися більше говорити. Досі вона виконувала все, що їй загадував зробити Ступак, але як виглядає робота над таким великим проектом — цього Марія не уявляла. Її брав страх, коли озивався Кирило, чи не скаже він, що з нею не рахуються . . .

— Ми взялися за цей проект, — строго і з притиском на кожному слові сказав Кирило Ступак. — Уважно вивчіть умови і вимоги інвестора, а завтра вранці знову зустрінемося. Кажу, нічим не будемо себе обмежувати. Наша засада: спроектуємо новітній житловий район. Ну, а тепер до праці!

Архітекторів здивувало, що Кирило так поспішно закінчив нараду, ніхто не вставав, тоді він перший залишив ательє, супроводжуваний поглядами своїх підлеглих.

Кирило Ступак поспішив вийти з ательє не заради

того, щоб у такий спосіб показати свою владу над колегами. Якась дивна сила, немов заведений механізм, погнала його раптом до кабінету. Пробудилася фантазія, в його уяві виринали окремі деталі житлового району, ніби з імли вирисовувався він увесь, але ще не чіткий, потім знову відокремлювалися деталі, будинки, фасади і, нарешті, всіми кольорами загralо ціле — новий житловий район. Кирило відчув потребу максимально зосерeditися і записати все, що могло б пригодитися для проекту. Такі почуття він звідував не раз. Окремий дім, хай і дванадцятиповерховий, одну школу, якесь підприємство легко міг осягнути в пам'яті. Але хіба можна уявити собі весь район як суцільний організм отак відразу після ознайомлення із загальними умовами інвестора?

Коли Кирило поскладав на купку всі примітки і зарисовки, він відчув велику втому, а в кутках очей заpekli kraplі solonogo поту. Замість радості, яка приходила після творчої роботи, його охопив страх. Він ніяк не міг позбутися настирливої картини: як двадцятитисячна маса (стільки людей разом Кирило бачив тільки на Першотравневому святі) рушає вулицями, минає трибуну і прямує на рівнину за містом, де постане житловий район за проектом ательє, яким керує інженер-архітектор Кирило Ступак. Для такої маси людей треба створити домівки, місця для іхнього щастя, куточки, де б ховалися вони з болями, де б народжувалися й виростали іхні діти. Весь той натовп з довірою дивиться на нього, але Кирило чув, як могутній хор питав: зможеш?

— Мушу! — рішуче відповів уолос.

Він зінав, що то буде не задушливе місто, з якого люди втікають, шукаючи відпочинку в тихих закутинах, у лісах, селах у своїх родичів, — у місцях, де б вони могли на повні груди дихати не змішаним з отруйними випарами і смородом повітрям. Необхідно спроектувати такий житловий район, щоб люди у своїх квартирах почували себе найбезпечніше, щоб вони жили у здоровому навколоишньому середовищі і гордилися красою свого міста. Основою для естетики станове доцільність. Це була друга думка, яку він того дня занотував у блокноті й підкреслив червоним олів-

цем. Без зайвих прикрас; без вицятковувань треба буден досягти краси.

— Питимеш каву? — блиснули скла окулярів Марії у прочинених дверях.

— Каву?

— Сьогодні ти ще не пив.

Кирило приклав долоню до грудей і прислухався, як б'ється серце.

— Обійдусь без кави.

Маріїна голова сковалася, вже зачинялися двері, але Кирило раптом покликав:

— Маріє!

Архітекторка торснула дверима і виструнчилась на порозі. Кирило посміхнувся, побачивши насторожену дівчину з кирпатим носиком під рамою окулярів.

— Ти віриш у богинь?

Марія стenuла плечима і знову стала непорушно, як статуя, намагаючись вгадати, що означає питання Ступака. Коли б він спитав, чи вона вірить в бога, але яку богиню має на увазі Кирило?

— Хіба в геометрію, — вона й сама не знала, як це злетіло з язика.

Кирило засяяв, вибіг на середину приміщення і радісно проказав:

— Вона ж і є богинею архітектури. Геометрія — це богиня архітектури! І ти не забувай про це. Де яку книжку знайдеш — переглянь, щоб від тебе не скovalася жодна її таємниця і щоб за її допомогою причепурити наш квартал, зробити його легким, просторим, вільним і красивим. Це і буде твоя частка праці над проектом.

Марія відчула, як біля серця стало тепло, потім тепло блискавкою розпурхнулося по всьому тілу і наповнило дівчину нестримним бажанням підійти до Кирила, обняти його і обцілувати. Якби він знов, якою вдячністю загорілась вона в ту мить. Ледве стримувала слізози радості. Вже хотіла призватися Ступакові, що менш як годину тому мучилася думкою, чи і її залучати до праці над проектом, а тут завідуючий без найменших побоювань доручив молодій архітекторці таку відповідальну ділянку . . .

— Я тебе не підведу, — вихопилося в неї щире за-
певнення.

— Я це знаю.

Як добре, що Кирило Ступак відповів ій серйозно, що не пожартував з приводу висловленої нею традиційної фрази. Як би вона засоромилася, може, і втекла б з кабінету, коли б він... Марія спохватилася, що марнує час, коли в неї таке важливе завдання. Ще сьогодні напише листа додому і всім подругам.

— Зроблю каву, — мило запропонувала, а що Кирило не відмовлявся, додала: — Хочу тебе погостити.

У Кирила в підвалі була скована креслярська дошка. Як розставляли меблі в новій квартирі, для неї не знайшлося місця: майже половину кімнати, яку відвели для робочих справ, забрав стіл. Зрештою, Кирило встигав усе поробити в установі, а коли й брав якусь працю додому, то лише читати або писати на друкарській машинці.

Хоч креслярська дошка бул загорнута і непошкоджена, Кирило начисто витер її, пучками пальців мацаючи поверхню, чи не поробилися задряпини або риски. Свій стіл відсунув у куток, мусив попересувати і книжкові шафи, довго міркував, куди поставити крісло-гойдалку, бо під вікном — найкраще місце для дошки. Міг почекати, щоб Таня допомогла, бо книжкові шафи були важкі, а викладати книжки він не мав охоти, проте хотілося все зробити якомога швидше. Коли закінчив переставляти меблі і потягнув килим більше насередину, задоволений підійшов до дошки: тут будуть родитися нові ідеї, буде створюватися житловий район. У тій позі й застала його Таня, повернувшись додому.

— Що це означає?!

Кирило не помітив, що дружина роздратована, і спокійно пояснив:

— Дошку приніс з підвалу. Пам'ятаеш? Вона в мене була, коли ти приходила відвідати самотнього холостяка. — Кирило усміхнувся, пригадавши перші зустрічі і захоплення молодої балерини працею та ідеалами починаючого архітектора. — Уяви собі, вона зовсім непошкоджена.

— Моє крісло!

— На цій дошці будуть родитися контури нашого району.

— Моє крісло де поставиш?! — строго перебила Таня. — Чи, може, зовсім хочеш викинути?!

— Тут досить місця, — Кирило добросердно розвів руками навколо себе.

Ця добросердність дратувала Таню. Вона кілька разів закидала йому, що мужчина повинен бути мужчиною, а не чутливою старою дівкою. Ій вистачило б ще додати, що вона не може собі уявити, який з нього завідучий, і тоді Кирило був би виведений з рівноваги. Але сьогодні Таня нічого цього не сказала, а він мовби й не спостеріг докірливого тону дружини.

— На руках буду тебе гойдати.

Кирило підійшов до дружини, обняв її, і, — дарма пручалася, — підняв на руки та, як малу ляльку, погойдав.

— Єдине, з чого маю радість при тобі, це — посидіти в кріслі біля відчиненого вікна. Тепер і того мене позбавляєш . . .

Кирило не думав, що Таня образиться. Справді, слід було почекати, поки вона повернеться, і порадитися з нею. Дружина дуже любила посидіти в кріслі — сидить з примурженими очима, ноги витягне, щоб відпочивали, руки покладе на бильця, а він опуститьться на мохнату овечу шкуру на підлозі і гойдає Таню. Коли вона втомлена або, в похмуру погоду перед дощем, засинає, Кирило продовжує гойдати, але ні на хвилинку не зводить з неї погляду. Бо в ці хвилини Таня особливо гарна. Такою гарною вона була ще в сонячні ранки, коли перші промені зайчиками крізь завісу починають стрибати по обличчю. Воно здається тоді Кирилові цілком дитячим, і він мусить зробити над собою зусилля, щоб не розбудити її палкими по-цилунками.

— Я не думав . . . — намагався знайти якесь розумне пояснення, щоб заспокоїти Таню. — Якщо хочеш . . .

Таня насупила брови, обличчя зробилось нерухомим лиш на вилицях помітно пульсувала кров у синіх жилках. Кирилові стало неприємно. Щоб покласти край напруженій ситуації, він запевнив:

— Креслярську дошку поставлю десь інде.

— Розходитьсь про принцип, — з ненавистю вибухнула Таня. — Якщо ти переставляєш мое улюблене крісло, то тим виявляєш неповагу до мене самої.

— Таньо, як же так? — безпорадно розвів руками.

— Коли це я не поважав тебе? І що спільного має крісло з нашими відносинами? Кажу ж, поверну його на місце. Креслярську дошку поставимо десь інде . . .

— Нащо вона тобі здалася в кімнаті? Хочеш мені рисувати на ній маршрути, якими їздять наші знайомі у відпустки? — Таня іронічно перекривила вуста і задерла носа перед Кирилом.

Ступак вибачав людям багато, але не переносив, коли з нього робили дурня. Таня напала на нього не через переставлене крісло. Якщо хоче, він винесе з кімнати всі меблі, і хай гойдається на здоров'я. Але тут, бачите, йдеться про відпустки! Хіба вони не їздять кожного року у відпустку? Іздили автобусом, потім — власною автомашиною, але котрась з її подруг похвалилася, що вони полетять літаком, і Таня того ж вечора закопилила губи: у відпустку поїду хіба літаком, трястись у автомашині до моря — це не відпочинок, це тортури. Тоді він зразу випалив, що не буде її мучити, а відпустку вони проведуть на селі в його батьків. То був бензин на вогонь . . .

— Дома буду працювати над проектом, — тільки й сказав Тані Кирило тепер.

— Чесний, чесний . . . Думаєш, хтось тобі за це скаже спасибі? Ні, мій миленький. Інші женуться за грошима, а ти . . .

— Я задоволений, що живу з чесної праці.

— І я була такою. Твоя наука!

Кирило подумав, що в Тані прорвався гнів, який мусив накопичитися на роботі. Там хтось образив її або й у невинній сутичці висміяв, а вона виливає злість на ньому.

— Роби мистецтво, чесно працюй! То були твої слова, твої напущення, — продовжувала дружина.

— Так. Мистецтво не можна робити нечесно.

— А знаєш, до чого я дійшла? Коли не посварюся, то залишать мене танцювати в масових сценах, мене,

солістку. Отак віддячили мені за чесну роботу. Мовляв, відстаю. Дурень!

Лайку Таня процідила кріз зуби з такою погордою, немов режисер хотів образити її на все життя. «Не заздрю йому», — подумав Кирило про режисера, бо міг собі уявити, як вміє прореагувати Таня. Її не так легко було вивести з рівноваги, Кирило жартував, що вона боїться наробити собі зморщок, а тому стримує емоції, та коли вже забудеться в сварці, то краще зникнути ій з очей...

— Я погрозила, що поскаржуся батькові. Тоді він зблід, почав заікатися, — Таня взялася руками в боки і стояла у войовничій позі, як середньовічний лицар над своєю жертвою, що впала йому до ніг з пробитим списом грудьми. Постоявши переможна отак мить і почекавши, поки режисер востаннє видихне, вона вже хотіла щось сказати, але Кирило її випередив:

— Ти собі виборола соло?

— Що це означає?

— Нічого, я думав, що й інші мали б дістати шанс.

— Мене інші не цікавлять.

— Візьмись за роль і доведи йому, що соло належить тобі по праву, — сердечно порадив дружині Кирило.

— Я вже довела, — відрізала Таня. — Вистачило згадати тата, щоб він посинів, як чорнило.

Кирило не любив такого тону, іншим разом сперечався б з дружиною, але того дня не хотів марнувати час. Зі столу вийняв ватман і прикріпив його до креслярської дошки, щоб накреслити загальний план роботи. Таня, як побачила чоловіка над ватманом, то ніби забула і про переставлене крісло-гойдалку, і про режисера, та й мовчки вийшла з кімнати.

Павло Манич залишив автомашину на стоянці перед рестораном, а сам, оглядаючись на всі боки, поміж будинками підкрався до одного з входів великого панельного будинку, увійшов, прислухався, і переконавшись, що нікого не чути, коридором підвалу побіг на другий його кінець, а звідти — вгору. Двічі коротко подзвонив і двері тихо відчинилися. Олена насам-

перед почекала, поки він віддихається, потім кинулась обіймати його, приказуючи:

— Мій милий, мій милий! Можеш довше залиши-
тися?

— До вечери.

— Мені так би хотілося провести з тобою вечір, —
мовила Олена, зняла з нього піджак та краватку, а по-
тім зі скрині принесла халат.

У кімнаті Манич сів на своє звичне місце біля круг-
лого столика з вирізаними посередині заглибинами
для пляшок. Крісла навколо столу були білі, як і стіл,
та дуже низькі. Коли Павло сідав, то колінами майже
діставав до бороди.

— Не повну, — задержав пляшку, щоб Олена не
налила повну чарку вина.

— Істимеш?

— Наріж сиру й ікро можеш дати.

Олена включила грамофон з лагідними піснями Ру-
соса й вибігла в кухню приготувати закуску. Манич,
нарешті, заспокоївся від переляку, який ніяк не міг
побороти в собі, коли приходив до своєї полюбовниці.
І чого йому було боятися? Про Олену ніхто не знав,
на людях вони разом ніколи не показувалися, при
принагідних зустрічах у місті не віталися. Сама вона
нікому не розповідала про іхні відносини. Коли б
хтось і помітив, як він входить у будинок, то подумав
би, що до приятеля, до котрого час од часу забігає.

— Подивись книгу на столику, — озвалася з кухні
Олена.

Манич узяв книжку. Це була багато ілюстрована
публікація про досягнення архітектури в нашому сто-
літті. Почав гортати, але без великого зацікавлення,
бо з голови не виходили думки про проект житлового
кварталу. Книжку він візьме на роботу, щоб зайво не
марнувати тут над нею час.

— Лечу вже, — Олена принесла на підносі тарілку
з сиром, шинкою, на краєчок поклада дві половинки
кругого яйця з чорною ікрою і все це оздобила листочками салати. В прутяному кошику лежали булки,
але Павло останнім часом старався не істи печиво і
хліб.

Олена налила собі чарку коньяку, чокнулася з Пав-

лом, визивно зазираючи йому в очі, щоб сказав тост. Це вже стало звичкою. Манич піднімав чарку та, притрухливши очі, проголошував: «За нашу любов!» А Олена тоді кидалася йому на шию і довго цілуvala. Так вона зробила й тепер, але Павло відсторонив її.

— Ти не в настрої?

Він мовчки взявся істи, довго пережовуючи та відпиваючи по крапельці вина. Олена поправила волосся і так само мовчки дивилася, як він ість. Про це теж ще на початку їхнього знайомства домовилися. Павло любив добре попоїсти, а дома звик, щоб сервіровка була естетична. У нього випрацювалася своя логіка: істи треба зі смаком і достойно.

— Є там цікаві речі, — Олена показала на книжку, щоб захотити Павла до розмови.

Манич доів, випив вино, паперовою серветкою витер губи і розвалився в кріслі. Недбало став гортати сторінки.

— Я не такі речі бачив! Наприклад, на околиці Женеви маєш казкові палаці. Або Флоренція. Правда, там архітектор — необмежений пан. Прийде до тебе мільйонер і просить зробити проект палацу. Скільки це буде коштувати — байдуже, йому дай проект такого палацу, яким він зможе пишатися, до якого зможе запрошувати міністрів, свою компанію мільйонерів. А гонорар який! — Манич так закотив очі, що між повіками самі більма показалися. — Архітекторові варто постаратися. А тут хіба хтось прийде з порядним замовленням? Ні, не прийде. Бо ті, котрі могли б замовити фешенебельний будинок, не хочуть показувати людям своє багатство, а ті, котрі мають чисте сумління і могли б не боятися, не мають грошей... Які ми архітектори? Звичайні креслярі. Кажу, креслярі.

Павло Манич напився вина, обійшов кілька разів стіл з опущеною головою. Олена здогадалася, що Манич не може абстрагуватися від своїх клопотів, але не стала ними цікавитися.

— Людину з фантазією не поставлять на керівну посаду, —тихо промовив Манич, ніби продовжуючи розвивати вголос свою думку. — Ім вигідніший та-кий, що послушно накреслить коробку біля коробки

або одну коробку на другій. Для фантазії архітектора тут простору нема.

— Я вірю тобі, Павле, — запевнила Олена, бо Манич знову розвалився у кріслі й ображено мовчав.

— Того мало.

— Я вірю в твій талант.

— Хіба тепер має якесь значення талант?

Олена подивилась на годинник, що тихо тікав за склом серванта, — майже година минула від приходу Павла. Трохи занепокоїлася, але посміхнулась, визивно поклала одну ногу на другу, а потім лініво встала і почала походжати по кімнаті, потягаючись і кішкою викручуючись перед Маничем.

— Іди сюди, — покликав Манич.

Олена випнула груди, удавано позіхнула, в очах у неї заграли бісики. Хотіла сісти йому на коліна, але в останню мить вирішила взяти його за руки і повести до тахти.

— Перестань мучити себе, дорогий, — вона погладила його по голові і стисла в міцних обіймах. — Я вірю в твою щасливу зорю.

— Для нас двох я збудую таку віллу, що люди повз неї будуть ходити навшпиньках і вирячиваючи очі від здивування, — у котрий вже раз пообіцяв Манич.

— Але в тебе є дружина. І з віллою, — нагадала йому Олена і раптом розсміялася, побачивши його розгубленість.

— Оленко . . .

— Я пожартувала, мій найталановитіший архітекторе.

— Як я тебе люблю, — повторив звичну фразу Манич, горнучи гарячу дівочу голову до своїх грудей.

Олена знову відчула, що Павло в думках блукає десь далеко, то й не затримувала його, як згадав, що йому пора іти додому . . .

В той самий час, коли Манич прийняв це рішення, Кирило Ступак вийшов надвір, відімкнув автомашину і взявся чистити вікна, чекаючи, поки прийде Таня. Двері залишив відкриті з обох боків, щоб протяг витягнув післяобідне жарке повітря і запах перегрітої штучної матерії на сидіннях. Таня, яка в квартирі готова була все поперецикати, поспішаючи, тільки-но

виходила за поріг, вдавала з себе спокійну жінку, знуджену від неробства. Кирило встиг витерти порох на автомашині, почистив скло фар і якусь мить стояв без діла. А Таня, вийшовши на тротуар, задивилася на гурт дітей.

Кирило вже наперед знат, що вона забуде про поспіх і підійде до того гурту. Так і сталося. Таня заговорила з одним хлопчиком, погладила по голівці дівчатко, пригорнула другого і опустилась навколошки на дерев'яну раму ящика для піску біля самотнього кучерявого та білявого малюка. Той мить не звертав на неї уваги, але потім щось відповів, показав відерце з піском, дав Тані лопатку. І він дозволив погладити себе і взяти на руки. Таня пригорнула малюка до грудей, поцілуvala в щічку. Поки поставила його на землю, навколо неї вже зібраvся гурт дітей і всі простягали рученята, просилися на руки. Таня лише кількох підняла над головою, інших погладила, хлопчикам розкуювдила волосся, випитуючи про потужність їхніх іграшкових машин, про силу підйомних кранів, про довжину тунелів під горбками піску. На прощання діти замахали їй рученятами.

— Вони такі миленькі, — сказала вона чоловікові.

— Але чужі, — замимрив Кирило.

Таня насторожилася і подразнено зареагувала:

— Не люблю натяків!

— Це не натяк . . .

— Атож, я бачу по тобі, що ти маєш на увазі. Але ми ж домовилися.

Кирило Ступак довго не заводив з Танею мови про дітей. Думав, що таку розмову мала б розпочати вона. Коли однокурсники, стрічаючи його, розпитували про дружину і нащадків, він ніяковів. Удома мати спочатку ніби жартома питала Тані, чи вона ще довго залишить її невістою або чи вже пора їй готовуватися в бабусі. Пізніше спитала її сина, а згодом, напевне, на її прохання, батько серйозно пояснив, що дітей треба замолоду виховувати і зволікати ім зайво.

— Ми ще не такі старі, — жартома віdbилася Таня.

Згодом вона висвітлила Кирилові, що після родів втратить свій стрункий стан, і тільки пізніше сказала категорично: балерина насамперед мусить дбати про

кар'єру, а лише потім — про родинне щастя. На Кирилові переконування реагувала подразнено і поставила умову: насамперед завоює ім'я хорошої балерини, а потім буде виховувати дітей.

— Є люди, які мистецтву жертвують усе життя, а нам вистачить трохи почекати, — закінчила вона свої пояснення і лисицею кинулась чоловікові на шию.

Відтоді Ступак не заводив розмови про дітей, хоч час від часу його й тягло до чужих: у батьків він не міг награтися з дітьми брата і сестри. Ловив на собі співчутливі погляди матері, але не наважувався розвіяти її страх, що це не назавжди, не пояснював, що воно, мовляв, тільки відкладають...

Кирило притримав відчинені двері автомашини, щоб дружина сіла, і в ту мить обое запримітили на тротуарі Манича. Коли він іх побачив, вже було пізно ховатися. Манич злодійкувато поникав очима, чи нема поблизу ще когось із знайомих, чи Олена не показалась у вікні, щоб помахати йому рукою на прощання, і, не помітивши нічого підозрілого, швидко пішов до Кирила, гарячково вигадуючи виправдання, чого це він тут. Розставив руки, усміхався, наближаючись до Ступакових.

— Глибокий уклін, пані артистка! — голосно закричав, вдаючи велику радість. — Праці честь, товаришу завідуючий!

— Добрий вечір, — сухо відповів Кирило, потискаючи простягнуту руку Манича. — Можу тебе підвезти.

Манич сказав, що прийшов до знайомого, але не застав його вдома, що почекає ще.

Таня зробила крок до Манича і подала руку для поцілунку.

— Цілую ручки, молода дамо із золотими ніжками, — Манич несмачно цмокнув Таніну руку та ще й погладив її.

— Перестань, перестань хвалити, — голосно сміючись, кокетувала Таня.

Кирилові було незручно дивитись, як ті двоє вимушено сміються, вихиляються і голосно розмовляють. Цей церемоніал був розрахований на сусідів і не мав

нічого спільногого з сердечністю Манича або Тані — настільки він уже знатав обох.

— Не будь скромною. Якби мої голові стільки аплодували, як твоїм ніжкам, я був би найщасливішою людиною, — сказав Манич, а потім повернувся до Кирила і сухо попросив: — Аплодуй сьогодні й за мене.

— Я лише відвезу її на виставу, сам повернусь назад. — Кирило жестом показав дружині, щоб сіла в автомобіль.

Манич на прощання вклонився обом, перевірив, чи дверцята за ними добре зачинились, і рукою вказував Кирилові, як виїздити з ряду машин на вулицю.

Архітектори зійшлися в ательє на чергову нараду. Поки не прийшов завідуючий Кирило Ступак, можна було почувати себе вільно. Один з них зауважив, що в Марії темні кола під очима, і на якийсь час дівчина стала об'єктом іхньої бесіди. Насамперед кожен висловив свій здогад, де вона могла провести ніч. Марно Марія пояснювала, що прала, а в ліжку довго читала, мужчини твердили, ніби вона всю ніч протанцювала.

— Я вже півроку не була на гулянні, — намагалася переконати колег Марія, хоч знала, що вони жартують. Трохи побоювалася: сьогодні скажуть жартома, а завтра тому самі повірять.

— Не кажи, ти так довго не була на гулянні? — із сумнівом крутив головою Яворський, немов йому казали неймовірні речі.

Марія безпорадно опустила руки — прискіпалися до неї. Може, доти будуть переконувати, поки вона сама в це не повірить? В ту мить гнівалася на Ступака. Де він затримується? Був би прийшов точно, говорили б про діло, а так балачками зайнялися.

— Марія, певно, хоче заощаджувати, то й не викидає зайво гроші, — заступився за неї Порач.

— І могли запросити, — Яворський не хотів припиняти розмову на пікантну тему.

— Я знаю когось, хто радо пішов би з нею, — спокусливо посміхнувся Манич.

— На тебе дивлячися, можна вгадати, про кого мо-

ва, — сказала Марія кокетливо і відвернулася, бо знала, що Маничу мало її жартівливої відповіді.

Дугас весь час стояв біля вікна, занурений у власні клопоти, і майже не чув, про що колеги говорять. У нього досі все йшло нормальню, як він думав. Він з любові одружився з жінкою, в них дитина і вони задоволені одне одним. Крім платні, приносив дружині гонорари за проекти, премії і якусь корону ховав собі в шухлядку робочого столу. Дружина знала, що він має в запасі гроші, бо інакше як би міг купувати їй подарунки на іменини, на день народження. Одним словом — цілковита гармонія... I от учора Дугас розповів дружині про житловий район, із захопленням змалював його перед нею, тішився, що буде працювати над великим проектом. Але дружина набула дючилась, узялася руками в боки і закричала:

— Будете робити на славу Ступака!

Потім розв'язала язика, який Дугас нездара і мусить тішитися і з того, що Ступак його держить в своїй групі, бо він сам не здатний створити щось самостійно...

Дугас заперечив, що такі проекти ніколи не робить одна особа і що він буде співавтором. Тоді дружина не стрималася.

— Ти таке... ніщо! — просичала і вибігла з дому.

Дугас не турбувався, що вона не повертається, — засиділася в котроїс подруги, прийде і все буде в порядку. Коли дружина вернулася вночі, не мав сміливості заговорити з нею, вранці теж мовчки наївся й пішов на роботу, але у вухах постійно звучав вигук дружини: «Ти таке... ніщо!» В Дугаса розболіла голова, опанувала ним нехіть.

— Показується на гарну погоду, — підійшла до Дугаса Марія.

— Прошу? — Дугас не відразу зрозумів, що Марія зверталася до нього.

— Я читала в газетах прогноз метеорологів, обіцяють гарне літо.

— Поїдеш на море?

— Хочу загоріти.

— Така мода тепер пішла. Колись гарною вважалася жінка, що була біла і не показувалася на сонці.

— Мабуть, і в такий спосіб ми хочемо бути рівноправними з чоловікай, — напівжартома сказала Марія.

— Чи не занадто ви прагнете стати рівноправними, з часом можна і міру втратити, — сердито буркнув Дугас.

Марія, не знаючи, що він прореагував не на її слова, а на власні думки, дещо розгубилась і раптом сказала:

— Може, я нікуди не поїду. Я так захопилася проектом, що боюся гаяти час відпусткою за кордоном.

Дугасові лізли в голову дві настирливі думки: виїхати кудись далеко звідси, щоб дружина мала інші клопоти. Це співробітниці натовкли їй у голову дурниць. А друга думка була — взятися за роботу і довести дружині, що він не ніщо, а здібний архітектор.

До ательє упевненим кроком увійшов Кирило Ступак. Привітним поглядом обвів присутніх і зупинився посеред приміщення. Мабуть, спостеріг стурбований вираз зморщеного обличчя Дугаса. Ковзнув поглядом і в бік Марії, немов хотів спитати про причину поганого настрою колеги.

— Пробачте, що затримався, — мило сказав Ступак, виймаючи з папки рисунки, записи, примітки і кілька кольорових малюнків та розкідаючи їх. — Я здавав проекти школи. Тепер у нас вичищені шухлядки і креслярські дошки порожні і ми можемо зайнятися виключно житловим районом. — Він помовчав, сів на чоло столу, а інші архітектори — на свої звичні місця, — лише Дугас відтягнув стілець під вікно. — Товариші, — в голосі Кирила було чути дружне заохочення, — насамперед нам треба усвідомити собі нашу роль. Спроектований і побудований житловий район буде активним чинником у формуванні культурного та соціального життя його мешканців. — Він знову зробив паузу, щоб надати ваги своїм словам.

— Нам треба, — голосно проказала Марія, але раптом осіклась і почервоніла. — Пробач, товаришу завідуючий, що перебиваю. Справді, пробач . . .

— Кажи, щоб не забула, — посміхнувся Кирило і кивнув їй головою, заохочуючи.

— Коли вже даєш мені слово... Але я, мов балаку-ча баба. Та до діла. Я мала на увазі той факт, що нова людина нашого суспільства не повинна бути уні-фікована. Так і архітектура мусить шукати різні за-соби вираження для створення гармонійного середо-вища. Не знаю, чи ви зрозуміли мене...

— Я думаю, що всі зрозуміли, — сказав Кирило і, щоб не лишати Марію в скрутному становищі, додав:

— Під час дискусії твоє зауваження обговоримо конкретніше.

— Мені найбільше подобається вільність, яку надав нам інвестор, — озвався Яворський, коли Ступак дав йому слово. — Ми, втілюючи свої уявлення, завжди входимо насамперед з основних засад. Марія дуже вчасно згадала пор естетичні завдання архітектури.

— Вільність, — скептично закопилив губу Манич.

— На початку кожен ії тобі обіцяє, а коли покажеш проект, почне носом крутити, проситиме перепрацю-вати...

— Тут важливо досягти гармонійного поєднання ра-йону з навколишнім середовищем, — озвався Дугас. Видно було, що він не дуже слідкував за бесідою. — Пропоную використати природний матеріал, як най-більше — камінь.

— З каменем тепер обмежують, — нагадав Порач.

— Сподіваюся, що ми його дістанемо досить, — Яворський захопився ідеєю Дугаса і вже встиг зроби-ти кілька зарисовок. — Такий благородний матеріал як камінь і мармур ми могли б використати зокрема при споруджені суспільних та культурних установ.

— Я згодна з Дугасом і Яворським, — Марія почекала, яка буде реакція колег, проте не спостерегла нічого особливого і продовжувала: — Я теж думала про включення елементів, які б гармоніювали з нав-колишнім середовищем і водночас — з характером міста.

Кирило Ступак, слухаючи колег, задоволено кон-статував, що вони зацікавилися працею над проекту-ванням нового житлового району.

— Товариші, — Ступак звернувся до архітекторів довірливим тоном, — я гадаю, що наш район можна буде назвати Сонячним Верхом.

Кирило Ступак вийшов з-за столу і зробив кілька кроків по кімнаті. В його уяві викреслювався освітлений сонячними променями район, в оформленні якого переважали теплі кольори.

— Хороша ідея, — погодився Яворський.

— Якщо ви згодні з такою назвою, то це повинно увійти в концепцію праці. Я хочу запропонувати від самого початку думати про використання солярної енергії.

Архітектори мовчали, ніби кожен з них був дещо здивований словами завідуючого, але далі слухали його з цікавістю.

— Не думаю, щоб ми зразу проектували розміщення колекторів, але маймо на увазі, що їх можна буде через кілька років встановити. В свою чергу цей факт мусить відбитися і в різноманітності форм та кольорів. Кольоровість я б узяв на себе, щодо форм звертайтесь до Марії. Ми з нею домовилися, що вона займеться геометрією.

З колег ніхто не заперечував, навіть жодної гримаси не з'явилось на іхніх обличчях, і Марія, що напруженно спостерігала за ними, подумала: «Зайво мені здавалося, ніби мене вважають молодою і недосвідченою, не довіряють... Усі ми — як одна сім'я...»

Після роботи Марія кинула в сітку книжки, часописи і пішла в місто. В гуртожиток, де живе, їй можна було добрatisя короткою дорогою вздовж ріки, а потім — навхрест парком. У центрі, біля кондитерської, у ніздрі вдарив гострий аромат пресо-кави. Вона увійшла. У просторому приміщенні майже нікого не було. «Наші дами борються за стрункий стан», — посміхнулася подумки. На прилавку, під склом, лежало кілька сортів печива, нарізані торти, тістечка.

— Каву, — попросила Марія в милого дівчатка у білому, але потім із хлопчачою завзятістю додала: — І на тарілку — шматок торта й оті тістечка.

Марія мало коли заходила в кондитерську. Лише будучи студенткою, щоб не марнувати час та не іхати трамваем зі школи в гуртожиток на обід, забігала до близької кондитерської, купувала два тістечка, за-

пивала содовою водою і до вечора не відчувала голоду. Тепер їй пригадалися студентські роки, закортіло зробити щось таке, чого інші не роблять, — і вона купила тістечка, яких ніхто не єсть. Зі смаком з'їла, так набираючи ложечкою, щоб кожного разу відчути в роті смак не лише тіста, але й крему, а потім повільно, малими ковтками випила каву.

У місті нікого з близьких знайомих, — іх у неї, властиво, ще й не було, — не зустріла. Була рада, бо не хотіла гаяти часу на пусті балачки, маючи таку відповідальну роботу. Лише з кіоску висунулася до неї літня жінка з часописом у руках.

— Прийшла нова «Мода».

Марія вийняла з гаманця гроші, часопис відівдіко поклала в сітку.

— Є там гарні фасони для молодих, — прошепотіла їй навзdogін кіоскерка.

В гуртожитку Марія переодяглася в легкий халяват, вмостилася на ліжку так, щоб спиною обіпертися об м'який килимок на стіні, ноги підібрала під себе і переглянула модний часопис. Відкинула його, заплющила очі. Моди для молодих... Коли Марії спадає на думку, що час уже виходить заміж, вона береться за роботу, включає радіо чи заплющує очі і намагається думати про щось інше. Але тепер моделі з часопису настирливо пригадувалися, і хоч як вона боронилася, невидима сила надягала на неї довгі шати, накривала фатою, причепурювала раз в одну, потім — в іншу сукню. Марія нарешті віддалася грі фантазії, навіть руку зігнула в лікті, щоб до неї ніжно торкнувся молодик з часопису. Та раптом здригнулася — з ким би вона йшла до шлюбу?

Марія кинулася долілиць на ліжко, і таємний світ її кімнатки заповнили спогади. Вона виростала з молодшою сестрою, у них завжди були друзі. Сусідські хлопці або двоюрідні брати. Через це ніхто не дозволяв собі навіть за волосся їх посмикати. В гімназії Марії сподобався один матурант, вона написала йому кілька листів, але жодного з них не відіслала, а порвала на дрібнесенські клаптики, щоб цікаві дівчата не знайшли і не прочитали. Тоді вперше пішла на танці, і досі пригадує, як спаленіла, коли той хлопець попрямував

до гурту, в якому стояла й вона. Ледь схилив голову, запрошуючи до танцю, та вона боялась повірити, що він прийшов за нею, ще й перепитала, як дурепа, чи насправді запрошує її. Танцюючи, він щось говорив, та Марія думала, чи не довідався він про її невідіслані листи і чи не насміхається над її наївністю. Коли танець скінчився, втекла із залу, а потім весь час уникала зустрічі з хлопцем, на шкільних зборах забивалася в протилежний кут, а коли матуранти ходили з класу в клас прощатися, простягla йому тримтячу руку, а в кутиках очей запекли гарячі слози.

У вицій школі дружила з хлопцями, спільно ходили на танці, в театр, прогулювалися по місту, але жоден з них не призначався в любові, та й вона сама ні до одного не відчувала такого потягу, щоб увечері мріяти про нього, а вранці сподіватися зустрічі. На третьому курсі частіше вишукував її Петро, намагався усамітнюватись з нею. Марії з ним було приемно і не нудно. Пізніше ловила себе на тому, що хоче бачити Петра частіше, бути з ним.

Петро, закінчивши інститут, рік був на військовій службі, а потім поїхав працювати в окружне місто на Середній Словаччині. З військової служби двічі приїздив у відпустку і вони кілька днів провели разом. Марія водилася з ним під руку, ні перед ким не ховалася, вони поводилися, наче одружені. Вперше злякалася, коли запримітила, що Петро їй пише все рідше і рідше, запізнюючись з відповідями, шукає виправдання. Дівчата порадили раз не відповісти на його листа, подивитися, чи стурбується? Бо коли посправжньому любить, то прибіжить, кине всю роботу, а приїде. Та Петро ані не відповів, ані не приїхав.

Марія більше не товарищувала з хлопцями, перестала ходити на гуляння. Вона весь час сиділа над книжками, зробила одну з кращих дипломних робіт і на відмінно склада державні іспити. Потішилася, що її прийняли до «Будовопроекту» в Солянах. Кирило Ступак по-батьківському поговорив з нею, про все подбав, на роботі виходив ій назустріч. Марія скоро перестала його боятися і намагалася працею віддячити за його приятельське ставлення до неї.

Мило привітав її й архітектор Павло Манич. Пово-

див по «Будовопроекту», подав перші інформації про директора, завідуючого ательє і колег. Робив це з такою невимушенностю й щирістю, ніби Марія була його рідною сестрою. Як перший з колег, властиво, як єдиний прийшов подивитися, чи добре їй живеться в гуртожитку, спитав, чи не треба поговорити зі швейцарами, щоб знали, коли око заплющити (Марія аж згодом порозуміла, що Манич мав на увазі пізні відвідини чоловіків), чи, може, директорові гуртожитку слово-два сказати. Він так піклувався нею, що Марії було незручно не прийняти його пропозицію перейти на «ти» і віднікуватися від поцілунку. Але згодом, на дачі, їй довелося випручуватися з більш нахабних обіймів і строго його вилаяти.

Після цього він почав ставитися до неї перебільшено членою і, випадково торкнувшись її, зразу ж просив прощення. На пропозицію Манича архітектори взяли її в компанію, як проектували будинки одноосібникам, — за кілька годин креслення вона одержувала гонорар, про який їй і не сnilося. Спочатку думала, що Манич жартує, коли він приніс гонорар. Потім спитала, чи то для всіх? Але він лише вдоволено посміхнувся і запевнив, що вдячнішої за нього людини вона в житті не зустріне.

Навіщо їй було поспішати заміж? У школі вчилась, тут привикає до роботи, а суджений колись прийде. Це їй спало на думку, як сиділа на ліжку. Марія зіскочила з нього і побігла до ванної. Перевірила, чи тече гаряча вода, принесла шампунь, мило, рушники. Мить гралася кранами, поки не врегулювала теплу воду, потім переключила ручку і зверху на неї десятками струмочків бризнув душ. Марія підставляла руки, вигиналася на всі боки, щоб вода зігріла все тіло. А воно в неї — гладеньке, ніжне і під душем порожевіле. Груди невеличкі, зате тугі, стан не розповнів, ноги гарні.

— Його треба людям показувати, —проказала вголос Марія і посміхнулася, бо згадала, як ще під час студій на пляжі до неї підійшов невеличкий мужчина з сивіючим волоссям і прогугнявив, що він художник. Марія відповіла, що їй дуже приємно, і шубовснула у воду, але від допитливого погляду художника

не втекла. Небавом він знову зустрів її і став переконувати, щоб конче позувала йому, бо таке гарне тіло гріх не показати людям.

Марія прикрутила кран з гарячою водою і освіжилася холодною. Витерлась, наділа чисту білизну. З почуттям, що багато часу прогаяла даремно, взялася за книжки. Знайшла ту, із закладкою, яку саме читала. Насамперед треба було відновити в пам'яті закони геометрії в архітектурі.

Раніше Ступакові не так часто доводилося зустрічатися з директором «Будовопроекту». Тепер траплялося, що директор не лише викликав його до себе, а й сам приходив до Кирила в кабінет чи в ательє. І хоч як довго вони говорили, після відходу директора Ступакові здавалося, ніби той забув про головне. Його звичку наперед розповісти про якусь загальну річ, розглядати віддалені проблеми, підсилюючи власні міркування цитатами з книжок, Кирило давно знав. Але останнім часом це було особливо надокучливо. Ступакові жаль півгодинки промарнувати, а з директором він мусив сидіти й годину, а притім ставалося, що мова так і не доходила до питань, пов'язаних з проектуванням району.

Цього разу директор, пообіцявши Ступакові позичити дальшу книжку, всівся на своєму місці за столом і попросив поінформувати його про концепцію проекту. Він слухав уважно, навіть примітки робив, а потім підвівся. Обличчя в нього сяяло від задоволення.

— Я захоплений, я захоплений, — щиро говорив директор, потираючи долоні.

Кирилові цей жест нагадав торгівця, що лаштується вдарити по долоні свого партнера, сказавши: «Держ руку». — Дозволь уже тепер поздоровити тебе.

— Товариші захопилися і кожен намагається внести в проект щось своє, оригінальне.

— Кожен колектив мусить мати доброго, здібного організатора, коли хоче чимось блиснути.

Кирилові цей жест нагадав торгівця, що лаштується щедрий на похвали. Коли вже висловився похвально, то про цікаві проекти інших будовопроектів, про розумні пропозиції своїх начальників, як любив нази-

вати представників вищих інституцій, але своїх підліглих не хвалив, щоб, мовляв, не зазнавалися.

— Я з самого початку поставив умову, що проект є спільною справою всього колективу.

— Поважаю твою скромність, — тихим голосом сказав директор, ніби й сам хотів продемонструвати власну аналогічну якість.

Кирилові Ступакові в ту мить спало на думку, що він, власне, не знає, над чим працює директор. Точніше — в чому полягають його обов'язки. Керівництво уstanовою для Кирила було чимось невагомим, чимось таким, що можна робити поряд з виконанням основної роботи. Директор в його очах був насамперед архітектором, отже, мали існувати виконані ним проекти, а Кирило про них не знав. Властиво, звідки йому було знати? Він мало знав і про роботу інших ательє. На загальних зборах директор коротко інформував про кожне відділення, про окремі ательє, радів, коли їх хвалили вищі органи, коли задоволені були замовці. Кирило був переконаний, що директор на кожних зборах буде інформувати обов'язково і про працю над проектом житлового району, запросить редакторів і дасть справі належного розголосу. Ступак посміхнувся, уявивши, як він буде переживати і хвилюватися при кожному інтер'ю допитливих редакторів.

Директор, переглядаючи свої примітки, підвищеним тоном заявив:

— Якщо ви будёте працювати таким темпом, проект закінчите раніше передбаченого терміну.

Ступак здивовано глянув на нього. Він знов, що досить не заперечити зараз директорові і на найближчій нараді він вже говоритиме про це, як про обіцянку, а згодом почне вимагати виконання її.

— Нічого не обіцяю, товаришу директор. Термін додержимо. Коли нам вдасться прискорити роботу, то використаємо час на завершення.

Директор закопилив губи і хитнув убік головою, що мало означати: «Невже не хочеш вийти мені на зустріч?» Потім, опустивши голову, пройшовся по кабінеті. Знову наблизився до Ступака і спробував підійти з іншого боку:

— Кириле, — в його голосі відчулася довірливість, — я не випадково якраз тобі довірив цю роботу...

— Ми не хотіли б вас підвести, товаришу директор.

— Скажу тобі відверто, — директор вирішив зайво не тактизувати. — У мене були інвестори. Вони хотіли б мати проект якнайскоріше.

Кирило Ступак, не розуміючи, подивився на директора. Вони ще не встигли як слід розпочати роботу, а їх уже підганяють. Він любив працювати завжди, але не переносив нерозумного поспіху і відбивається від настирливих простим запитанням, чи Зсмля перестала б крутитися навколо своєї осі, коли б їх проект взагалі не робився. В нього така логіка: краще на місяць затримати, аніж, поспішаючи, наробити дурниць.

— Вони хочуть попасті у план п'ятирічки, — винувато пояснив директор і з співчуттям до інвесторів додав: — Я їх розумію, бідолашних...

— Чому ж вони раніше не прийшли?

— Ти ж знаєш...

— Ми хочемо зробити добрий проект.

— Я вірю тобі, — запевнив директор, але тут же спробував: — Вони погодяться і з загальними контурами, аби лиш попасті у державний план. Коли б виникли якісь проблеми, то можна потім дотягнути. До початку будівництва часу буде досить.

— Ми ж не можемо випустити з рук не готову роботу.

— Хіба ми раз міняли проекти? Не те що доповнювали, виліпщували, а й зовсім переробляли, — опонував директор.

Обличчя Ступака залишалось нерухомим.

— Кириле, мушу тобі призватися, що йдеться про моого хорошого приятеля, і я майже пообіцяв...

— У нас є свої уявлення, я обговорив з колективом певні засади, товаришу директор, і ми не хотіли б від них відступати... А ні заради приятеля...

Від директора Кирило Ступак повертаєсь коридором повільно, збоку могло здатися, що лініво, нахиливши голову, невдоволений собою. В думках повторював розмову, яка щойно відбулася, і сердився, що спромігся лише на млявий сумнів замість того, щоб

гостро протестувати. Не піде ж він від самого початку на такі компроміси!

Зайшов у свій кабінет, але згадав, що архітектори чекають його в ательє. Не відразу пішов до них. Спочатку помив у туалеті спіtnілі руки. Крижана вода приемно освіжила його, і він кілька разів бризнув нею в обличчя та холодними пучками потер повіки.

Марія відразу помітила нехіть, яка лише дуже по-вільно спадала з обличчя і очей завідуочого. Дарма Ступак переконував її, що він у доброму настрої, перед нею правди не приховав.

— Може, зварити каву?

Кирило кинув на неї суворий погляд і заперечливо захистав головою. Марія стенула плечима.

— У старого поганий настрій? — вивідував Порач.

— Чого ви чіпляєтесь? — нервово відповів Кирило, бо побачив, що не тільки Марія, а й інші колеги спостерегли вираз його обличчя. А воно ж, властиво, нічого не сталося. Директора попросили прискорити працю над проектом і він покликав Ступака, щоб проконсультувати. Директор не наполягав, а просив. Кирилові досить було не погодитися, і тим діло й кінчилося... Кирило обвів усіх поглядом і побачивши, що архітектори очікують висвітлення, сказав: — Директор хоче, щоб ми поспішили з проектом.

— Цього треба було сподіватися, — реагував Порач. Спочатку обіцяли золоті гори, щоб тільки повісити тобі на ніс проект, а потім: «Давай, товариш! Уже вчора було пізно, горимо, пропадаємо через вас...» І нарешті загрожуватимуть притягненням до відповідальності. Хіба ми не знаємо, як це робиться?

— Я з самого початку боявся, щоб директор не підсунув нам проект без умов, — робив із себе все-знаючого Манич.

— Наполягає, чи просить? — уточнював Яворський.

— Я сам не знаю, — розвів руками Ступак. — Здається просить.

— А як ви гадаєте, встигнемо? — озвалася Марія.

— Такого великого проекту ми ще не робили, — пояснив їй Яворський.

— Якщо директор просить?.. — запитальним тоном, вагаючись, мовив Дугас і чекав на реакцію ін-

ших архітекторів. Проте ніхто й знаку не подав, чи згоден він з директором, а чи ні, і Дугас мусив сам внести пропозицію: — Кажу, коли просить директор, може, вдастся прискорити працю. Чому б не далося?

— Яким чином?! — строго попросив пояснення Яворський.

— Теж не можемо хтозна-як розперезуватися. Мусимо виходити з того, що маємо типізовані будинки. Нічого іншого від нас не будуть вимагати...

Ступак ледве витримав, поки Дугас договорив до кінця, а потім вибухнув:

— Накидати будинки, як коробки, і — прошу, людоньки, у цьому хаосі проживіть своє життя? Або будемо чесно творити, або ідім від того геть!

В ательє запала напруженна мовчанка.

— Я думаю, — тихо, але виразно сказав Яворський, — що ми всі за чесну роботу і з тим можеш рахуватися, Кириле.

Кирило Ступак подивився прямо в очі Яворському. Довго не відводив погляду, ніби конче потребував переконатися, що Яворський говорить за всіх.

— Буду рахуватися, — проказав, нарешті, повернувшись і вийшов з ательє.

Архітектори мовчали, бо Ступак останні слова мовив таким дивним тоном, що ніяк не можна було вгадати, чи він констатував факт, а чи попереджав, що від свого наміру не відступить ні на п'ядь.

Кирило Ступак до того часу ніколи не давав відчути архітекторам, що вони його підлеглі. Він був ніби одним з них, і необізнана людина сказала б, що він ще новий у колективі, а тому й нерішучий. Та қасправді авторитет у нього був, і в потрібний момент він умів показати себе як завідуючий. Проте цей авторитет був побудований на його наполегливості. Кирило був переконаний, що лише товариські відносини не сковують творчого духа, без якого важко було б архітектору бути архітектором.

З роботи Марія пішла в гуртожиток, але настрій у неї зіпсувався остаточно і ніяка робота не бралася. Пробувала читати — не виходило. Читала, а по хвилинці ловила себе на тому, що не сприймає змісту,

лише ковзає очима по рядках. Узялася в'язати, але скоро покинула. Прасувати теж не мала охоти. Вирішила піти прогулятися. Нашвидку переодягнулася і вже в коридорі згадала, що краще надіти святкову сукню і нові черевики, коли б її хтось запросив у ресторан. Вийшовши на вулицю у такому святковому вбранні, причесана, з приемним ароматом парфумів, Марія трималася струнко, ступала обережно, голову не сміла опускати. Та минувши провулок і парк, вона забула про рівне тримання тіла і зайніялася думками про проект житлового району. На підставі концепції Ступака у неї з'явилися точніші уявлення про характер району і його архітектуру. Вона вже сама могла комбінувати лінії окремих будов, розташування іх у просторі. Ідучи, розглядала ансамблі старих вулиць, намагаючись визначити їхній характер й шукаючи, що з того можна використати при створюванні проекту.

У центрі міста звернула увагу на афішу, яка сповіщала, що через кілька хвилин відбудеться вернісаж в галереї образотворчого мистецтва. З каталогу довідалася, що це — виставка місцевих художників. Здається, саме тому у холі зібралося стільки народу і всі були святково вдягнені, в урочистому настрої. Одні заклопотано розмовляли, другі щось пояснювали і весь час поглядали у напрямі передньої стіни, де залишилося місце для представників громадськості, які мали відкрити виставку.

Серед присутніх Марія помітила Яворського з дружиною, хотіла підійти до них, але якраз промовець заговорив про значення виставки, почав характеризувати творчість художників, які тут були представлени (декотрі прізвища Марія вже чула, але їхніх творів не могла пригадати). Потім співачка в супроводі рояля заспівала арію, а дівчата роздали квіти художникам.

Марія пробралася до Яворських, привітала з дружиною, яка інколи заходила на роботу до чоловіка. Яворський здивувався, що вони тут зустрілися.

— Але ж і ви тут, та ще такі нарядні, — Марія поглядом вказала на дружину Яворського.

— У неї сьогодні велике свято, — Яворський зробив таємниче обличчя.

— Мій брат теж виставляє, — не без гордості сказала Яворська і пальцем поманила молодого чоловіка.
— Ось він, дозвольте вас познайомити.

Марія і молодий художник опинилися одне біля одного, немов незнайомі люди у ліфті, що зіпсувався між двома поверхами.

— Це моя колегиня з роботи, — втрутився Яворський. — А оце наш художник, молодий і талановитий.

Художник не дуже мило реагував на слова швагра, але Яворський тут же виправився:

— Я цитував каталог.

— Марія.

— Михайло Бега. Радий познайомитися з вами.

Художник посміхнувся, і вже його потягнули до іншого гурту. Марія пішла з Яворським дивитися картини Беги. Невдовзі він знову підбіг до них, пояснив, що мусить піти підписати договір, бо дві картини купує директор машинобудівельного заводу.

— Марію обов'язково запросіть на коктейль, — наказав він Яворським, посміхаючись до дівчини, і пішов до чоловіків, які вже просувалися до нього поміж присутніми.

На коктейлі, який відбувався в салоні готелю, Марія весь час трималася Яворських. Бега вибачився, що мусить залагодити невідкладні справи, обіцяючи потім не покидати товариства до ранку. За якийсь час і Яворського відвів від жінок знайомий, вони тишилися самі. Марія запропонувала покласти на тарілку закуску для обох, але Яворська почувала себе тут вільніше, сама взяла собі закуску і попросила в кельнера дві чарки коньяку. Горда за брата, Яворська пояснила Марії, що він учить в школі і дружить з її чоловіком.

— Інколи я починаю ревнувати, — призналася Яворська. — Прийде до сестри, а цілий вечір проведуть уドвох за робочим столом. Коли вже нарікаю, то мій почне ходити до нього в школу. Попереджаю, що це погано закінчиться: один втратить жінку, а другий ніколи не ожениться. Та хіба вони бояться? — Яворська, видно, рада була, що може вдосталь наговоритися. — Мій каже: Інший не любив

би тебе так, як я, а брат все вимовляється, що досі не зустрів судженої.

— Я доп'ю чарку, але більше не буду, — сказала Марія, допиваючи коньяк.

— Тепер у вас цікава робота, — змінила тему Яворська, щоб не втратити співрозмовницю, бо гадала, що скарги на чоловіка і брата, може, втомлюють її.

— Працюємо над проектом великого житлового району, — відповіла Марія дещо завчено. Вона почувала себе трохи ніяково.

— Чоловікові ніби хтось почарував.

— Наші кажуть, що такого великого проекту ще не робили.

— Чоловік дуже вірить Ступакові. Тепер хай висиджує ночами у дома чи в брата, я йому не докоряю. З його розповідей відчуваю, що і для Ступака то нелегка робота.

— Завідуючий хоче, щоб ми створили гарний новітній район. — Марія сама відчувала, що фрази в неї виходять якісь офіціальні.

— Думаю, що вам це вдасться. Наше місто повинно розростатися і хотілось би в майбутньому всім нам тішитися тим районом.

Яворський привів кельнера з підносом, заставленим повними чарками. Запропонував спільно випити, але жінки відмовилися. Він не наполягав, та й сам, нарешті, пити не захотів.

— Скаржуся на тебе Марії.

— Це несправедливо, — піdnяв угору обидві руки Яворський.

— Ти вже випив більше, ніж треба, — зразу збагнула це з його жесту жінка.

— Хіба хтось любить свою жінку більше, ніж я, моя дорога? — Яворський погладив дружину по щокі й поцілував її. — Скажи, хто тут гарніший за мене? Правда, крім твого брата.

— Кажу ж, перебрав, — Яворська плечем торкнулася Марії. На її обличчі засяяла усмішка, а в очах загорілися іскорки.

— У міру, в міру, — запротестував Яворський. — У нас тепер, дорога моя, така робота, що я не доз-

волю собі напитися. Правда, Маріє, у нас дуже цікава робота?

— Я захоплена, — притакнула Марія.

— Мало захоплюватися, ти повинна бути щасливою, — фамільярно сказав Яворський і пояснив: — У твої роки дістати таку роботу — треба було щасливою ногою ступити зі школи в життя. Ми цей район зробимо добре.

— Я вірю.

— Ступак нам теж вірить, тому й узявся за проект. Думаєш, він не знає, яка то робота?

Вони не помітили, коли до них повернувся Бега і став, чекаючи моменту, що включиться в розмову.

— Знову про роботу, — посміхнувся Бега, переконаний, що Яворська зрозуміла його натяк.

Яворський погодився випити по одній чарці зі швагром за успіх і попросив пробачення: ім пора іти, бо вони не хочуть довго залишати дітей самих. Художник погодився відпустити їх з умовою, що Марія залишиться.

— У вас цікаве обличчя, — сказав він Марії після того, як відійшли Яворські.

Марія посміхнулася, а потім призналася:

— Один художник уже хотів мене малювати.

— І намалював?

Марія заперечливо похитала головою.

— Не зумів? — поцікавився Бега.

— Я не погодилася.

— Але в нього був хороший смак, — полегшено видихнув Бега. — У вас обличчя виражає душу, а це художників найбільше приваблює.

Того вечора Бега познайомив Марію ще з кількома художниками. Вона почувала себе приємно і весь час говорила, навіть коли він проводжав її в гуртожиток, то не пускала його до слова.

В ательє працювали тільки Ступак і Марія. Ступак раз по раз заглядав у блокнот, а Марія наспівувала мелодію веселої пісні. Вона вже закінчувала макет місцевості, на якій стоятиме Сонячний Верх. Макет зайняв не багато часу — переважно місцевість була

рівна, а верх виклали з кількох пластів умакарту, які нарізав Кирило.

— Думаю, що це точно, — задоволено хитнув головою Ступак, звіряючи дані в блокноті з макетом. — Здається, ми нічого не забули.

— Гарна ділянка! Я визначу ріку й дорогу, а все інше замалюй зеленим кольором. Ліс визначимо деревцями, щоб легко було їх усувати. Зелений колір приемний для ока. — Ступак схилився над макетом, збираючись визначити ріку, але небавом знову заговорив: — Уявляєш, що тут можна побудувати?

Марія, як побачила в його очах іскорки, не наважилася гадати. Вона лише запитливо на нього подивилася.

— Тут можна буде вичарувати казкове місто.

— Певно, ти вже бачиш його. Уночі воно тобі сниться.

Марія не здивувалась би, коли б Ступак притакнув. Вона теж весь час думала про проект. Спочатку боялася, чи залучать і її у колектив, потім зраділа, але згодом знову злякалася, бо усвідомила собі, яка це відповідальна і велика робота. Про іхній проект заговорять архітектори всієї республіки! І з Бегою воно говорили про проект, бо художник зінав про нього від Яворського.

Кирило Ступак замислився, а потім проказав:

— Це цікаво...

Марія не зрозуміла, що цікаво, але не наважилася питати, бо завідуючий підійшов до вікна і дивився кудись далеко. Вона не знала, що Кирилові пригадалося, як він хлопцем не міг надивитися на зображення замків, середньовічних укріплень, палаців, як перечитував книжки, де говорилося про архітектуру, а потім кожного літа будував на ріні міста. Сяде біля води, візьме камінчик, другий і складає, складає — поволі підносяться мури палацу, навколо — вулиця будинків, а потім укріплення з вишками. І про обід забуде, бувало, не кортіло йому йти до хлопців, а коли ті й прибігали, то він було буркне слово-два і далі мовчки працює. До наступного дня щось розвалиться, собаки придавлять кілька будинків, гуси розтопчуть палац чи прийде гроза і вода візьме ціле укріплення, та Кирило не сердився, не жалів, він будував нове укріп-

лення, будував інакше. Одного дня, коли він аж до вечора закінчував французький палац, який недавно бачив на ілюстрації у книжці, до нього прийшов батько. Він довго дивився, а потім покрутів головою. «То історія, — показав батько на палац. — Спробуй збудувати модерне місто». Батько обняв його за шию і вони пішли садом додому. На стежці, яка приємно гріла вихололі у воді і на мокрому камінні ноги, батько зупинив його, став напроти і серйозно, як говорять дорослі з дорослими, сказав: «Коли то буде гарне місто, дамо тебе студіювати архітектуру». Батькові слова запали у пам'ять. Наступного дня він побіг до сільської бібліотеки і перерив усі полиці, перегорнув часописи в шухлядах та вернувся додому з набитою книгами сіткою. Зачинився у кімнаті й знову роздивлявся, читав, щоб наступного дня взятися будувати місто ...

Протяг захитав завісу, причинив вікно, двері рипнули — до ательє увійшли Порач, Дугас і Манич. Ступак оглянувся. Побачивши їх, він пішов ім назустріч.

— Можемо шукати його, — жартома кинув Манич.

— Marie, не наважуйся заманювати нашого завідующего, — приєднався Дугас.

Ступак не заперечував проти таких жартів. Він бачив, що архітектори в добром настрої, і нетерпляче чекав, чим вони його здивують. Неодмінно прийшли з цікавою ідеєю.

Порач жестом рук спробував стримати Манича і Дугаса, хвилину значущо дивився на Ступака, щоб викликати в нього цікавість, а потім серйозно мовив:

— Кириле, у нас є хороша пропозиція.

— Вітаю кожну хорошу думку, — поспішив відповісти завідующий і, трохи вклонившись, запросив їх до макета. — Прошу, макет місцевості, на якій розташується наш житловий район, уже готовий і можна говорити конкретно.

— У мене інша пропозиція, — Порач зупинив Ступака і відвернувся від макета. Дугас і Манич теж не виявили особливого зацікавлення роботою Ступака і Marie.

Кирило Ступак не приховував свого розчарування

— яка там могла бути пропозиція, коли вона не торкалася проекту? Цікаве, хороше і вагоме могло для нього вирости лише на макеті.

Порач помітив розчарування Ступака. Він на мить завагався, стиснув плечима, широко розплющив очі, дивлячись на Манича і Дугаса. Тоді Манич випнув груди і повідомив:

— Кельнер Котуля підкинув нам віллу, — у той момент він був майже гордий, вважаючи, що виручив мало не переляканіх пильним поглядом завідуочого Порача та Дугаса.

— Треба швидко зробити, бо — за гарну суму, — Порач набрався відваги і вийшов перед Манича. — Я вже домовився.

Кирило Ступак обвів поглядом архітекторів, подивився й на Марію, яка воліла замальовувати модель, щоб не бачити, як він буде реагувати на пропозицію колег. Завідуючий, напевне, і вдень, і вночі думає над проектом, а вони прийшли з віллою... Кирило почав ходити по кімнаті, щоб знайти відповідний тон розмови, яка б дійшла до архітекторів:

— Товариші, тепер ми не можемо собі дозволити витрачати час на сторонню роботу і розсіювати свою увагу.

Здається, лише Дугас передбачав, що Ступак так поставиться до їхньої пропозиції. Поки Манич і Порач вдавали здивованих чи й ображених, Дугас почав здалеку:

— Донедавна панувала думка, що тільки лікарі беруть хабарі, але сьогодні всі твердять, що найбагатіші — архітектори. Найгірше те, що в це повірила і дружина. Вона вже понад півроку канючить персидську шубу. Без шуби, мовляв, не покажеться на людях. Щось у мене вже заощаджено, але треба ще дві-три вілли. Спільно, зрозуміло...

— Кожному потрібні гроші, — підтримав його Порач.

— Справа не лише в гроших, — кинув Манич, наспівившись. — Йдеться про авторитет Порача. Коли вже він пообіцяв, то незручно відмовлятися.

— Та не лише про мій авторитет, — ожив Порач.

— Це всіх нас торкається. Я ж не від самого себе

домовлявся. А потім, знаєте, як з Котулею: відмовиш, то знайде когось іншого, а про нас забуде.

— І ще така річ: якщо довго не будемо вправляти-ся в проектуванні вілл, не матимемо практики, то потім і час буде, а не зуміємо задовільнити замовника, — озвався Дугас. — Кажу, заради практики треба це робити . . .

— Хіба може бути краща практика, як проектування житлового району? — включилася в розмову Марія, бо плаксивий тон Дугаса почав їй набридати.

— Ні, хлопці, — Ступак лишився незломним. — Зрозумійте, ми повинні всі свої здібності мобілізувати для виконання основного завдання.

Марія передбачала, що Манич, Порач і Дугас не відмовляться робити проект, але сама цього разу до гурту не пристала. Яворському вирішили нічого не казати, бо він саме від'їхав на тиждень у відрядження. Трійка архітекторів підготувала матеріал і працювала в ательє, а Марія у своєму кабінеті.

В кінці тижня Манич заїхав автомашиною за Порачем, потім вони разом подалися до Дугаса. Усі втрьох вернулися до Манича, тут посиділи десь зо дві години, закінчуячи проект, а потім пішки подалися до Котулі в бар.

Замовець сидів у кутку і нетерпляче очікував. Котуля резервував для них зручне місце, що вони могли, відокремившись від інших гостей, спокійно говорити, а також щоб було де розкласти великі аркуші креслень — кожен замовець найбільше тішиться при погляді на загальний вид вілли. Забуває, що на місці майбутнього будинку поки що лише встремлено кілки, й бачить уже, як він, власник, ходить всередині. Тому, коли перед ним розгорнені аркуші креслень, він щедро платить за проект та не скупиться погости-ти авторів майбутнього свого «палацу».

Сьогодні замовець теж був щасливий і щедрий. Своєю радістю він хотів ще й якнайскорше поділитися з дружиною, а тому вибачився та, кланяючись аж до виходу, втік. Проте Котулі наказав частувати панів-архітекторів за його рахунок цілу ніч і відвезти їх на таксі додому.

— Послухайте мене! — в котрий уже раз наполягав Порач, як архітектори сп'яніли.

— Чого ти весь час перебиваєш?! — обурився Дугас.

— А чого ви не допускаєте мене до слова?

— Ми думали, що ти такий заощадливий, що й говорити багато не захочеш, — п'яно жартував Манич, штовхаючи ліктем Дугаса.

— Ти насміхаєшся? — обернувшись Порач до Манича.

— Ніхто над тобою не насміхається, — запевнив його Дугас. — Та вже говори!

— Властиво, нашо я вам буду розповідати? — зауважався Порач, а потім, махнувши рукою, рішився:

— Але розповім, розповім вам одну цікаву пригоду з моого дитинства. Я дуже прагнув мати кроликів, страх як прагнув. Скільки не прошу було батька, а він вдає, що не чує. Або висміє, або й вилає, коли дуже вже надокучаю. Був у нашему селі один цікавий дід, і той дід годував кроликів та розводив бджіл. Я втечу було з дому і півдня кручуся навколо дідової хати, поки він не пустить мене погладити кроликів. Мати якось довідалася про це, може, сам дід сказав, і умовила батька купити пару кролів. Дід спонукав і клітку, за безцінь давав, але батько сказав, що самі зробимо, бо гроші не валяються на дорозі, щоб ще й клітку купувати. І злагодив з коробки з-під дріжджів. І дверцята мала на ремінних завісах, а щоб кроляча пара могла дихати, просверлив кілька дірок. Я не міг надивитися на кроликів, гладив їх, бігав у сад збирати команичку і давав їм по одній стеблині, а вони так швидко-швидко шамкали. Потім знову гладив їх по ніжній шерсті. Уночі хотів піти подивитися, як сплять. Ледве дочекався ранку, вискочив з-під перини і в савані піжамі побіг до хлівця. Кролі спали. Я постояв, почекав, чи не пробудяться, але вони навіть не рухалися. Обережно торкнувся вуха — вухо холодне, ніжка холодна і безвладна. Кролі подушилися в тій клітці ...

Порач надовго замовк, опустивши голову.

— Ну, і що? — Дугас не зрозумів, до чого це Порач розповідав.

— Як що? — тірснув головою здивований Порач.
— Клітка була мала, з малими отворами, тому й подушилися.

— Навіщо ти нам це розказав? — спитав Манич.
Порач знияв плечима.

— Хлопці, я не знаю... Може, якби батько купив клітку в діда, вони б не загинули... А чому я розповів? Не знаю, але мені стало легше... Завжди добре мати стільки грошей, щоб із кролями й клітку купити!!!

Архітектори замовкли, ніби хтось навмисне зіпсував їм настрій. Те запримітив Котуля, підійшов до іх столу й улесливо вклонився:

— Чим можу погостити панство?

— Порахуй нам усе, — попросив Манич, але зволікав, щоб інші також повиймали гаманці. — Докупи, ами вже якось скинемося.

— Усе в порядку, — посміхнувся Котуля. — Пан замовець наперед заплатив за цілий вечір. Прошу, замовляйте, чого ваша душа бажає. Я, панове, будького не пошлю до вас.

— Запам'ятаємо це, шефе, — сказав п'яний Дугас і подав руку на прощання.

— Здається, час іти додому, — піднявся Порач.

— Моя дружина контролює лищ кишені, — гордо заявив Манич і лишився сидіти. — Її не дуже цікавить, де і з ким я, аби тільки не вернувся з порожніми кишенями.

Кельнер Котуля став осторонь столу, щоб не лише чути, а й бачити архітекторів. Він забавлявся, підморгуючи одному, штовхаючи другого, і реготав так, що жилетка на повніючому животі весь час підскакувала.

— Кишені архітекторів нині мають золоте дно, — мимрив до архітекторів Котуля.

Дугас переможно підхопився.

— Ну, прошу, як моя дружина. Так що, по-вашому, архітектори крадуть?

— Ніхто вам, панове, не каже, що ви крадете, — Котуля знов улесливо вклонився і спробував професіональною усмішкою заспокоїти Дугаса. — За чесно

виконану працю одержуєте заслужений гонорар. Це не протизаконно.

— Але ж то не мільйони! — не міг втихомиритися Дугас.

Котуля бачив, що словами йому не вблагати архітекторів, а тому застосував свій натренований фокус: непомітно опустив один бляшаний піднос на другий і так ними задеренчав, що половина залу повернула голови в тому напрямі. Замовкли й архітектори. Тоді Котуля доторкнувся до Дугаса рукою і архітектори слухняно посідали на свої місця.

— Панове, — з таємничим виглядом зашептав кельнер, — після доброї гостини до меню належить десерт.

Архітектори не зрозуміли.

— Маю для вас підготовані ласощі, — Котуля змовницею цямкнув губами, а очима показав у противілежний куток, де сиділи молоді дівчата. — В тому кутку. Якщо хочете, можемо заіхати на мою дачу. Вистачить словечко сказати, я все владнаю.

— Сьогодні вже ні, — відпрошувається Дугас.

— Ми й так затрималися, — приеднався до нього і Порач.

— Тільки я можу дозволити собі не спішити, — спокійно сказав Манич з почуттям переваги над колегами і загніздився на стільці, немов шукав найзручнішу позу, щоб мати дівчат на очах.

Рано вранці, як тільки почало світати, Кирило взяв сітку з порожніми пляшками, роздивився по кухні, що треба купити, крім молока, масла й хліба, потім з вішалки в коридорі зняв ключі від автомашини і тихо вийшов, намагаючись не розбудити Таню. В таку пору надворі ще буває тихо, навіть на вранішню зміну спішити рано. Головною вулицею прогримить самотній і майже порожній автобус, краєм дороги промчить на велосипеді кочегар чи шофер автобуса, і тільки згодом показуються вантажні автомашини, що розвозять товар по молочарнях, та зелені п'ятитонки з овочами.

Кирило не хотів гуркотіти ліфтом, щоб не турбувати сусідів. Він обережно спустився сходами і якнай-

тихше відімкнув вхідні двері. Коли завів мотор, йому стало незручно, що тим турбує людей. Включив швидкість, повільно відпустив педаль газу, але на газ не натискав, щоб тихо вийти з провулка.

За містом Кирило залишив автомашину на польовій дорозі, а сам пішов на горб, незважаючи на високу росяну траву, що сягала йому по коліна і швидко промочила ногавиці. Великий лан був засіяний пшеницею, яка в ту пору вже висипалася, як казали в них на селі, коли наливалося колосся. Ранковий вітерець лише настільки погойдував повне колосся, що воно тихо шуміло, як акомпанемент до пташиних арій, дуетів і хорів.

Кирило потягнув ніздрями прохолодне повітря, яке пахло хлібом, набрав його повні груди і поглядом обвів весь простір від будинків на краю міста аж ген на верх, до лісу. Туди й поспішив, щоб бачити схід сонця. Біля підніжжя горба щось пострибувало у траві. Кирило пильніше придивився, де заворушилася трава, де гойднулося стебло, і побачив зеленого коника. Обережно наблизився, але коник стрибнув на друге стебло, потім дальше, виліз аж на вершечок його і тикав мордочкою навколо себе. Мабуть, відчув небезпеку, бо спустив коричнево-зелений тулуб цілком до стебла, а потім відштовхнувся ніжками, стрибнув. Кирилові раптом закортіло спіймати коника і принести його Тані. Вона ще напевно ніколи не бачила живого коника! І Кирило побіг ловити стрибунця. В дитячі роки хлопці намагалися спіймати найспритнішого, а потім хвалилися його довжелезним стрибком. Одного разу Кирило приніс додому величезного коника, щоб наступного дня показати його хлопцям, але коник став якийсь кволій, сковзнув з його долоні і довго тупцював непевними ніжками, шукаючи опори. Кирилові стало коника жаль, він хотів знову його взяти, щоб нагодувати дрібною травою, може, і якимсь комашками, але старший юнак порадив залишити комаху на сонці. Кирило так і зробив. Він довго спостерігав за своїм коником, і той справді, зігрівшись, пострибав...

Кирило протолочив у траві кривулястий слід, але коника таки зловив, відчував, як він у його затиснутих

долонях сіпав ніжками, лоскотав. Розтулив трохи долоні, і стрибунець зразу ж сунувся до шпарки. Кирило подивився на його голівку. Йому тут же згадалося, як давно вже він не бачив коника; та й хто з дітей у їхньому будинку може ганятися тепер за спритним стрибунцем? Він розтулив долоні й випустив на волю свого полоненого. Таню умовить прийти сюди з ним. Вони разом будуть шукати коників, вслухатися у співи птахів, слідкувати за їхнім летом . . .

Зверху Кирило подивився на місто. Окинув оком ділянку, відведену під житловий район. «Що буде ось на цьому місці? — спало йому на думку. — Що наліво, направо, внизу?» I він відповів сам собі: «Те, що напроектуємо». Кирило відчув гордість, приємне відчуття творця.

Він підняв погляд на небо. Воно вже синіло, над масивом гір сходило сонце, ніби купаючися в білих хвилях туману. Одна самотня хмаринка закривала його, але тільки до половини. Кирилові здалося, що сонце схоже на голову дівчини, яка випірнула з води, а промені, що пробилися з-під хмари, — то її золотисте волосся.

Будинки треба так розташувати, міркував Кирило, щоб сонячні промені вранці освітлювали спальні, треба їх ловити якомога більше, весь район треба повернути до сонця, хай купається в ньому. Кирилові раптом тужно запраглося сонця, але поки що він не знов, як свою тугу реалізувати у проекті.

Зліва блиснув сонячний зайчик, другий, третій і вже тисячі зайчиків застрибало, бо сонце понад лозиння освітило поверхню ріки. Кирило примуржжив очі й відступив у тінь яблуні, щоб їх знову можна було розплющити.

Ріку треба брати до уваги, працючи над проектом. Слід зробити її частиною житлового комплексу, надати їй характеру пульсуючої жили нового району. Справжні кораблі по ній ніколи не попливуть, посміхнувся собі Ступак, зате діти могли б грatisя і пускати паперові човники, посилаючи в них у далечіні свої хлоп'ячі мрії про море.

Того дня Кирило зайшов до Марії і спитав, чи не хотіла б вона поїхати з ним завтра у відрядження.

— На два дні, — пояснив, бо дівчина відповіла не зразу.

— Якщо накажеш, — вихопилося в Марії, але відразу осіклася. — Пробач, я не так думала.

— Якщо ти не можеш іхати . . .

— Поїду, звичайно, поїду, — переконувала Марія, прикивуючи головою.

Домовилися, що Ступак зайде по неї в гуртожиток близько шостої години, але Марія на півгодини раніше вже стояла перед входом з валізкою і всім, хто поспішав на роботу, відповідала, що іде у відрядження. Але куди іде, того не знає.

— Властиво, куди ми ідемо? — спитала, коли виїхали за місто. Ступак сам вів службову «волгу».

— Куди накажеш, — кинув через плече жартома.

— Я забула спитати вчора, і через це мусила набрати повну валізу вбраний, — пояснила Марія.

— Так і треба, — Ступак зробив у повітрі гачок вказівним пальцем. — Архітектор мусить носити з собою гумові чоботи, щоб міг пройти по будь-якій ділянці, але не сміє забути, зокрема коли це архітекторка, ані про вечірне вбраний.

— Секретаркам досить вечірнього . . .

— Може, ані ти не будеш мусити взувати чоботи.

— О, я це можу зрозуміти як прямий натяк.

— Натяк? На що?

— Що ти запросиш мене кудись увечері.

— Коли так, то домовимося, якщо день буде вдалий у службових справах, дозичимо собі нагороду з музикою.

Після того замовкли, ніби засоромились одне одного.

Коли в'їздили у невеличке містечко, Ступак показав рукою на новобудову якоїсь установи:

— Зверни увагу на цей будинок, робота нашого ательє.

Марії будинок сподобався, вона похвалила його. Її приємно здивувало, що по дорозі було кілька будов, які проектували колеги. Ступак пам'ятав авторів проектів усіх більших споруд, умів розповісти про них,

відзначити те нове, що запропонували архітектори. І Марії спало на думку, чи й про неї колись хтось буде говорити з такою повагою.

Іхали вже понад дві години, коли Кирило запропонував поснідати. Сосиски були смачні, а кава приємно освіжила обох. Виїхали на широку дорогу за містом, і тоді Кирило пристрасно заговорив:

— Наш житловий район повинен звеселяти зір, бути лагідною музикою для вуха і стати людям рідним. Цього ми можемо досягнути тим, що краєвид стане складовою частиною району, а ще тим, що геометричні лінії старого центру змодернізуємо і чутливо перенесемо в новий комплекс.

Близько обіду Кирило зупинив машину в невеличкому місті перед готелем «Поляна».

— Ми приїхали, — заявив. — Пообідаємо, а потім підемо у своїх справах.

— У своїх?

— Спочатку пообідаємо, а вже потім будемо говорити про службу.

Ступак посміхнувся, все ще не кажучи про мету відрядження і про те, чого він узяв із собою Марію. Робив це навмисне, хотів побачити, чим зацікавиться сама Марія. Йому так хотілося, щоб вона звертала увагу на всі цікаві архітектурні об'єкти по дорозі.

— Якщо в тебе нема для мене конкретної роботи, я б оглянула місто, подивилася б на нові мікрорайони, — озвалася Марія, коли вони пообідали.

— Я піду на керамічний завод, — відповів ій Ступак, пояснивши таким чином ціль відрядження. Йому ішлося про плитки для облицювання стін.

З міста Марія повернулась аж перед вечерею, втомлена, але з новими ідеями, які відразу ж занотувала у блокнот. Кирило прийшов ще пізніше, коли вона відпочивала. Його погляд і жваві рухи свідчили про те, що він досягнув свого.

— Ура! — бадьоро промовив Ступак від дверей. Потім підійшов до Марії і жестом затримав, щоб не вставала з ліжка. — Лежи! Маріє, я й не сподівався такого успіху. Розумієш, я ішов зі страхом, як студент на екзамен, гарячково повторював прохання, готовий був на коліна впасти, а там директор — солідна лю-

дина і на все згодився. Цілком серйозно, ти розумієш? Маріє, я мушу поцілувати тебе, — і він нахилився до дівчини і поцілував її. Приголомшена Марія виряченими очима дивилася на Кирила. — Не дивуйся, коли б не ти, в мене б не було такого щасливого дня. Ідемо в бар!

Ступак аж згодом почав заспокоюватися, і Марія змогла розпитати, як було на керамічному заводі. Замість того, щоб іти на вечерю, домовилися відпочити, а наїстися потім у барі. Та Марія, як вийшов Кирило, піднялася, підійшла до дзеркала і ніби аж тепер усвідомила, що кілька хвилин тому він її поцілував: посміхнулася, пучками пальців провела по губах. Довго сиділа перед дзеркалом, а потім на костюмі перевіряла кожен рубець. Перед відходом ще раз подивилася в дзеркало і з приємністю промовила: «Така напевне буду йому подобатися».

Марія знала, що Кирило одягається гарно, зі смаком, а того вечора він здався їй особливо вишуканим: чого доброго, ще й закохається. Та його ввічливість, елегантність, з якою він повів її вниз у бар, а потім до столу... Марія забула, що має почекати, поки чоловік подасть їй стілець, і зніяковіла через це. Сидячи за столом, вони роздивились присутніх у барі і вірішили, що тут можна приємно провести вечір.

— За успіх, — підняв Кирило аперитив. — Пробач мені, я мав би випити за твою красу.

— Я ніяковіо.

— Але ти справді красива, — переконано сказав Кирило, ніби йшлося про когось чужого.

Марії стало незручно, вона мовчики і нетерпляче чекала, щоб музиканти почали грati.

— Наступного разу спільно підемо на завод, — Ступак постукав пальцем по столику, ніби хотів привернути увагу Марії. — Побачиш асортимент плиток. Думаю, що й мармур нам вдастся роздобути. Примусимо світло брати активну участь у нашему проекті, технічні елементи нам створять розмаїття тонів, коліорів. Характер підкреслимо так, щоб його можна було відчути і прочитати.

— Мені подобається назва Сонячний Верх, — Марія

теж ніби забула, де вони знаходяться. — Та чи нам це вдасться . . .

— Мусить! — переконливо сказав Кирило, узяв у руки чарку і відпив ковток.

Нарешті заграла музика. Під звуки лагідної мелодії капельмейстер привітав гостей, побажав приємно провести вечір і запросив на паркет. Заграли першу пісню, яка раптом заповнила весь бар і від якої закипіла кров молодих людей. Кирило й Марія повернули голови в напрямі паркету, слідкували за першими парами. Як відірвалися від паркету, іхні погляди зустрілися.

— Смію запросити? — спитав Кирило, ледь піднявши з-за столу.

Марія кивнула головою, першою пішла на паркет. Зробили кілька па і Марія винувато шепнула йому на вухо:

— Тобі важко танцювати зі мною.

Кирило уже встиг піддатися загальному веселому настрою танцючих, тому на її слова реагував стурбовано.

— Ти чимось невдоволена?

Марія заперечливо похитала головою, пригорнулася до нього, пояснивши:

— У тебе дружина танцюристка, а я натрясаюся на дискотеках . . .

Кирило по-дружньому посміхнувся до Марії, пригорнув її за талію до себе і закрутів у танці.

— Танцюєш чудово! Подивись навколо, як чоловіки на тебе кидають погляди, — Кирило всміхнувся. — І заздрять мені, що танцюю з такою красивою дівчиною.

Марія ніяк не могла привикнути до тієї зміни, яка сталася з Кирилом. Завідуючий досі здавався їй поважним, навіть недоторкою, хоч з підлеглими поводився членкою і по-товариському. Після танцю він замовив смажену печінку з помидоровим салатом, але коли почали грati, знову встав і повів її на паркет. Повеселів, наспівував . . . «Щастя, що не їжджу з ним у відрядження частіше, — посміхнулася власним думкам Марія, — бо він ідеальний тип чоловіка, до якого закохуються дівчата . . .» Їй хотілося призватися йо-

му, про що вона думає, але не вистачило сміливості.

— І тобі так приємно, як мені? — несподівано запитав Кирило після кількох танців, тут же додавши:

— Втім, яка ж там приємність — танцювати з одруженим завідуючим. Нещастя, муки та й годі . . .

— Я цього не кажу, — заперечила Марія.

— Але думаєш. Навколо стільки холостяків.

— Жоден з них мені не подобається . . .

— Так, як я? Ти це хочеш сказати? — Кирило щасливо розсміявся. — Бачиш, до чого я тебе доводжу . . . Ставлю в незручне становище. Та ти пробачиш, Маріє, правда? Мені дійсно приємно, — додав він серйозно. — Я давно не танцював. Ти не повіриш, але я вже й не пам'ятаю, коли ми з дружиною були на гулянці. В театрі натацюється, то де ій ще зі мною мучитися. А я теж не часто маю таку радість, щоб захотілося відзначати, як сьогодні.

Кирило знову розговорився про роботу. Розпитував, що цікаве побачила Марія, чи зродилися в неї якісь ідеї. Домовлявся з нею про завтрашній день. І вони ще раз випили за успіх і за приємний вечір.

Вже давно перевалило за північ, як вийшли з бару. Марія виявила охоту пройтися на свіжому повітрі, а Кирило з радістю згодився прогулятися з нею нічним містом. Ходили мовчки, але втомлені голови не сприймали краси чудової місячної ночі.

Через кілька хвилин повернулися в готель.

— Заходьте! — відповів Ступак на стук, і, коли відчинилися двері, розчепіреними пальцями накрив розкладені на столі папери, немов боячись, що протяг поскадає іх, хоч вікно було причинене.

В кабінет увійшов директор «Будовпроекту». Ступак, піднявшись від паперів, привітав його чे�мним уклоном.

— Я думав, що ти зайнявся малюванням пейзажів, — директор пильно роздивлявся малюнки на столі. Замислившись ненадовго й начебто поблукавши думками десь далеко, директор раптом згадав: — Дивлюсь я на твій стіл і мені мариться, ніби я це десь бачив . . . А, вже згадав. Ми проїздили Болгарією, а навколо неозорі лани соняшників. Піднялись на па-

горбок, а перед очима — ще більший простір, і весь жовтий, немов сонце розлилося в тебе під ногами.

— Пробую кольори для нашого кварталу. Порадьте.

— Де мені радити. Я занадто реальний. У старих людей багатий досвід, вони знають, що не можна, що кому не подобається, знають смаки своїх противників і симпатії начальства, все це сковує фантазію. А саме фантазія тобі й потрібна; фантазія та вільні крила, щоб ширяти над цим простором. Мені, наприклад, ніколи б не спало на думку отак починати проект. Знаєш, як я приступав би до роботи? — директор говорив жваво, але раптом осікся і винувато пояснив:

— Бачиш, балакаю, а того не треба. Краще нічого не говорити, щоб не збивати тебе.

Ступакові пригадалися слова директора на недавній нараді «Будовопроекту». Ні з того, ні з цього він у своєму виступі заговорив про взаємовідносини між людьми і наголосив на тому, що завжди треба знайти в собі досить сили та чесності, щоб учитися від учнів, які тебе переросли. Після наради в установі одні пригадували успішні проекти директора, інші хвалили його за те, що він захищав своїх працівників, коли ще був лише завідуючим ательє. Знайшлися й такі, які віщували йому скору пенсію. На думку Кирила, шкода було б не використати його організаційні здібності і вміння тримати батьківську руку над установою.

— Розкажуй, як тебе прийняли на керамічному заводі, — директор звернувся до теми, заради якої сюди прийшов.

— Чудово, — енергійно відповів Ступак. — Можуть задовольнити наші замовлення. Мені показували красиві речі, і директор обіцяв виробити також нові плитки. На мене справили солідне враження. Дають письмово запоруку щодо терміну, кількості і якості. Я вернувся у піднесеному настрої. Коли б інші постачальники теж так до нас поставилися . . .

— Але це — справа будівельників, — перебив директор. — Від нас вимагається проект.

— Ми напроектуємо жовті плитки на облицьовку, а реалізатор іх не роздобуде і стіни покрасить зви-

чайною фарбою. Інвестор навіть зрадіє, що заощадить якусь крону.

— Трапляється і таке, — погодився директор і перешов на офіційний тон. — Маю до тебе прохання. Завтра я мушу бути на засіданні спілки архітекторів, але одержав запрошення також у крайком. Візьми дані, будеш реферувати за установу.

— Товаришу директор . . .

— Треба буде згадати і про проект житлового району. Знаєш, що твоя назва Сонячний Верх приймається?

Директор обеззброїв Ступака. Він зрозумів, що мусить піти на засідання, але для власного заспокоєння зауважив:

— Мені треба обійти ще кілька поставщиків, а дні біжать . . .

Манич, Дугас і Порач зійшлися в кабінеті Манича і попросили Марію зварити каву. Марія охоче пообіцяла, бо думала поділитися враженнями з відрядження, але вчасно опам'яталася і мовчала з двох причин: перед досвідченими архітекторами могла б показати себе наївною, а по-друге, по втомлених обличчях і кволих рухах здогадалася, що архітектори вночі пили, тож після п'янки — до всього апатичні.

Архітектори посідали навколо столика, очі в них були червоні, і гостре світло пекло іх голками; на обличчях поглибши зморшки. Вони майже не розмовляли, а як котрийсь озивався, то приглушеним захриплим голосом. Порач вийняв з нагрудної кишені піджака конверт і витягнув з нього шість тисяч. Розклав їх на три купки по дві тисячі кожна, а порожній конверт зіжмакав і кинув у кіш.

— Беріть, — підсунув до кожного купку, а свої гроші ретельно розгладив і поклав у гаманець. — На наступний місяць принесу дальнє замовлення.

— А Котуля? — поцікавився Манич.

— Він своє одержав. Від нас і від замовця.

— Хай людоњки будуються, — сказав Дугас, дивлячись на гроші.

Марія помалу відчинила двері, обережно несучи на

підносі три чашки міцної кави. Приміщення заповнив її гострий аромат.

— Освіжить вас, — мило запевнила архітекторів Марія, ставлячи перед кожним чашку.

— Ти не вип'еш з нами? — спитав Манич, торкнувшись пальцями її стегна.

— Я вже пила, — відповіла Марія, гострим поглядом охолоджуючи Манича.

— Чарку вип'еш, — запропонував Дугас. Марія не заперечувала, і він звернувся до колег: — Клин клином треба вибивати, — а потім знову до неї: — Маріє, принеси чарки, і для себе.

Марія принесла чарки, Дугас вийняв з портфеля пляшку горілки і поналивав.

— Для мене лиш трішечки, — попередила Марія.

— І швидко випийте. Завідуючий гнівався б на нас.

— Що має гніватися? — буркнув Порач, але горілку швидко випив і поставив чарку на піднос. І інші зробили те саме. — Мені ніхто не може заборонити заробляти гроші, — додав Порач.

— Він не проти, — Марія заступилася за Ступака і хотіла ще додати, що завідуючий ніколи не забороняв ім робити, інколи й сам приставав до компанії, але Порач випередив її:

— У мене нижча платня і є діти. Коли б я отримував платню завідуючого і був бездітний, то також міг би вдавати з себе чесного. Дружина, кажуть, теж добре заробляє.

— Вона з аматорами розучить один танець і має чотири тисячі, — невпевнено шепнув, як велику таемницю, Дугас. — Нам треба ночами робити, а вона за один танець . . .

— Актриси, балерини накинуть на себе стару по-терту ряддину, і вже їх вважають модно одягненими, але мої купуй шубу за п'ятнадцять тисяч, — Дугас знайшов доречним вилити свій жаль.

У кімнату зайшов Кирило, строгим поглядом глянув на чарки і покосився на колег.

— Ви все-таки робили проект вілли, — розчаровано сказав він.

У кабінеті запала гнітюча тиша.

— Ми випили по одній чарці, — першим заговорив

Дугас, який почував себе найбільшим винуватцем, бо горілку приніс він. Крім того, хотів відвернути розмову від проекту. Рукою намацав шийку пляшки, але почастувати завідуючого не відважився.

— Сьогодні ви нічого не зробите, — резигновано сказав Ступак і повернувся, щоб вийти.

— Кажу ж, що лиш по одній, — зупинив його Дугас.

Ступак, обвівши колег іронічним поглядом, сказав повчально:

— Справа не в чарці. По вас бачу, що ви вночі або доробляли проект, або гуляли.

— Кириле, не турбуйся, — спробував заспокоїти його Порач. — Терміни додержимо.

— Нам ідеться ще й про якість, — Ступак повернувся до Порача, але адресував свої слова всім: — Ми хочемо проектувати модерний житловий район, а для цього потрібна свіжа голова. Ви можете сказати, що один день — не трагедія, але тут ідеться ще й про принцип.

Кирило Ступак на останніх словах підвищив голос, а потім навмисне зробив велику паузу, щоб архітектори відчули, який він обурений. Він зінав, що найкраще було б іх вилаяти. Для нього і для них. Йому б полегшло, а хлопці завтра з опущеними головами прийшли б просити прощення. Та він цього не зробив: йому було прикро, що архітектори не взяли проект за свій, не боялися за нього, не вболівали. У цьому він бачив і свою вину як завідуючого — він не зумів зацікавити їх роботою.

Павло Манич довго вагався, чи має озватися. Досі у них з Кирилом були добре стосунки. Траплялося, що він зловживав дружнім ставленням завідуючого, але потім знаходив слушний момент, щоб у цьому признатися, попросити прощення. Коли ж Ступакові діставалося від директора за них, він організовував колег, щоб спільно піти випити каву, розважити завідуючого. «За твоєю спиною нам добре ховатися», — жартома признавався він Ступакові. Але останнім часом якраз та спина почала турбувати Манича, дразнити його. Здавалося, що його справді за нею зовсім не видно, що він з-за неї ніколи не визирне. Мабуть,

горілка додала йому сміливості і розв'язала язика. Манич вийшов на середину кабінету.

— Може, зайво драматизуєш, — намагаючися вдавати байдужого, сказав він. — Робота як робота. Революцію в архітектурі ми не зробимо.

— Революція й не потрібна, потрібна чесна, творча робота, — твердо відрубав Ступак.

— Підозріваю, що в цьому випадку розходиться про щось зовсім інше, — загадково сказав Манич і, ніби раптом усе зрозумівши, сів на своє місце.

— Це ти мусиш пояснити, — вимагав Ступак, підходячи до Манича. — Обвинувачуєш, а я не знаю, в чому.

В кабінеті запанувала неприємна мовчанка. Ступак тамував у собі лють: коли він увійшов, то підлеглі замість того, щоб виправдатися, байдуже опустили голови, а Манич напав на нього.

— Хлопці, не будемо ж ми сваритися. Усе поробимо, — Дугас став між Ступаком і Маничем, намагаючися помирити їх, силуючи себе усміхатися. — Досі ми працювали добре, так і далі будемо.

— Нам дали шанс, — твердо і наполегливо мовив Ступак.

— Шанс, але для кого? — знову кинув своє Манич.

— Не розумію.

— Може, хтось хоче показати себе, — тихше і якось кволіше проказав Манич, не маючи відваги прямо напасті на Кирила.

— Годі грatisя в піжмурки! — Кирило Ступак строгим поглядом обвів архітекторів і безкомпромісно заявив: — Буду вимагати від вас творчої роботи, і в тому не поступлюся!

Кирило Ступак пішов до себе, проте ніяк не міг зосередитися. Спробував переглянути газети, але вони його не заспокоїли, фаховий часопис втомлював, а до адміністративної роботи завідуючого він відчував огиду.

Удома включив магнітофон, але довго не витримав. Відкинув і запропоновану Танею пигульку для заспокоєння. Вирішив прогулятися.

У автомашину не сів. Під вечір шоферові треба

бути особливо зосередженим, бо вулиці повні машин, хідців, школярів. Поблукав пішки поміж будинками, а потім, може, коло річки бодай півгодини тиняти-меться. Знайомих не хотів би зустріти, але власні думки теж не найкращий спільник — нервують і заїдають.

Рятівною здалася ідея піти в гуртожиток до Марії. Вибачиться, що накричав на неї, як і на інших, хоч вона ні в чому не винна, а потім поговорять про проект, і він відведе душу. Та поступово і це бажання пройшло: балакучі швейцари та заздрісні сусідки могли б інакше висвітлювати його прихід. Чого доброго, запідоziять дівчину, що зв'язалася зі своїм завідуючим.

Пішов до ріки. На розпеченному сонцем тротуарі місцями горбився розтоплений асфальт, місцями по-вибивалися камінчики, і ще весь він був підзобаний гострими кінчиками палиць. Подув вітерець, зашелестів товстим листям молодих тополь, з води війнуло прохолодною вологою. Кирило хотів набрати повні груди повітря, але як подивився на брудну воду, на русло, захаращене іржавими консервними бляшанками і подертим матрацом, то відвернув голову і стримав подих.

«Інфарктштрассе», спало йому на думку, як помітив кількох літніх чоловіків з паличками, що обережно ступали, прогулюючись. Офіційно вулиця називається Набережною, але люди переробили назву по-своєму, бо сюди ходили гуляти після інфарктів та паралічів. Зустрічні вразили Кирила тим, як зосереджено робили вони кожен крок, насупивши брови і стиснувши губи; ті люди здавалися байдужими до навколишнього світу.

Кирило прискорив ходу, немов хтось наздоганяв його, але ноги в'язли у асфальті і він з великою натугою кожного разу витягав приліплені підметки важких чевреків. «Геть звідси, геть звідси!» — виривалося з грудей.

Кирило підняв голову і поміж будинками побачив освітлений сонцем, що заходило, недалекий ліс і верх, де розкинеться новий житловий район, на очах у цілого міста. Треба його зробити таким, щоб не здавалося, ніби він горбиться; нехай гордо випинається!

Наступного дня рано вранці Кирило у своїй кімнаті заглибився у книжки, заповзято роблячи нотатки на підготовлених цидулках. До кімнати нечутно зайдла Таня, одягнена в білу нічну сорочку, сонно позіхнула і почала кішкою обтиратися боками об чоловіка. Коли Кирило не реагував на її пестощі, Таня кокетно закинула:

— На добрий ранок годиться поцілувати кицю, — не чекаючи поцілунка, сіла чоловікові на коліна, руками обняла його за шию і поцілувала.

— Ле Корбюз'є уже п'ятдесят років тому сказав, що треба знищити вулиці-коридори, пропонував відкрити простір і вільну орієнтацію. Місто повинно бути грою геометричних ліній. А для людей він хотів якнайбільше сонця. Розумієш? — Кирило цілком захопився картинами майбутнього житлового району.

— Не розумію, — пустотливо покрутила головою Таня.

— Все те мусить відбитись у проєкті.

Кирило посунув Таню на колінах так, щоб можна було креслити. На аркуші паперу обвів територію житлового району, над ним вгорі намалював кулю і зафарбував її жовтим кольоровим олівцем, від сонця провів кілька пунктірів до різних місць кварталу. Хотів щось пояснювати, але Таня перебила:

— Дозволь тобі нагадати, що сьогодні субота.

— Знаю, — кинув Кирило неуважно, хитнувши головою, і погладив дружину. Але вона взяла в нього олівець, поклала його на стіл, обличчя чоловіка повернула до себе і задивилася на нього, ніби на чужу людину. Кирило не спостеріг того, поцілував її та мило сказав, показуючи на купу книжок: — Хочу спокійно іх простудіювати.

Таня стрибнула на ноги, поправила нічну сорочку, невдоволено мимрячи:

— Я думала, що ми поїдемо на уїкенд. Потребую кудись вийти з оцих коробок.

— Витримай, скоро буде готовий Сонячний Верх, і ми там по протекції дістанемо найкращу квартиру, — посміхнувся Кирило, потягнувшись за дружиною, щоб знову її пригорнути, але Таня випручалася і пішла по кімнаті, задерши носа.

— Гарна перспектива: дальша коробка, — пальцем тицьнула вона йому в чоло, як учитель, котрий хоче втovкмачити слабкому учневі належні знання. — Інші будують особняки, вілли, а він . . .

Таня не доповіла, повернулася і рішуче вийшла. Кирило нерозуміюче дивився услід дружині, потім підвівся, але не пішов за нею.

— Напроектуємо там прекрасні квартири, — кинув навздогін їй.

Після сутички у Манича в групі Кирила Ступака заволоділа мовчазна робоча атмосфера. Кирило спостеріг, що всі завчасу приходять на роботу і затримуються, доки він не відійде. У понеділок наступного тижня він скликав нараду, розподілив роботу, і архітектори без слова розійшлися по своїх кабінетах. Іншим разом, як ішов коридором, в них чулися розмови, сперечання або й сміх але тепер скрізь було мертвотво. Якщо Кирило заходив у ательє, то завжди бачив, як котрийсь архітектор пильно працює, стоячи біля креслярської дошки. І він волів не турбувати його, виходив, обережно зачиняючи за собою двері.

Згодом Ступак усвідомив собі: колеги уникають його, навмисне працюють мовчкі, у його стосунках з підлеглими з'явилася тріщина. У Кирила розболілась голова і йому забаглося кави. Тут він згадав, що ані Марія протягом певного часу ні разу не заходила.

— Marіє, — Кирило прочинив до неї двері, перед тим члено постукавши.

— Прошу? — переполохано відірвала голову від роботи і встала.

— Не вип'ємо кави? — спитав, подаючи їй склянку з розчинною кавою. — Ще не розпечатана.

Марія пожвавішала, її очі посміхнулися за склами окулярів. «Окуляри надіває лише при роботі», — зауважив сам собі Ступак.

— Для себе ти не зробила? — спитав, коли Марія принесла йому каву.

Вона кивнула головою, що так, зробила й собі.

— Не хочеш зі мною разом випити, за компанію? Марія легко побігла і принесла свою чашку, мить

повагалася, де їй сісти, а потім приставила стілець до столу Кирила.

— Я тоді нагримав на вас, — почав Кирило, і Марія зразу ж опустила очі в чашку, вдаючи, ніби слідкує за ледь помітними язичками пари над кавою. Хукнула на них і знову слідкувала, як створюються нові язички і зливаються в біле полум'я. Кінчиками пальців торкнулася того полумені, але воно не пекло. Кирило тим часом провадив далі: — Może, не треба було...

— Ми ж провинилися, — Марії ніяково було вертатися до сутички і вона похапцем взяла чашку та відпила ковток.

— Ти нічим не провинилася. Пробач мені, Маріє.

— Завідуючі не повинні виправдовуватися, — поежартувала Марія, нарешті відчувши себе вільніше.

— Тут справа не в тому, що я завідуючий.

— Різниця мусить бути.

— Над цим я ніколи не задумувався.

— Зараз перед нами стоїть велике завдання, у відповідності з ним ти й набираєш вагомості, — пояснила Марія та згодом весело додала: — Звичайно, все це я вигадую, не сприймай мої слова занадто серйозно.

— А я вже боявся...

— У кожного своя робота, то й занурились у креслення, розрахунки. Один одному не хочуть заважати.

Марія, ніби скаменувшись, що засиділася в Кирила, поспішила вийти, а він ще довго зважував її слова, відчуваючи, що всього вона не сказала.

В ательє було жваво. Архітектори випрацювали концепцію проекту, і Кирило Ступак покликав директора для ознайомлення. Настрій у всіх хороший — завжди так буває, коли минають перші муки шукання.

На макеті будівельної ділянки було кинуто кілька будов. Стіл застелили зарисовки, накреслені деталі, пропозиції кольорового розв'язання фасадів та цілих будинків.

Кирило Ступак привітав директора, Дугас підсунув йому стілець, але директор спочатку всім подав руку, і лише потім сів, готовий слухати. З виразу його обличчя Ступак не міг зрозуміти, чи директорові подо-

бається іхня концепція, чи ні. Він весь час був уважний, але холодний.

— І під кінець підкresлюю, — закінчив Кирило свої пояснення: — що житловий район Сонячний Верх повинен стати і архітектурним твором, чому повинно бути підпорядковане його художнє розв'язання.

— Про це аж згодом, — сказав директор. В його тоні відчуvalася поспішність, було видно, що він не хотів марнувати час на речі, які вважає другорядними.

— На мою думку, — зауважив Кирило, — проблема художнього, естетичного розв'язання є рівноцінним компонентом проекту.

— Згоден з тобою, товариш завідуючий, — директор говорив повільніше, навіть зробив паузу, а потім встав і голосніше, підкresлено сказав: — Не забуваймо про ефективність, економість. Про те, що тепер архітектура спирається на нову будівельну техніку, на нові будівельні матеріали і будівельні конструкції. Типізація, уніфікація, модульна система... Заводське виготовлення елементів будівель... А я тут чую про естетичність...

— Усе це не виключає розуміння архітектури як мистецтва. Ми не хочемо забувати про її художню, естетичну сторону, — тривав на своєму Ступак.

Він не сподівався такої бурхливої реакції директора. Ознайомлення з концепцією проекту завжди проводиться переважно формально. Уже потім, коли проект був готовий, можна було говорити, сперечатися, зациклати чи відстоювати, але при обговоренні концепції? І хіба Ступак сказав щось нове? Проблема художності — на порядку денного. Це вперше директор дозволив собі повчати архітекторів, що ім доводиться працювати з новими будівельними матеріалами. Адже не може директор насправді думати, що технічний бік вилучає художній, естетичний. Це справді рівноцінні компоненти, то чому й не говорити про обидві сторони справи? Хіба мало наголошуватися на тому, що житла і оточення не повинні лякати людей своєю сірістю, суворістю? Що вони повинні позитивно впливати на настрій жителів і виховувати в них естетичний смак?

«Може, директорові просто хочеться поговорити?» — пробував заспокоїти себе Ступак. Останнім часом директор став балакучим. Як зустрінуться в будинку, він завжди запрошує Ступака до себе, питає, як іде робота над проектом, але не чекає на відповідь, починає розповідати, де він був, що там чув, з якої наради саме вертається... Кирилові було смішно, що директор під час тих розмов поступово розповідав йому зміст далішого розділу книжки про те, як керувати підлеглим. Тепер він згадав це і враз простив директорові його виступ, придумавши виправдання: директор свідомий важливості такого великого проекту і хотів би в ньому якоюсь мірою брати участь.

— Товариш Ступак вів переговори на деяких заводах відносно будівельних матеріалів, — озвався Яворський. — Я вірю, що будуть з нами співпрацювати і художники. Можна звернутися до їхньої спілки.

При цих словах Марія згадала Бегу, який просив її подзвонити, коли вона матиме час, зайти до нього в ательє.

— В такому випадку нам знадобиться найменше п'ять років лише для підготовки, — роздратовано сказав директор. — Не забувайте, що інвестор має обмежені фінансові можливості.

— Я погоджуся з товарищем директором, — заговорив Манич, вдаючи, що він дуже заклопотаний і напружене обмірковує ситуацію, яка склалася. — Коли виходити з вимог, поставлених перед нами інвестором, проект житлового району можна і слід виготовити, виходячи із зasad, про які нам вчасно нагадав товариш директор. Признаюсь, я теж захопився всім новим, що тут пропонував товариш завідучий, сам його підтримував, але тепер вас питаю: чи ми не фантазери?...

Кирило Ступак кинув на Манича суворий погляд. Подивився й на Порача. Останній щось підраховував на папірці, але це був лише маневр, щоб не треба було говорити.

— У мене зауваження у зв'язку з тим, про що говорив товариш директор, — я маю на увазі економість. Ми забули той факт, що не можемо планувати матеріали і праці, які вимагають надмірно багато

електричної енергії, — сказав Дугас і опустив голову.

— Правильне зауваження, — директор вказівним пальцем зробив у повітрі кому. — Про це існує урядова постанова.

Марія подивилась на розчарованого Ступака, здивовано зиркнула на Манича і Дугаса, підсвідомо підняла два пальці, як привикла в школі, коли просила слова. Директор кивком голови дозволив їй говорити.

— Я не зовсім розумію, товариші, чого ви так боїтесь. Архітектура колись вважалася матір'ю мистецтва. Коли ми не будемо дбати про художнє розв'язання житлового району, то які ж ми архітектори?

Директор знизав плечима.

— Все те, що говорив товариш директор, правильно, очевидно, ми не смімо заперечувати, але не смімо також . . . — Кирило зробив паузу, щоб набрати повітря, і директор в ту ж мить заговорив рішучим голосом:

— Товаришу інженер, щоб ти мене правильно зрозумів. Я не проти твоєї концепції. Признаюсь, вона мені сподобалася. Я переконаний, що це був би зразковий проект, але він занадто дорогий і вимагає проведення великої кількості робіт. Інвестор не погодиться.

— Інвестор дає нам повну свободу, — нагадав Яворський.

— Знаємо, яка це свобода. Їм потрібні квартири, побутове обслугування, культурне, медичинське, торговельне . . . потрібні школи . . . Але я не вірю, щоб ім потрібні були такі експерименти. Я знаю, як у таких випадках робиться: досить одному недовірливо покрутити головою, і засумніваються всі. Товариші, — директор поклав руку на серце і, трохи нахилившись вперед, мовив прохальню: — не ризикуймо!

Після виступу директора архітектори замовкли, Ступак теж не протестував і не пробував далі говорити про концепцію. Для себе відзначив: до директора треба йти з готовими фактами і перконливими аргументами. Та в ту мить Кирила не стільки турбував директор, як поведінка Манича.

Директор вийшов, а архітектори не рушали зі своїх місць; Ступак відчув, що вони чекають на його слово,

підвівся і порадив їм думати про концепцію в тому плані, в якому вони її випрацювали.

Павло Манич вийшов з ательє і поспішив до своєї канцелярії, опустився в крісло, стиснув долонями голову. Він напружену обмірковував поведінку директора, який досі завжди був милий і привітний до Ступака. Сьогодні його виступ здався Маничеві нетактовним. Не мав підривати авторитет завідуючого ательє перед іншими архітекторами. Манич спробував вжитися до ситуації директора і з його точки зору оцінювати концепцію проекту. Хоч є там деякі нові і мало-використані в нашому будівництві елементи, але нічого нереального нема. А втім, це лише концепція, директор не знає, як буде виглядати готовий проект, і, зрозуміло, робиться він на основі нової будівельної технології. А як же інакше?

І тут Павлові Маничеві спала на думку спокуслива підозра: справа не в концепції, а в Кирилові Ступакові. І як він цього раніше не спостеріг? Він тут же відкинув цю думку: досі між директором і Ступаком були добрі відносини — просто сьогодні в директора поганий настрій.

Коли в чомусь сумніваєшся, то краще перевір, бо додумуватися небезпечно, — пригадалося одне з напучень батька. В них у дома завелася, як батько любив називати, традиція розмов за круглим столом. Круглим стіл називали не за його форму, а тому, що всі могли включитися в бесіду. Манич-батько знаходив момент, коли всі були в добром настрої, скликав їх і починав з якоїсь пригоди на роботі. Проаналізувавши її, він робив загальні висновки і давав напущення синові. Про дві дочки більше дбала мати, і то лише в тому напрямі, щоб вони шукали собі хороших і з добрих сімей женихів. Все сімейне виховання зосереджувалося на Павлові — занадто розумній дитині, всебічно розвиненому хлопцеві, а пізніше — всезнаючому і талановитому юнакові. Батько був начальником підприємства, на якому працювало щось із двадесяtkи чоловік, і його поради були спрямовані на те, як синові поводитися з підлеглими. Те, що син пішов працювати в Соляни, звідки була родом його дружина

і де він міг жити в її батьків, у сім'ї Манича вважалося тимчасовим. Павло невдовзі теж повинен стати завідующим...

Манич десь через годину рішився зайдти до директора «Будовопроекту». Увійшов, і тут ніби злякався, ніяк не міг розпочати розмову.

— Говоріть по суті справи, — попередив директор.

— Не знаю, звідки мені починати, товариш директор. Може ваші слова в ательє надали мені сміливості, або, точніше, примусили замислитися над роботою,

— Манич сподівався, що тепер настав момент, коли він може висловити своє прохання. — Я б хотів... Властиво, я прийшов порадитися, чи не звільните ви мене з групи Ступака. Бодай під час роботи над проектом житлового району, як він називав його, Сонячного Верху.

Директор насупив брови, нахилився вперед, бо прохання Манича було для нього несподіванкою.

— Не хочу компромітувати себе, — уточнив Манич. — У мене в Братіславі є впливові знайомі і друзі на високих посадах... Коли б не дружина з власним домом, яка не хоче залишити своїх батьків самих, я давно вже міг там бути.

— Ви хочете, щоб я вас звільнив?

— Думаю, що мені тепер, коли я підтримав вас, трудно буде знайти спільну мову зі Ступаком. Він сліпо захопився власними уявленнями, а я не вірю в їх реальність.

Кирило Ступак майже бездіяльно дочекався кінця робочого дня. Після розмови з директором набіть міцна кава, яку йому принесла Марія, не поліпшила його настрою. Поперегортав газети, фахові часописи, привів у порядок книжки на полицях, але над розгорнутими примітками до проекту знову застіг з тупим поглядом і зі схрещеними руками. Сьогодні він більше нічого не зробить, хіба дома розвітється поганий настрій і мозок почне працювати з повною напругою. Кирило вже знав себе настільки, щоб вміти відгадати, коли в голові у нього можуть легко родитися нові думки, коли праця спориться. Тоді він повністю зосереджувався на розв'язання проблем, в пам'яті віднов-

лювалися всі подробиці, давніше зафіксовані, і як у такі дні креслив, то навіть рука легко водила олівець по паперу.

Вийшовши на вулицю, попрямував до стоянки, не запримітивши відразу, що біля його автомашини стоїть, щось роздивляючись, Дугас. Механічно вийняв ключ з кишені, відімкнув дверцята.

— Мотор не псується? — промовив Дугас.

Ступак нерозуміюче подивився на нього — вони ніколи не говорили про автомашини. Здогадався, що колега просто не знайшов кращого приводу з ним заговорити. Цей здогад підтвердила і дивна поведінка Дугаса, що нервувався, злодійкувато никав поглядом понад автомашинами і поспішно прощався з тими, хто проходив попри них.

— Сідай, — запропонував йому Ступак.

Дугас моторно поцюпкав до дверцят, рвучко торснув їх і вмостиився на сидінні.

— Я думав, що після обговорення концепції проекту сядемо за чарку, то автомашину залишив дружині, — винувато проказав Дугас.

Ступак зосереджено дивився на дорогу, між ними запала мовчанка.

— Після наради з директором я не мав охоти до роботи, — порушив неприємну мовчанку Дугас і силювано посміхнувся.

Кирило глянув на нього і знову перевів погляд на дорогу перед собою. В цю післяобідню пору шофери мусять зважати і на тротуари, звідки несподівано може вибігти група дітлахів за м'ячем, або й дорослі забуваються і роблять клопіт.

— Не думаєш, що зайво наражаємося на небезпеку?

Ступак в першу мить подумав, що Дугас має на увазі його швидку ізду, але раптом зорієнтувався: Дугас говорив про дообідню нараду з директором.

— Я тут не бачу ніякої небезпеки, — перегодя відповів Ступак. Він хотів пригадати, що говорив Дугас на нараді, але облишив це зайняття. Хіба це має якесь значення?

— Маємо добрі наміри, але сам бачиш, що у директора є серйозні протиаргументи.

Ступакові раптом захотілося вилаяти Дугаса за зайду поміркованість. Які протиаргументи? Дурний страх, неохота показати людям свою роботу.

— Якщо у нас є добрі наміри, то чого відступати від них?

Дугас не хотів полемізувати із завідуючим, та ще й без колег, які могли б вступитися за нього у випадку потреби. Він розумів, що пора відкрити карти, але ще спробував хитрити:

— Проект ми можемо зробити лівою рукою. У республіці будуються десятки стандартних житлових районів, і люди задоволені.

— Задоволені? — напоготів спитав Ступак таким тоном, що Дугас мусив пояснити свою думку.

— Раді, що мають де жити . . .

Кирило довго не відповідав, і Дугасові здалося, що напруженна атмосфера вже не скінчиться неприємною сваркою, якої він боявся, що ця атмосфера трохи розрядилася. До нього повернулась звична врівноваженість і він висловив свою пропозицію:

— Зробім так, як усі роблять, щоб мати спокій.

— Від директора? Від інвестора? — Ступак проکазав це спокійним тоном, але Дугас помітив, як у завідуючого звузилися очі і кутики вуст скривилися в іронічній посмішці. — Вони відійдуть, на їх місце прийдуть інші люди, але наша совість лишиться з нами на все життя. Тож існує якась честь, обов'язок фахівця. Якщо ми підведемо засади архітектури, то підведемо й самих себе.

Кирило Ступак проіхав перехрестя, випередив кілька автомашин, і Дугас з острахом слідкував за дорою, щоміті втягуючи голову в плечі та втискаючися в сидіння, немов вони налітали на автомашини, що йшли навпроти них. У думках Дугас докоряв собі. Навіщо було йому першому відкриватися перед завідуючим? Коли б говорили інші, то й він міг би підкинути словечко, але самому зайво було накликати на себе гнів Ступака.

— Тут можу вийти, — тихо попросив Дугас.

Ступак уже дав сигнал, що буде обходити машину, яка йшла попереду, а тому лиш натиснув на газ.

— Відвезу тебе додому, — Кирило повернув голо-

ву до Дугаса, почекав, поки іхні погляди стрілися, і після того знову слідкував за дорогою. За поворотом під'їхав цілком до тротуару, зупинив машину. Дугас сягнув рукою на клямку дверцят, готовий швидко вийти.

— Зачекай, — затримав його Ступак.

Дугас насторожився. Сподівався усього, але щоб Ступак вказав на фасад найближчого будинку і спокійним голосом заговорив про красу архітектурного твору, того ніяк не сподівався. Навіть запідозрив, чи не говорить завідуючий лиш для того, щоб відвернути його увагу від конфлікту між ними, або чи не хоче над ним посміятися?

— Невеличкий будинок, а як тішить зір і викликає приемний настрій. Цього мусимо прагнути й ми, створюючи проект житлового району.

Дугас не знайшов, що сказати. Дивився на будинок, повз який стільки разів проходив, який пам'ятив, і був згоден з Кирилом. Стало трохи прикро, що йому самому ніколи й на думку не спало з такої точки зору дивитися на будови, створені колишніми умільцями, спробувати домогтися художнього ефекту і при проектуванні Сонячного Верху. Він відчув раптом повагу до завідуючого, який умів захоплюватися роботою, шукати і знаходити нові джерела натхнення.

— Може, це й ні до чого тобі тепер, Кириле, але пробач, що ми тоді не послухали тебе і робили проект вілли.

Ступак не розумів, чому Дугас заговорив про це.

— Ти нам нічого не кажеш, але й так бачу, яка твоя думка з приводу цього, — провадив далі Дугас. — Я знаю, що ми підвели тебе.

Кирило Ступак махнув рукою, мовляв, забудьмо про це, і, заводячи машину, поважно сказав:

— То були пани архітектори!

Кирило Ступак завіз Дугаса перед будинок, але відмовився зайти на каву. Дугас чомусь розтягнув вуста в поблажливій усмішці, поглядом супроводячи автомашину завідуючого, поки та не зникла за поворотом. Зі скриньки на листи вийняв газету і ліфтом піднявся нагору. Двері квартири відкрив за звичкою обережно,

хоч знов, що дружина ще не повернулася. Вона ніяк не могла відучитися від поганої звички залишати черевики тут же, за дверима. Прийде додому, прибухне за собою і скидає взуття, йдучи по коридору. Свої черевики він поставив акуратно під стіною, а з полички взяв пантофлі.

У кухні, щоб з'істи кусник хліба з шинкою, мусив би насамперед помити ніж і тарілку, але з верхом заставлена брудним посудом раковина умивальника відрадила його — почекає на дружину. За той час він переглянув газети. У вітальні згорнув з крісла жіноче й дитяче вбрання, що лишалося тут від ранку, переклав його на друге крісло, підняв штори, які були спущені до половини вікон. З буфета вийняв пляшку з коньяком, налив собі у відповідну чарку і випив одним духом.

Посеред кімнати мало не спіткнувся на залишений пилосос, який стояв тут уже кілька днів. Хлопець грався в індійця — змайстрував собі з розламаного плічка лук і стрілою влучив у скло на дверях. Дружина за це вилася Дугаса, наказала позбирати скло та вичистити килим. Пилосос загадала не ховати, збиралася прибирати всю квартиру.

Ліфт заскрипів на іхньому поверсі, рипнули двері і в коридорі почувся галас. Дружина повернулася з хлопцем. Дугас не підвівся з крісла, так і сидів, схованій за розгорнутою газетою.

— Куди летиш у брудних черевиках?! — закричала дружина, але хлопець уже вбіг у вітальню і з розгону простромив голову крізь газету. Дугас посміхнувся до сина, пригорнув його до себе. Посадив на коліна і погойдав «на коникові».

— Ти вже дома? — кинула дружина у прочинені двері, але відповіді не чекала. — Виклади покупки з сітки.

Дугас зняв сина з колін, поставив його посеред кімнати і пішов у кухню. Молоко і консерви поставив у холодильник, а хліб притулив на поличці у скрині, закладеній кульками муки, цукру, солі, старими рогаликами, сухими булками та різними пакетиками сухих супів, пудінгів, прянощів.

Дугасова зайдла у ванну, щоб зняти макіяж, чоло-

вікові через поріг підставила лице для поцілунку, обережно відліплюючи штучні вії. Згодом ще раз визирнула, щоб строгим поглядом втихомирити хлопця.

— У садку виховательки скаржилися, — розповідала Дугасова, витираючи ватними тампонами фарбу. Дугас волів дивитися вниз, бо не міг звикнути до намазаного кремом обличчя дружини. — Ти помітив, що я принесла консерви артишоків?

— Артишоків? Я думав, що то м'ясні консерви.

— І м'ясні принесла. Кому тепер охота вистоювати в чергах?

— Я міг піти.

— Хіба ти колись купив хороше м'ясо?

— Яке мають, таке і дають.

— Блаженні біdnі духом, — вона закопилила губи і перевернула очі, що аж білки видно було. — Коли б м'яснику потрібний був проект вілли, ти побачив би, яке м'ясо продається.

Дугас образився і без слова вийшов з ванної. Це вона робить і при гостях: назве його всесвітнім дурнем або ще якось принизить. Не бути її, за твердженням самої Дугасової, він давно пропав би, бо, крім своєї архітектури, нічого не знає.

— Тагу, давай грatisя на коника! — зажадав хлопець, обнявши їго за коліна.

— Дай спокій!

— Не відганяй дитину від себе! — гукнула з ванної дружина.

Через півгодини Дугасова, переодягнена в халат і освіжена холодним душем, вивела хлопця з вітальні й залишилася з чоловіком сама. Усміхнена, весела, вона аж сяяла від задоволення. Кивком голови показала на буфет. Дугас вийняв дві чарки і налив горілки. З другого крісла зняв одяг і часописи, переклав їх на тахту. Сів біля дружини.

— У п'ятницю одержать золоті персні, — повідомила дружина, після того як вони чокнулися і випили по ковтку горілки.

— Йоланко ...

— Завідуюча магазином залишить мені до вечора, якщо не зможу звільнитися з роботи скоріше, — провадила Дугасова, навмисне не допускаючи чоловіка

до слова. — Казала, що одержить кілька перснів ручної обробки. Добре, що я запросила її на каву, інакше не подзвонила б мені. Та чого б і дзвонила, коли люди сьогодні кидаються на золото, як ворони на здохлятину.

— Йоланко, ми ж домовилися заощаджувати, збирати гроші для відпустки, — нагадав ій Дугас.

— Як стара дівка, сама мушу собі купувати персні. Інші чоловіки вміють порадувати своїх жінок, а ти, — Дугасова ніби й не докоряла чоловікові, в її голосі чулася скоріше жіноча улесливість, аніж закид. — Ти, коли б не мусив, то й вінчальні не купив би. Ій-богу, мушу знайти собі якогось полюбовника!

Дугас уже хотів щось сказати, але дружина нахилилася до нього і довгим поцілунком затулила йому вуста.

— Милий мій, правда ж купиш мені перстень?

— Колись пізніше . . .

— Щось подейкують, що золото має подорожчати.

— Тепер у нас недостає грошей, — твердо відказав Дугас, сподіваючись у такий спосіб покласти край розмові на цю тему.

— А коли нам доставало?! — вибухнула з ненависттю Йолана. З її обличчя раптом зникла усмішка, чоло зморщилося, навколо очей збіглися дрібні зморшки, губи посиніли і сіпалися.

— Хіба тобі не досить того, що є? — відрубав Дугас.

— Ти не маєш поняття, що є в інших жінок!

— Ми будемо мати те, на що нам вистачає грошей.

— Зароби, щоб я не ганьбилася перед іншими, — Йолана знала, що цим образить чоловіка, але не стрималася.

— Я заробляю, — стримуючи лютъ, просичав крізь зуби Дугас.

— Сам бачиш, що того мало.

— Красти не піду.

— Не треба було одружуватися, не треба було заводити сім'ю, коли ти неспроможний забезпечити нас, — Йолана уже втратила владу над собою.

На щастя, в ту мить вбіг у кімнату хлопець. Дугас напруженого дихав, тамуючи в грудях злість, яку ви-

кликала в нього дружина. Він вийшов з кімнати.

— Степанцю, спиш? — тихо, милим голосом спітала Йолана, коли зайшла до нього десь через годину.

Дугас не розплющував очей, але Йолана навшпиньках наблизилась до ліжка і ніжно прилипла губами до його вуст, ніби вони й не сварилися щойно.

— Ти не спиш, — вона знову поцілувала його. — Я візьму гроші зі своєї ощадної книжки. Коли б я знала, то відмовила б завідуючій. Тепер уже незручно не прийти. Знаєш, у ювелірному магазині сходиться ліпше товариство і завідуюча розповість ім, що я замовила перстень, а тепер не йду. Хтось інший висловить підозру, що ми не маємо грошей. Я не перенесу такого скандалу.

Степан Дугас розплющив очі, але весь час дивився в стелю. Хай би йому дружина будь-що говорила, він не в стані був заперечувати, ані якось інакше реагувати на її улесливість.

Йолана пестилася, тулилася до нього, як кішка, але досить йому було не згодитися з нею, як уже опинився б вогонь на стрілі. За милою дружиною й слід пропав би — замість неї перед ним би затупцювала, заверещала питома відьма.

— Я знаю, що нам не вистачає грошей, — Йолана сіла на край ліжка і стала гладити чоловіка по голові, залізла пальцями йому у волосся, куйовдила чуприну.

Після вечері Йолана поклала хлопця спати, а сама знову притулилася до чоловіка, сівши на бильце крісла.

— Я можу попитати у нас, чи хтось не збирається будуватися.

— Нащо тобі це знати?

— Або хтось з іхніх знайомих. Людям потрібні проекти, а тобі не трудно їх робити. Я могла б хлопця відіслати до мами, щоб не турбував тебе. І сама, якщо заважаю тобі, ходитиму в гості до подруг. У відпустку ми потім могли б поїхати в гарне місце.

— Поки не закінчимо проект житлового району, Ступак не дозволяє робити проекти приватним особам.

— Він не має права забороняти тобі, — Йолана підвищила голос.

— Я сам не хочу.

— Але нам потрібні гроші! — заявила Йолана, встала і зміряла чоловіка погірдним поглядом.

Кирило Ступак після відпустки, яку взяв у липні, повернувся до роботи над проектом з новим запалом. Він уже переконався, що в серпні йому працюється найкраще — «Будовопроект» майже порожній, а коли хто тут і є, то забивається в прохолодні кутки канцелярій чи ательє. Ступак порозкладав свої замітки й зарисовки по стільцях, полицях, на столі підготував кілька аркушів паперу, стосувався і писав, креслив, зарисовував.

Колеги перед відходом у відпустки здали йому свої матеріали, і йому легко було тепер протягом двох тижнів закінчити концепт проекту. Кирило був задоволений ним та, не чекаючи на думку директора, взявся за розпрацювання деталей. Хороший настрій після відпочинку біля моря все ще тривав як вдома, так і на роботі. Таня зрадила, що він згодився провести з нею суботу і неділю біля річки, де вона, як запевняла Кирила, закріплювала морський загар домашнім сонцем, хоч він сильно підозрював дружину, що їй приємно ловити на собі заздрісні погляди жінок і хтиві — чоловіків. Волос, правда, не наважився б висловити свої думки, щоб не образити дружину; а ще, чого доброго, й висміяла б його за безпідставні ревнощі.

Директор «Будовопроекту» не зразу зайнявся концептом. Ступак мусив нагадати йому про свою роботу.

— Ти гарно загорів, — заговорив директор, коли секретарка ввела до нього Ступака. — Сідай.

— Іншої роботи в мене там не було, — пожартував Кирило, сідаючи напроти директора на другому кінці довгого столика.

— Ти був на півдні?

— В Румунії. В Мангальї побудували кілька чудових комплексів, перед декотрими я скидав капелюха.

— Солом'яного бриля, — виправив директор і щиро засміявся вдалому жарту.

— І так буде не точно, бо я ходив з відкритою голововою.

Директор споважнів, посунувся у кріслі ближче до столу і серйозним тоном поскаржився:

— А я не переношу літньої спеки, без бриля не виходжу в сонячний день. На мій ревматизм добре було б скупатися в солоній морській воді, вигрітися на гарячих пісках, але тиск не дозволяє подорожувати на море. Мушу задовольнятися вітчизняними курортами.

— Я думаю, що вам ще рано турбувати себе такими думками.

— Наближається шістдесятка, дорогий мій.

Директор підвівся і поспішив зняти трубку телефону. Кирило запримітив, що апарат був новий і замість дзвінка на ньому засвічувався зелений чотирикутничок. Директор спостеріг, що Ступак звернув увагу на обнову в його кабінеті, і, поклавши трубку, звужив очі в загадковій усмішці.

— Модернізуєся. Дзвінок погано впливає на мое серце, а світло все ж лагідніше, — директор знову сів і повернувся до серйозного тону. — Приведу все в порядок, а потім піду на пенсію.

Ступак поглядом шукав свій концепт, але його не було ні перед директором, ні загалом на столі. Він вичікував на слінгний момент, щоб нагадати директорові про необхідність пришвидшити ухвалювання, бо наступного тижня вернуться всі архітектори.

— Я вже всім набрид, — проказав директор, пильно придивляючись до Ступака.

— І не говоріть про це більше.

— Тобі, може, ні, але іншим я набрид.

Кирило був настільки зайнятий думкою про проект, що йому було байдуже, чи директор залишиться керувати установою ще сто років, чи його завтра ж замінять. Але директор сказав таку річ, що Кирилові необхідно було реагувати.

— Ти у нас номенклатурний кадр і числишся в кадрових резервах на мое місце.

— Це формально.

— Тепер це дуже актуально.

Кирило Ступак не чекав такої розмови і не зміг приховати свого здивування. Щоб виграти час і продумати відповідь, а ще краще — перевести мову на іншу тему, Кирило переконливо сказав:

— Я весь поринув у проект...

Ступак зніяковів і замовк, бо побачив, що директор, майже не слухаючи його, виймає з шухляди столу замість папки з концептом книжку. Директор підвівся і приніс її перед Кирила.

— Найнovіша річ. Досить подивитися на назви окремих розділів. Коли дочитаю, дам тобі, — директор показав Кирилові зміст, потім — перші сторінки зі своїми підкресленнями і повернувся на чоло столу, продовжуючи говорити: — Досі на перше місце висувалася психологія, а тепер і тут, у книжці, наголошується на математиці в роботі керівних кадрів.

Кирило Ступак занепокоївся. Він почував себе, немов на розпечених голках, і не міг дочекатися, коли директор закінчить викладати власні коментарі до підкреслених у книжці місць.

Десь після півгодини, коли Кирило зовсім втомився слухати директора, той підвівся, з портфеля вийняв папку з концептом проекту і поклав його перед собою на робочий стіл, придавивши п'ястуками. Він скоса дивився кудись в куток, за Ступака.

— Я ознайомився з концептом, — почав директор.
— Кілька разів прочитав його. Ми не можемо дозволити собі йти на такий риск. Ти усвідомлюєш, скільки б коштувала реалізація такого проекту? І багато матеріалів будівельна фірма повинна була б роздобувати за кордоном.

— Ми все це обдумали, товариш директор, — жваво заговорив Ступак. — Ми не бачимо ситуацію в такому чорному свіtlі.

— Ти все бачиш у рожевих фарбах, — подразнено відповів директор.

— Ми міркували, обговорювали. Припускаю, дешо я вніс у концепт силою свого авторитету.

Директор вказівним пальцем постукав по лискучій, полірованій поверхні столу, відтак піднявся і тріумфуюче заявив:

— Тото і є, що силою авторитету завідуючого. Але я, заради того, щоб задоволінити твою честолюбість, не можу розписуватися під свідомим розкраданням грошей трудящих.

— Товаришу директор! — Ступак теж підвівся, вийшов на середину кабінету, щоб перегородити директорові дорогу і змусити його слухати. — Я не можу віддати проект з розкіданими коробками та гаражами і видавати це за сучасний житловий район. Це ж не якась дурничка, яку, коли б вона вам не сподобалася, можна викинути до біса. Ми будуємо житла для кількох генерацій, що прийдуть після нас. Невже ми маємо право примусити їх жити у сірих будках?

— Нічого подібного я від тебе не вимагаю, — стишив голос директор, бачачи, що Ступак аж почервонів.

Кирило вирішив наступати далі — якщо він бодай чимось поступиться перед директором, той згодом притисне його до стіни і примусить проектувати дешеві сірі будинки, лиш аби не привертати до себе уваги.

— Або ви приймете нашу пропозицію, — сказав Кирило, — або почнемо говорити з позицій сучасної архітектури.

— Я не дозволю експериментувати, коли знаю, що тобі йдеться про зовсім інше.

— А про що мені йдеться? — Кирило не оволодів собою і його голос затрептів від люті.

— Я можу це назвати нездоровим кар'єризмом.

— Ні, — твердо сказав Кирило, — про кар'єру мені не йдеться. І, по-моєму, ви це добре знаєте. Не розумію, на якому ґрунті у нас виник конфлікт. Я не вимагаю нічого такого, чого б не вимагала новітня архітектура в соціалістичних країнах.

Секретарка почула іхню сварку і швидко зайшла з кількома листами в розкритій папці.

— Я б це хотіла надіслати з дообідньою поштою, — чемно виправдалася і додала: — Товаришу директор, цього листа ви ще раз прочитайте.

— Прийду завтра, — сказав Кирило, усвідомивши собі, що зайшов далеко.

— Маріє, вип'ємо каву? — спитав він, повернувшись від директора.

Марія кивнула головою на знак згоди і пішла ставити чайник на плитку.

— Я привіз розчинну, — подав їй Кирило банку кави. — По дорозі, в Румунії купив.

Ступак залишився чекати, поки буде готова кава, у кімнаті архітекторки, що мало коли ставалося. Проте вони майже не говорили. Марія робила вигляд, ніби дуже заклопотана приготуванням кави: знайшла чашки, повільно вимірювала порції кави, а потім капнула по кілька крапель зігрітої води в чашки, додала цукру і швидко розмішувала, поки на дні і боках чашок утворилася світлокоричнева піна — далі вже досить було налити кип'ятку і з шумовиння на поверхні випаровувався приємний аромат, заповнюючи приміщення.

— Вип'ємо у мене, — Кирило взяв тацю з чашками і відніс її до свого кабінету.

Марія належала до тих жінок, які вміють вгадати, коли краще мовчати, а коли — заводити розмову. Вона лише похвалила каву і почала пити її, смакуючи, малими ковтками.

Ступак хотів розповісти про візит до директора, але вчасно вирішив, що краще мовчати, ніж скаржитися й зіпсуюти настрій молодій архітекторці. Він пив каву і крадькома дивився, як Марія аж помолодшала після відпустки, як їй личить загар на гарно сформованих ногах.

— Сьогодні, мабуть, довше затримаюся на роботі, — сказала Марія, дякуючи за каву.

Коли вона вийшла, завідуючий залишився сидіти у кріслі, відхилив голову на спинку і примуржив очі, а руки скрестив на грудях. Подумки відновлювали розмову з директором. Звичайно, захоплення директора книжками про психологію завідуючих він не брав до уваги, це були пусті балашки, що не мали ніякого відношення до діла. Та й сам директор ними не керувався, а яким був, таким і залишився після тих, як сам любив підкresлювати, уважних студій. Ступак ніяк не міг збегнути, чому директор не згоджується з їх новим проектом. Адже в ньому справді нема нічого не-

реального. Може, через зайву обережність? Ступак уже багато разів зустрічався зі страхом або перебільшеною обережністю старших людей. Колись він гадав, що люди, які мають за собою довгий життєвий досвід, не вагаються і швидко приймають рішення; вірив, що вони стають правдомовними і відвертими. Проте пора тієї віри минула. Кирило бачив, що багато старших людей стає навіть страхопудами. Вони бояться і там, де не треба, а де хоті з них аж кумедно вихвяляє молодих. На роботі ж вони всім завідуючим кланяються і бездумно притакують.

Кирило пробував поставити себе на місце директора, шукав причину його обережності, але не міг знайти виправдання такої поведінки. Крім того у директора з'явилася якась запобігливість і водночас подразненість... Коли Ступак згадав про подразненість, у нього в пам'яті відновилося кожне слово, кожен жест директора, і тоді спалахнула іскорка, яка висвітлювала все: перед директором стояло питання відходу на пенсію, а тут — проект житлового району, який можуть розкритикувати.

«Отже, старий боїться?» — посміхнувся Ступак в думках і підвівся з крісла. Після кількох кроків по кабінету до нього повернулися хороший настрій і охота до роботи.

— Можу? — вже після обіду тихо спитала Марія, прочинивши двері до Кирила.

Ступак по посаджених на кінчику носа окулярах і стиснутих губах вгадав, що в архітекторки — якась нова ідея. Марія справді почала розповідати про те, як ій уявляються основні лінії розташування будинків і вулиць житлового району.

— Я виходжу з того пункту концепту, де говориться про використання солярної енергії, — Марія пильно подивилася на завідувочого, чи той розуміє її, а потім пояснила: — Маю на увазі не класичне використання світла, освітлення сонячними променями, а використання солярної енергії, яку зберуть з допомогою колекторів.

Марія почекала на реакцію Ступака, а потім вирішила продемонструвати свої думки і взялася креслити.

— Może, зайдемо в ательє, — запропонував Ступак.

В ательє Марія на креслярську дошку прикріпила рисунок і, креслячи свої уявлення, роз'яснювала кожну лінію, кожен штрих. Ступак зацікавився, а згодом зовсім захопився пропозиціями архітекторки. Вони стали доповнювати одне одного.

Підвечір, коли ательє заповнили присмерки і на рисунках вже трудно було розпізнавати тонкі лінії олівця, припинили працювати.

— Відвезу тебе додому, — сказав Ступак архітекторці, але раптом розсміявся. — У мене все переплуталося в голові. Бачиш, я забув, що ти живеш у кількох метрах звідси. Та коли вже запропонував тобі під'їхати, покатаймося по місту.

Кирило не поїхав у центр, а водив машину бічними вулицями, поки нарешті зупинився на одній з них. Тут були будинки, споруджені на початку нашого століття і витримані в одному стилі. Їх власники ще не встигли замінити дерев'яні брами залізними, збереглися і вікна оригінальної форми.

— Я не затримую тебе? — спитав Ступак після того, як зупинив машину.

— Я боялася, що я тебе затримую. Мені приємно з тобою.

— Ми зробили багато корисного, — посміхнувся Кирило і нахилився, щоб відчинити дверцята. Марія вийшла. — Трохи прогуляемося вечірньою вулицею.

— Я вдячна тобі, — щиро призналася Марія. — Я справді вдячна тобі.

Кирило відчув щирість у її голосі. Він повільно повів її вузьким тротуаром. Уже зовсім стемніло, але місячне світло і вуличні ліхтарі ясно освітлювали вулицю.

— Зверни увагу на ту гармонію і красу, — Ступак не приховував свого захоплення, він рукою показав на фасади будинків.

— Вони справді красиві.

— І навіщо ми вигадуємо всякі виговорки . . .

Марія не зовсім зрозуміла, що мав на увазі Кирило. Вони обоє стояли в кінці вулиці, дивлячись на її протилежний бік, де у свіtlі повного місяця чарівно ви-

рисовувалися фасади, і синє літнє небо над дахами здавалося несправжнім.

— Ми повинні внести в нашу архітектуру щось таке, — тужливо сказав Ступак, — щоб то було сонячне місто, але при місячному сяйві хай це буде поезія, поезія для закоханих і щось містичне для літніх людей.

Вони мовчки вернулися до автомашини і Кирило відвів Марію до гуртожитку.

— Не зайдеш на хвилинку подивитися, як я живу? — несміло спітала Марія.

Кирило мовчки притакнув головою і пішов за нею.

Павло Манич прийшов у ательє до Марії з похвалами.

— Золоті руки в тебе, Маріє, золоті, — показав на рисунок на креслярській дощці. — І коли ти все це встигаєш?

— Тоді, коли мене ніхто не турбує, — промимрила заглиблена в роботу Марія. Вона не хотіла відриватися від праці й далі уважно креслила.

Манич мить дивився понад її плече на дошку, потім значущо зацмокав і обійшов навколо архітекторки; на обличчі в нього все ще цвіла усмішка, хоч Марія жодного разу не подивилася йому прямо в очі. Він підійшов до столу, де побачив стос рисунків, які Марія зробила минулого вечора з Кирилом, кілька іх підняв за ріжок і покрутів головою.

— У мене до тебе велике прохання. Маріє, — наймилішим, на який був здатний, тоном попросив Манич.

Вона, ніби передбачаючи, чого він від неї буде хотіти, повернулася до нього всім тілом і визивним поглядом спонукнула висловити те прохання. Та Манич усе ще вагався.

— Чудово виглядаєш, — несподівано перевів на жартівливий тон.

Марія настільки вже знала Манича, щоб зрозуміти, що він не певний, чи вона дасть згоду.

— А в тебе чудовий настрій, — відказала Марія, щоб мова не стояла, проте не приховувала невдоволення, бо Манич відривав її від роботи.

— Коли не подивлюся на тебе, жалію, що вже одружився. — Манич підійшов майже впритул до Марії, вдаючи, ніби хоче краще роздивитись рисунок, по-клав руку на її плече, але дівчина строгим поглядом зупинила його. Манич позадкував, й надалі силуючись усміхатися.

— Двадцять годин . . .

Марія глянула на нього понад окуляри, мовляв, я так і знала, чого ти підлабузнюєшся.

— Może, встигнеш і за п'ятнадцять . . .

— В жодному випадку.

Марія заперечливо похитала головою.

— Золота, — благав, глибоко кланяючись, а що Марія і надалі залишалася серйозною, вклонився ще раз.

— Завідуючий нас просив не брати сторонніх робіт.

Манич знову психіку бажаючих будувати вілли. Вони гарячково шукали архітекторів і ладні були висиджувати коло них, щоб якнайскорше побачити на папері іхню реалізовану мрію. Парадоксальне й те, що чим скоріше бував зроблений проект, тим охочіше замовець платив більший гонорар. Цього ж разу в них був особливо нетерплячий клієнт. Манич розумів, що з кожною зайвою годиною той буде охолоджуватися, а чого доброго ще й злякається великих витрат на будівництво і відмовиться від проекту. Тому й пообіцяв до тижня віддати йому готовий проект. Дугаса та Порача запевнив, що дозвіл директора за-безпечить, а що Ступак ні про що не буде знати. Задля обачності вилишили з компанії Яворського. Про Марію точно не домовилися, хоч від неї багато залежало. Вони в загальних рисах запропонують проект, а Марія буде креслити . . .

— Завідуючий не довідається, будеш працювати після закінчення робочого дня.

— Справа не в тому.

— Стандартний проект, — манив Павло. — П'ятнадцять годин тобі вистачить. Я б не брав, але то родич і незручно було відмовити, — збрехав Манич.

Марія відклала олівець і строго подивилася на нього. Потім повільно, розважно, з притиском на кожному слові пояснила йому, що він підводить не заві-

дуючого, а іх усіх. Хіба вони всі не хочуть вчасно і якісно зробити проект житлового району? Тут не можна гаяти ні хвилинки . . .

— Маріє, — Манич підняв руку, — годі повчати.

— Я не повчу.

— Не дай боже, критикуєш?

Марія не злякалася.

— Завідуючий віддає проекту весь свій час, а ми будемо в той самий час підробляти?

Манич остаточно переконався, що Марія не візьме роботу. Він трохи повагався, міркуючи, в чим річ? Боїться завідуючого або насправді захопилася проектом? Бо Ступак міг її загітувати своїми запальними розмовами та ще, може, обіцянками досягти кар'єри вже на початку шляху. Вирішив атакувати:

— Але йому ти б не відмовила.

— Завідуючий нічого подібного не вимагав би від мене.

— Ще й не таке буде вимагати, — висловив, як загрозу. — Я знаю завідуючих, які дуже швидко мінялися. З посадою зростає їх охота скористатися з неї, — недвозначно натякнув Манич.

— Замовкни! — з гнівом просичала Марія.

— Я вчора увечері вештався вулицями і побачив Ступака. Спочатку подумав, що він свою балерину так мило пригортає до себе, — на обличчі Манича засяяла тріумфальна усмішка.

— То була я.

— Це я й сам побачив.

— І ти здумав цим лякати мене?

Павло Манич зрозумів, що програв. Він раптом втратив ґрунт під ногами і мусив відвернутися, щоб не дати Марії змоги спостерегти його капітуляцію. У думках вилаяв себе, що як він міг сподіватись залякати Марію, коли вона переконана в підтримці завідуючого? Манича облив холодний піт при уяві, що архітекторка все це розповість Ступакові.

— Донесеш на нас . . . — тихо вивідував Манич.

Марія вичікувала, чи Манич ще буде нападати, але той мовчав. Тоді вона повернулася до креслярської дошки, мовляв, розмова між нами закінчена. Такої

підоэри й образи вона не сподівалася, тому не оволовіла собою:

— Іди мені з очей!

Павло Манич повернувся на каблучку і попрямував до виходу важкими кроками. Плечі в нього згорбилися, немов він чекав удару в спину. Марії навіть стало жаль його і, коли вже він був біля дверей, вона кинула:

— Не бійся, не донесу.

Манич зупинився, повільно повернув голову і недовірливо подивився на неї.

— Це твоя справа, що робиш ти. Я кажу за себе: я не могла б цього зробити, — і Марія відвернулася, відчуваючи ненависть до Манича.

Павло Манич не хотів довго затримуватися вдома. На роботі вони домовилися, що краще зійтися в Порача і там робити проект вілли, але перед тим мусив сказати дружині, щоб зайво його не чекала. Машину залишив біля тротуару, хоч брама цілий день була відчинена. За його проживання тут вона вже не закривалася, як колись, щоб з двору не вибігали на вулицю кури. А ще раніше і свиней годували у хлівці в розі досить таки великого як на місто садка з градом.

— Не можеш поочекати вечері? — невдоволено глипнула дружина на Манича, не підвищуючи, однак, голосу, щоб не розбудити батька, який після обіду заходив у свою кімнату, читав, а потім на годинку засирав.

— Повечеряйте без мене.

Інга, дружина Манича, закопилила губи, мовляв, мені байдуже, де ти будеш, але з якими кислими мінами очікуватимуть тебе батько й мати біля столу? Манич зрозумів її, а тому виправдався:

— Батькам поясни, що я мусив іти працювати.

Дружина знову глянула на Павла, її обличчя набрало трагічного виразу, і вона забідкалася:

— Як мені неприємно, як неприємно, але мама здумала чомусь саме сьогодні наводити порядки. Я побіцяла, що ми повибиваємо килеми.

Манич перестав кусати намазаний маслом і накритий клаптиком шинки кусник хліба.

— За годину впораємося, — заспокоювала його Інга, вже зав'язуючи хустку на голові.

— Мене там чекають.

— Півгодини нам вистачить.

— Хіба не можна повибивати килим іншим разом?

І навіщо кожного тижня вовтузитися з важкими килимами? Вони й так чисті.

— Знаєш, яка мама нервова. Їй спаде будь-яка дурниця на думку, і треба виконувати, бо інакше . . .

— Поясни їй, що мені сьогодні ніколи.

— Я щойно заспокоїла її, що все поробимо, і не хочу розчарувати, — пестливим голосом говорила своє Інга. — Ти допоможеш мені лише з килимами, все інше я сама зроблю.

— Килими чисті.

— Хіба я не знаю? — Інга улесливо притулилася до чоловіка.

— То я піду.

— Ти це робиш навмисне, — Інга стала в нього на дорозі. — Я знаю, що навмисне. Ти ненавидиш моїх батьків.

— Цю платівку мені вже не раз доводилося чути, — подразнено відрізав Манич, бо й насправді Інга безліч разів викидала йому на очі, як то йому добре в них живеться, до якого теплого гніздечка він прийшов. Інші тісняться в дорогих державних квартирах, а він розкошує у комфортній віллі. Навіть меблі не мусив купувати, а страва теж за безцінь, бо є город. Спочатку Манич обурювався, хотів переселитися, але Інга вчасно встигала заспокоїти і обеззброїти його своїм мурликанням і палкими обіймами. Батьки в таких випадках ставали до нього уважнішими, милішими. А він потім опускав голову і погоджувався далі жити в домі свекра.

Сьогодні Інга заграла на іншій струні, бо відчула, що чоловік вирішив не піддатися, а ій конче треба було приборкати його і примусити слухатися.

— Ти зі своїми здібностями не мусиш боятися іх, — перейшла вона на мирніший тон, коли вже була змалювала ідилічну картину його безтурботного жит-

тя в батьків. — Зрештою, тобі навіть годиться трохи запізнюватися . . .

— Батькова наука, — пробурмотів невдоволений Манич.

— Хто трохи запізнюються, привертає тим до себе увагу і укріплює свій авторитет.

— Мені не йдеться про авторитет, мені треба гроши заробляти.

— Хто того від тебе вимагає? Хто бажає такої жертви, милий мій? Я готова зректися всього, щоб ти не надривався на роботі. Так і знай, — вона раптом пожавішала. — Завтра відмовлюсь від зимової рекреації, а влітку не поїдемо до моря!

— Справа не в тому, — Манич ніби забув про докори дружини, які нещодавно прозвучали, і намагався пояснити: — Я ніколи не закидаю тобі, що мушу багато працювати. Хіба ти чула від мене, щоб я сказав або принаймні натякнув на те, що ти, скажімо, розтринькуеш гроши? Дурно витрачаєш? Робота мене радує, тому я й працюю. А сьогодні, коли вже я пообіцяв, то чого б не відкласти килими на завтра?

— Бо мама нервова, — пояснила напівжартома Інга.

— І я нервовий.

— Ти дуже спокійний, — заперечила вона.

Інга кинулася чоловікові на шию, поцілуvala, а потім повела до сусідньої кімнати, де мати вже стояла над скрученим килимом.

— Нам таки й не вийде їхати на море наступного року, — сказала Інга, коли вони вибивали килими.

— Ми не такі вже й бідні.

— Подивись на дім, ваківка обприскує.

Павло Манич глянув на віллу — його погляд зупинився на облуплених до цегли місцях біля ринв, над дверима заднього входу. А, крім того, й етерніт заріз зеленим мохом, залізна огорожа заіржавіла, сад вражав пустотою і старими, давно не обрізуваними деревами.

— Треба буде обвакувати.

— Я не муляр.

— Павлику, не будемо ж витрачати гроші на мулярів, коли в домі архітектор . . .

Кирило Ступак після розмови з директором довго міркував над тим, як переконати його, щоб він дозволив продовжувати робити проект за концептом. І яке ж було його здивування, коли наступного разу директор уважно, принаймні Ступакові так здалося, вислухав його, розвів руки і сказав:

— Що ж, молодим треба дати нагоду показати себе.

Ступак не хотів випитувати про причини такої зміни, він навіть не задумувався над тим, що саме вплинуло на директора, а із задоволеною усмішкою запевнив, що докладе всіх зусиль, щоб проект вийшов якнайліпший.

Хороший настрій Ступака відчули й колеги в ательє. На нараді він повідомив, що директор згоден з іхнім концептом, і тепер уже все залежить від них.

— Сьогодні займемося місцевістю, на якій розташувється Сонячний Верх. Прошу вас підійти ближче до макету.

Архітектори зібралися навколо Кирила. Марія цікавим поглядом обвела своїх старших колег — їй хотілося знати, чи й надалі вони будуть дивитись на свого завідующего з упередженням, а чи рахуватимуться з ним. Крім того, її все ще не залишали побоювання, що котрийсь із колег з належною чесністю порадить їй лиш придивлятися, вчитися, бо, мовляв, на справжню роботу в неї ще буде досить часу.

— Розглянемо цю місцевість, — Кирило показав на горішню частину макету, кинув погляд на колег, чи розуміють вони, що він має на увазі, але обличчя іхні залишалися непроникними. — Я розмовляв з інвестором і пропоную приєднати до кварталу й частину лісу. Ми перетворили б його у парк.

Кирило відступив, щоб дати можливість колегам краще придивитись.

— Мені подобається ідея парку, — енергійно реагував Дугас, але зразу всі зрозуміли, що він жартує. І справді, Дугас продовжував: — Даси сигнал сусідці, і через п'ять хвилин можна побачитися в лісі. Я за ліс.

Кирило так і сприйняв слова Дугаса, як черговий жарт; але Марія уважніше зазирнула йому в очі і помітила в них іскорки: уже встиг випити. Останнім ча-

сом вона все частіше помічала втомлені очі і невиразну усмішку на устах Дугаса, це — під впливом алкоголю. Бували дні, коли вранці він виглядав втомлено після нічної п'янки.

— Непогана думка, — приєднався Порач теж у жартівливому тоні. — Не потрібно буде витрачати гроші на бензин і наймати дачі за містом.

«Як діти», — подумала Марія, але вголос не наважилася нічого сказати.

— Запам'ятаймо, — сказав Ступак з притиском, намагаючись створити серйозну атмосферу в ательє, — що в цих місцях ми нічого не будемо планувати, але ліс остане складовою частиною житлового району. А отут, — він показав на макеті, — під схилом, я пропоную зробити невеликий парк для дітей і спортивні майданчики.

Марія вловила на собі короткий погляд Ступака і зашарілася. Сердилася сама на себе, що нічого не може приховати, що обличчя в неї відразу ж заливається рум'янцем, навіть вуха починають горіти. Дарма вона намагалася зосереджено слухати завідуючого і колег — з думки ніяк не сходив той бистрий погляд Кирила, який ніби говорив: «Це вже для твоїх малюток готово». А вона ж і гадки не має, щоб обзаводитися сім'єю. Властиво, у неї нема жодного серйозного знайомства з хлопцем, не кажучи вже про надію на одруження. Її ровесниці давно з колясками прогулюються, майже всі однокурсниці повиходили заміж, а вона, стара дівка, мріє про Бегу і задивляється на завідуючого. Мати запевняла: «Старою дівкою залишишся, якщо підеш у вищу школу...» Чи не здійсниться материні побоювання? Замість того, щоб шукати собі хлопця, гуляти в місті, вона нанесла в гурто-житок стоси книжок і з-за них не бачить світу. Над проектом будуть два-три роки працювати, а тоді вона вже насправді стане старою дівкою зі своїми невикорінимими звичками та зі страхом перед тим, що доведеться прати білизну для якогось п'яниці, бо інший її вже не візьме.

Опам'яталася тільки тоді, коли архітектори відійшли від макету. Струснула головою, ніби у такий спосіб хотіла позбутися настирливих думок про стародівоц-

тво. Хіба вона така вже неприваблива і непривітна, щоб її боялися хлопці? «Дочекаюся свого», — запевнила себе.

Виходячи з ательє, Манич порівнявся з Дугасом і запросив його до себе в кабінет.

— У мене якась спрага після такої наради, — імлісто проказав Дугас.

Манич здогадався, що Дугас випив би чарку горілки. Мить вагався, чи розпечатувати пляшку, і вирішив почекати, поки Дугас розкриє душу, бо в нього й так уже були посолові очі та неспокійні руки.

— Якщо в тебе нічого нема, то не буду затримувати, — сказав Дугас, але залишився сидіти, недовірливо поглядаючи на Манича.

— Кожного дня приходить з чимось новим, — заговорив Манич про роботу, пильно слідкуючи за кожним виразом обличчя і жестами рук Дугаса.

— Думаєш, що ми той проект закінчимо? — спитав Дугас притишеним голосом, і після хвилини мовчання відповів сам собі: — Старий не дозволить Ступакові розперезуватися.

— Старий уже не має охоти ризикувати, — енергійно сказав Манич, бо в нього блиснула надія, що розмова піде жаданим руслом. — Йому світить тільки одна зірка — пенсія. Утриматись на посаді директора до пенсії, щоб забезпечити себе на старість.

— Він хоч би й залишився на роботі довше, то через гроші, а на проект йому начхати.

— Тут у мене нічого нема, — Манич вдавав із себе нещасного, що не може утолити спрагу співробітника, — але після роботи запрошує тебе.

Для бесіди вони знайшли неосвітлений куток винарні на периферії міста, де іх ніхто не міг потурбувати. Манич дуже дав ще й про те, щоб іх зайво не бачили люди. Він замовив випивку та закуску і сів близько біля Дугаса, щоб можна було говорити потихеньку, але той, як випили на здоров'я, замовкнув, не виявляючи жодної охоти до розмови. Вступивши в подряпини на столі, Дугас кінчиком мізинчика креслив круги навколо крапель води, що стекли із зарошеного стакана холодної содової води.

— Ще по одній замовлю, — нетерпеливився Манич.

— За здоров'я тієї малої! — заблищають в Дугаса очі при погляді на офіціантку. — В її грудях можна було б втопитися...

Павло Манич пожававішав — все ж знайшлася нитка, за якою можна непомітно добрatisя до клубка його наміру.

— Свідома своєї краси, — загадково почав Манич.

— Мені досить дивитись на неї, — байдуже призначався Дугас, але поспішно перехилив у рот горілку.

— Далі я буду замовляти.

— Я вірю, що вона б не погордувала запрошенням до порядного бару, а коли б ти ій натякнув про дачу з вогнищем, то із зав'язаними очима пішла б.

— Краще не думаймо про таке.

— Не будемо думати, то, гадаєш, інші не знайдуться, ласі на таку красуню?

— Звідки мені на неї грошей узяти?

— Треба заробити! — Манич вказівним пальцем стукнув по столі, а потім іще раз постукав, повторюючи: — Заробити!

— То ж то й воно, що заробити...

— Спосіб завжди знайдеться, треба тільки добре подумати.

— Нічого не видумаємо, поки не поробимо проекти житлового району.

— Ти справді віриш у Сонячний Верх? — тон Манича не викликав жодного сумніву, що проект забирають. — Я знаю думку старого...

Іхню бесіду перервала група молодих людей, які з галасом увірвалися досередини. Потім офіціантка підійшла до столу і запропонувала принести ще по чарці. Дугас на неї подивився такими жадливими очима, що дівчина не могла того не помітити і по-своєму відповіла: випнула груди і мить дивилася йому прямо в очі.

— Коли б завідуючим був ти, Павле, — Дугас висловив думку, яка останнім часом не раз його мучила. — Коли б ти був, ми б надалі могли робити проекти для приватних замовців, а притім і проект житлового району легко зробили б.

Павло Манич пильно вдивлявся в Дугаса, вгадуючи, чи той насправді так думає, а потім відповів так

впевнено, ніби він уже насправді був завідуочим ательє:

— І комісія наш проект прийняла б без комплікацій. Я вірю, що ніхто й рота не розкрив би, знаючи, які в мене зв'язки.

— Ми не менше двох років просидимо над проектом і ні крони не заробимо . . .

Павло Манич випив чарку до дна і заговорив перебільшено серйозно:

— Скажу тобі ще більше. Але про це, приятелю, ніхто не сміє довідатися. Запам'ятай, якщо Ступак зробить вдалий проект житлового району, він стане потім директором. Директором . . . — Манич з трагічним виразом обличчя замовк і тільки по довшій паузі продовжував: — Тоді вже ми до смерті ні гелера не заробимо, ні гелера. Вір мені. Легко бути чесним за рахунок інших.

— І як я до того не додумався!

— Друже, ми самі не усвідомлюємо собі, що вішаємо над головами дамоклів меч!

— Щось треба робити . . .

Але того вечора Манич не наважився розкрити свій план п'янючому Дугасові.

— Алло, — озвалася Марія до телефонної трубки, але по голосу довго не могла впізнати, хто їй подзвонив. Чоловік на другому кінці проводу привітався, спитав, чи не відриває від роботи, поцікавився, над чим вона думала, і запропонував зустрітися після обіду або увечері, коли їй вигідніше. Він був би дуже вдячний за хвилини побачення . . .

— Та ви забули мене, — засміявся він, а потім пояснив: — Ви могли покласти трубку, а я й не знав би причини. Тут Михайло Бега.

— У вас такий дивний голос, — зніяковіла Марія.

— Дзвоню з телефонної будки.

Марії було незручно, що вона не впізнала художника, про якого кілька разів думала. Після їхньої зустрічі на виставці і коктейлі з приємністю згадувала урочисту атмосферу в галереї, самовпевнену поведінку присутніх, їхню безпосередність у стосунках одних з одними і пильні погляди на неї. Марія того ж вечора

зрозуміла, що це — звичка малярів роздивлятись нові обличчя і шукати цікаві об'єкти для своїх картин. Бегу вона згадувала і у зв'язку з його швагром Яворським, бо її цікавила співпраця художника з архітектором.

Пропозицію Беги Марія прийняла, але зразу після роботи в неї ще були невідкладні справи, то раніше як на сьому годину вона не могла б встигнути. Бега на все згодився, навіть вимагав, щоб Марія сама призначила місце побачення, жартував, що заради неї охоче пройде і сто кілометрів, хоч і кудись геть з міста, аби лише там було гарне для очей художника середовище.

Після телефонної розмови Марія довго не могла продовжувати розпочату роботу — в голові пролинали здогади, а чи вона сподобалася йому як дівчина, з якою йому приємно буде поговорити? Сама не могла вирішити, чого їй хочеться більше. Як художник він непоганий, але й на вигляд теж симпатичний хлопець. У всяком разі треба старанно підготуватися до того побачення і не зробити найменшої хиби, бо пильний погляд художника все спостереже.

В гуртожитку Марія зупинилась перед розкритою шафою, міркуючи, що ій надіти. Коли б знала, що він запросить її на вечерю або потанцовати в бар, — зрозуміло, вона не проти, — наділа б білу блузку і синю спідницю. До них у неї є срібні оздоби, черевички і редикюль. А якщо прогулюватися по місту, тепліше буде в сукні. Може, вони зайдуть в кіно або й у театр. А коли її чекає десь вечір у компанії його приятелів? Всі ці здогади, замість радісного хвилювання, викликали в неї непевність і страх, що вона скомпромітує себе на першому ж побаченні.

«Я справді, як стара дівка», — майнула в її голові думка. Марія посміхнулася. Найкраще надіти джинси і блузу — в такій «формі» тепер молодь ходить всюди. Властиво, молодь з міста вона знає хіба що з виду, ще не встигла ні з ким близче познайомитися, не потрапила в жодне коло чи товариство, яких у місті, певне, безліч.

Побачивши з Бегою, призналася в цьому і йому:
— Я не знаю, куди нам піти, — сказала, знизуочи

плечима. — Я майже ніде в місті не була. З гуртожитку — на роботу, з роботи — в гуртожиток. На дискотеку, думаю, вже стара, а в бар не годиться іти самій.

— Якщо ви не знаєте нашого міста, вам конче потрібна підготовка, — перейшов на жартівливий тон Бега. — Підемо до мене в ательє, а звідти будемо поступово поширювати кола пізнавання світу. Так радив і Коменський.

Ательє Беги містилося в нещодавно побудованому недалеко від центру міста цегляному будинку під самою його стріхою, властиво — на горищі. Одне велике приміщення, менша кімната і ще менша кухонька.

— Я боявся, що ви відмовитеся сюди прийти, — признався Бега, приносячи на столик закуску, горілку, чарки, кока-колу і стакани. — Справимо новосілля.

— Новосілля? — здивувалася Марія. — У вас уже було ательє.

— У підвалі старого будинку. А оце я недавно одержав. Не без клопотань мого швагра, вашого колеги Яворського. — Він піdnіс Марії чарку і виструнчився, щоб сказати тост. — За здоров'я першої гості в цьому ательє!

— Мені випала така честь?

— І я радий, що це якраз ви.

Як випили, Бега спонукнув Марію взяти бутерброди з хріном:

— Як малюю пейзажі, то завжди приношу хрін.

Марія попросила показати їй картини, найкраще, щоб показав усі, хоч іх тут була ціла купа. Бега розкладав одну біля одної кілька картин навпроти вікон, щоб було краще освітлення.

— Фарби у вас веселі, — сказала Марія своє перше враження.

— Це не лише під впливом сонця; до певної міри, це відбиває мій настрій. Зверніть увагу, що на пейзаж я дивлюся переважно зверху, ніби з пташиної перспективи. Мене чарує природа, і я в ній, мов птах, ширяю над ландшафтом. Люблю наш, гористий краєвид.

— Мені подобається, що пейзаж не лізе на мене з полотна, а скрізь ясна перспектива.

Марія пильно подивилася на Михайла, ій цікаво, чи правильно зрозуміла вона художній задум. Правду кажучи, вона, хоч і побувала не на одній виставці, отак безпосередньо з художником ще не говорила.

— А оце, — Марія зробила крок до однієї картини.

— Ваш верх.

— Сонячний Верх, — вдоволено проказала Марія, дивлячись на написаний олією краєвид за містом, де буде стояти житловий район, побудований за їхнім проектом.

— Я тільки недавно написав цей пейзаж. Ще хочу встигнути написати його в осінніх барвах. Від Яворського довідався, що там планується побудова житлового району і що ви його проектуєте. Якщо пейзаж вам подобається, візьміть, — запропонував Бега і обняв дівчину рукою за плечі.

— Я не можу прийняти такий подарунок, — відмовлялася Марія, але від пейзажу не відходила.

— Для мене буде честю, коли мій пейзаж висітиме у вашій квартирі.

— Не примушуйте мене червоніти, — Марія подивилась на Михайла, і вони обое розсміялись.

— Спробую написати ліпший, спеціально для вас.

Бега повернувся до Марії і їхні погляди зустрілися. Вони мить постояли тихо.

— Яка ви гарна, — проказав Михайло, взявши в галявичі долоні залиті теплим рум'янцем лиця дівчини. На нього дивилося двоє покірних очей. Марія теж відчула, що вся горить, по тілу розлилася млюса втому, але ій було приємно, і вона бажала, щоб це тривало вічно.

— Такою красивою я напишу вас...

Михайло ще довго дивився на неї, ніби намагався запам'ятати всі її риси. Потім ніжно погладив дівчину по лицю і по волоссу, відчуваючи, як калатає її серце під повними грудьми. Тоді вже не стримався, щоб не поцілувати її.

Того дня Ступак прийшов на роботу трохи раніше — ніяк не міг пристосуватися до осінньої пори. Та й ночі останнім часом були для нього різні: однієї спить, як казала Таня, аж хропе, а другої перевертаеть-

ся з боку на бік і засинає десь над ранком, а встає потім з болем голови. Останньої ночі йому теж не спалося, він відчував втому, підвівся й пішов відчинити вікно в кабінеті. З парку вийнуло запахом зіпрілої отави й опалого листя, який змішався у нього із запахом картопляного бадилля. Кирило подивився понад стріхи будинків — на місто ліг осінній сірий туман. Влітку в погану погоду небо зовсім темніє або по ньому же нутться важкі дощові хмари. А пізньої осені небо застеляють холодні хмари, немов олов'яні. Вони закривають небозвід суцільною пеленою. Тепер над містом простелилася сіра імла, крізь яку пробивалося сонце. Воно було чітко окреслене, час од часу по ньому пролітала якась смужка, що здавалася сигаретним димом чи нагадувала ароматні випари над щойно залитою кип'ятком кавою. Кирило пильно вдивлявся в біле коло сонця і в думках бажав йому пробитися в місто, висушити імлу. Але цього не сталося ані через дві години, коли він повертається з міста від інвестора в поганому, пригніченому настрої.

Кирило зайшов в ательє, де застав Марію і попросив її скликати архітекторів. Марія зразу відчула, що завідуючий сердитий.

Поки архітектори сходилися, — а вони не дуже спішили, бо Марія кожного попередила, що завідуючий не в настрої, — Кирило замислено стояв біля моделі Сонячного Верху.

— У Марії нова сукня, — зауважив Манич перед тим, як почалася нарада.

Марія зашарілася, бо колеги відразу обступили її, роздивляючися сукню, немов на модному огляді.

— Мама послала мені гроші, то купила собі, — не знаючи, як вирішити дурну ситуацію, Марія перевела розмову на матір, немов та насили наділа на неї сукню.

— Ти б могла бодай кавою погостити нас, бо сукня тобі до лица, — не відставав Манич.

— Після закінчення наради, — згодилася Марія.

— Мусиш, щоб, крім нас, ти й іншим у ній подобалася, — додав Манич, але колеги не звернули особливої уваги на його натяк, та й Марія пропустила повзуха шпильку.

— Товариші, — озвався Ступак до присутніх. Він зробив паузу, обводячи пильним поглядом архітекторів. — Я був у інвестора.

Кирило знову замовк, не міг ота~~к~~ відразу признастися, що він там майже посварився. З другого боку ніхто не наважувався його питати, хоч кожен додгадувався, що розмова була серйозна і торкалася іхньої роботи над проектом.

— Довго не тягни, — не витримав Дугас.

— Ми пройшли з ним весь концепт, і вони не згодилися. Мовляв, кошторис не витримає, а вони й так боятьсяся, що пообіцяли багато.

Ступак подивився на архітекторів, але ті стояли мовчки, з кам'яними обличчями. Не можна було зображенути, про що вони думали. Тільки Марія злякалася, бо знала, що це не додасть завідуючому охоти працювати, а одночасно й вона сама втратить можливість реалізувати свої уявлення. Сподівалася, що Сонячний Верх буде в майбутньому ще кращий, аніж тепер та місцевість, яку намалював художник Бега. Марія з жалем пригадала, як обмірковувала розміщення будинків, різницю у їх висоті, напрями вулиць, як думала про форму парків, площ, про тераси. І все це тепер не мало ніякого значення?

— На кошторис посилаються? — спитав Дугас, а згодом додав: — Директор уже знає про це?

— Той буде на коні, — іронічно посміхнувся Порач.
— Нам теж перепаде, що не послухались розумних порад досвідченого козака.

— Вони ж повинні зрозуміти, — сказала Марія, ледве стримуючи слізози в очах.

— Їх не переконаеш, — зітхнув Кирило, проте згодом енергійно сказав: — Коли добре все ще раз продумаемо, то, сподіваюся, не вийдемо за межі кошторису.

— Це було б можливо, коли б ми проектували стандартні будівлі і розраховували виключно на типові деталі, — Порач намагався говорити переконливо. — Але вже з концепту ясно, що для побудови нашого житлового району потрібно багато нетипових деталей, а це все — кошти.

— Ми ж усі були згодні з тим, — нагадав Ступак,

— що архітектура району матиме високий художній рівень. А це завжди вимагає певних витрат.

Порач в думках виляяв себе за балакучість. Хай за-відуючий планує замки, палаці, хіба йому не все од-но? Не Порачеві ж відповідати. А Ступак вів далі ніби лиш йому адресуючи свої слова:

— Висока вимогливість до естетичної сфери перед-бачає творчі шукання, наполегливість і цілеспрямова-ність, без яких наша праця не може бути успішною.

— Кажучи нормальною мовою: треба витратити ще принаймні півроку, — буркнув невдоволено Манич.

— Якщо інвестор не підвищить суму, — Дугас хотів злегшили ситуацію, — то нам нічого робити. За мало грошей — мало музики.

— Я не згоден з тобою, — Ступака образила легко-важність Дугаса.

Дугас повернувся боком і подивився Маничеві пря-мо в очі, ніби хотів заохотити його взяти участь у дис-кусії, але той стояв мовчак і робив вигляд, що для нього розмова вже закінчилася.

— З інвестором не знайдемо спільної дороги, — мудрував Порач. — Він замовляє, він — наш пан.

— Людина, яка живе в сірих будинках, звикає до них, пристосовується і згодом взагалі перестає сприй-мати прекрасне, — поважно заговорив Яворський. Ін-ші насторожилися, не знаючи, куди він цілить. — Я питаю, чи під впливом сірості й одноманітності не отупіли й ми, а тому охочіше відступаємо, аніж всту-паємо в боротьбу з труднощами.

Здається, цілком випадково погляд Яворського зу-пинився на Маничеві, але той моментально подразнено запитав:

— Чого ти на мене дивишся? Я ж мовчу.

— Я говорю про всіх нас.

Ступак підняв угору вказівний палець, щоб привер-нути до себе увагу, а потім звернувся до колег з про-позицією працювати над проектом, як було домовле-но.

— За хороший проект і з чортом будемо битися, — закінчив він нараду.

Сонце обперлося об великі шибки ательє, залило

його світлом і, незвично як на цю пору, зігріло повітря. Кирилові Ступакові закортіло виїхати за місто, він запропонував це архіекторам і вони з радістю погодилися. На двох машинах вибралися до просторів майбутнього Сонячного Верху. Біля піdnіжжя пагорба вийшли з автомашин і почали розминати кістки, а Марія підставила обличчя під сонячні промені.

Кирилові пригадалося, що він давно вже нікуди не виїздив з Танею. Вони й тут ще не були разом, а треба було її сюди привезти. Та раптом Кирило знайшов для себе виправдання — Таня ніколи не хотіла їхати на прогулянку в ліс. Коли спочатку він розповідав їй із захопленням про ліс у дома, вона дивувалася, що можна любити якийсь «свій» ліс. I взагалаі, чи це нормальню: захоплюватися лісом? Та коли вже Кирило не може без лісу жити, хай бодай їй дасть спокій. Він умовляв дружину піти по гриби, але вона не захотіла. Не пішла з ним, хоч як її вабив, ані на галявину, щоб нарвати лісових квітів. Обіцяв показати їй непролазні хащі, глибокі яруги з вічно вологим гниючим листям, завести на високу скелю, звідки видно всі узгір'я краю, проте ані цей обіцянний чарівний вид не принадив її.

Одного разу Кирило вирішив висунути аргумент, проти якого ніхто з їхньої сім'ї не смів заперечити, — піти подивитися на їхній бук у Морозівцях. Морозівці овіяні таємничістю. I досі переповідаються легенди про дівчину-сироту, яка шукала притулку в лиху зиму в нетрях лісу, де Мороз змилувався над її сирітською долею і приспав вічним солодким сном. Йому, Кирилові, батько теж показував силует дівочної постаті на стіні скелі. Неподалік від тієї скелі прадід Кирила випалював вугілля, а коли від'їздив до Америки, то посадив на галявині бучка. Таня відмовилася, сказавши, ніби всі буки однакові і вона б зайво втомлювала свої ноги. Адже буки вона бачить і вздовж дороги з автомашини. Кирило відтоді часто сам ходив під той бук, лягав там і міркував.

Він будь-коли міг, заплющивши очі, розповідати колегам про товстий стовбур, що з піvnічного боку обріс товстим шаром товстозеленого моху, про його могутнє гілля. Які дивні почуття охоплювали його, коли він долонями торкався порепаної кори дерева —

це були ніби зморшки, які збереглися від струджених важкою працею рук прадіда. Розгалужене гілля нагадувало йому батькових братів і сестер. Всі вони ходили до того бука, всі в тихій задумі згадували своїх предків, під шум листя мріяли про своє майбутнє, захоплювалися його могутністю, силою, красою.

Порач відвів Дугаса вбік, обвів рукою рівнину, яка тягналася до міста. Кирило запримітив цей жест, але не чув, як Порач сумно промовив:

— То найврожайніша земля.

Дугас, мов бажаючи переконатися в правдивості слів колеги, примурженими очима оглядав рівнину. Він поважно кивнув головою на знак згоди.

Яворський дивився то на пагорб, то на недалеку ріку. Знову на пагорб і швидко переводив погляд на ріку. «В нього родилася якась ідея», — відгадав Ступак.

Коли ще перед «Будовопроектом» архітектори сідали в автомашини, то Манич намагався зробити так, щоб Марія опинилася разом з ним і щоб вони іхали тільки вдвох, але Марія потягнула за рукав Яворського. Павло в автомашині кілька разів подивився на її коліна, які вона ніяк не могла прикрити сукнею; на поворотах Марії здавалося, що він навмисне жене машину на повній швидкості, щоб бодай лікtem торкнутися до неї. І вийшовши з автомашини Манич не відчепився, узяв Марію під руку і вказав у напрямі лісу на горі.

— Візьмусь проектувати парк, — зашептав він їй на вухо.

Марія спробувала звільнитися від його руки, але все ж зацікавилася парком і не змогла цього прихвати. Манич розтягнув губи в задоволеній усмішці.

— Думаю, — шепнув далі, ніби якусь таємницю, — що в такому гарному середовищі ти будеш піддайшішою.

В першу мить Марії стало боляче, на груди немов хтось звалив камінь, і вона ніяк не могла з-під нього вивільнитися. А нахабний Манич стояв поруч неї і репетував. Марія мусила зібрати всі свої сили, аби не показати, як сильно закалатало в неї серце. Боялася,

що це буде помітно і крізь светр. Строгим поглядом зміряла тріумфуючого Манича.

— Якщо ти справді сподіваєшся на піддайність, то дуже помиляєшся.

Марія запримітила, як Манич раптом позеленів і насупив брови, немов стрілець, що приклав лице до гвинтівки і цілиться в здобич. Вона відбігла до гурту, а ображений Павло Манич довго ще залишався осто-ронь.

— Погуляємо трохи, — весело заволав Кирило, але згодом перейшов на нормальний тон. — Буду радий, якщо ми всі зосереджено оглянемо місцевість. Не можна забувати і про околиці, бо Сонячний Верх повинен гармоніювати з ландшафтом.

Він подивився на колег, чи бодай трохи іх заціка-вить Сонячний Верх.

— Місцевість чудова. Я не люблю рівнини, — про-казав Яворський.

— А тобі як подобається? — Ступак звернувся до Марії, хоч вона все ще стояла, скованівшись за плечима Яворського і Порача.

— Подобається.

— Ріка теж належить до території Сонячного Вер-ху? — поцікавився Яворський.

— Так. Ріку за потребою можна пересувати, міняти її русло.

— Під схилом з другого боку є кілька вілл, — попе-редив Павло Манич, вийшовши наперед. — Та час-тина залишається для індивідуальної забудови.

— Ні, — заперечив Ступак.

— У мене такі відомості . . .

— Вся місцевість іде під житловий район.

— А вілли? — насторожився Манич.

— Будуть асановані. Ділянка відведена під держав-ну і комунальну забудову. А крім житлового району, що включає в себе торговельну сітку та об'єкти гро-мадського обслуговування, тут побудується філіал «Тесли» та Завод промислової автоматизації. Індиві-дуальне будівництво у всьому цьому комплексі не матиме місця.

У Манича по спині посипало морозом. Якраз там був реалізований його дипломний проект вілли. Він

нікому з колег не призвався, що це так, та й самого власника вілли кельнера Котулю попросив радніше мовчати про автора проекту, бо спочатку побоювався: на частину гонорару мав право професор, в якого він захищав дипломну працю і який йому багато радив, а Манич навіть не попросив у нього дозволу продати проект. Пізніше ж не хотілося зайво привертати до себе увагу, хоч віллою він міг пишатися. Задовольнявся тим, що Котуля хвалив його перед новими клієнтами. Сам сюди ходив, щоб помилуватися. Стояв у лозинні, біля річки, де його ніхто не бачив, і дивився, дивився, а в голову напливали спогади, як цей проект зроджувався... Схилившись над кресленням, час від часу кидав погляд на інтернатське ліжко, де, мов сфінкс, непорушно сиділа Інга і чекала на нього. Коли він втомлювався, Інга вчасно подавала мінеральну воду або закуску, а потім знову влаштовувалася на ліжку, не спускаючи з нього очей... Як же йому тепер самому бути причетним до знесення об'єкту, такого милого для нього? Павлові Маничу не сила було слухати розмову колег, він не чув вказівок Ступака. Думка напружено працювала над тим, як знайти вихід зі становища.

Кирило Ступак гадки не мав, скільки неприємностей його чекає від того, що вони з Танею підуть у гості. Вона сама повідомила йому цю новину, і він потішився, що дружина, нарешті, виявила бажання кудись з ним піти. А що то були Порачові, за те він навіть похвалив Таню. З Порачем вони поговорять про проект, а жінки будуть роздивлятись моди, як сказала Таня.

Візит був призначений на суботу, після обіду. Ступакові мали поїхати автобусом, бо без горілки не обійтися, а чому б хтось жертвував собою, щоб потім у тверезому стані вести автомашину?

Таня почала нервуватися вже на автобусній зупинці, попросила чоловіка подивитись, коли поїде іхній автобус, а як виявилось, що доведеться чекати майже півгодини, загадала взяти таксі. Кирило пожартував:

мовляв, воліє ті гроші заплатити за каву в кав'ярні. Зрештою, вони можуть прогулятися по місту.

— Ми ж так давно не прогулювалися.

— Бо в тебе ніколи нема часу, — відрубала Таня.
— У мене?

Кирило вирячив очі, бо ніяк не міг зрозуміти, чому вона його обвинувачує. Але поступово заспокоївся, навіть признав у думках, що він насправді майже ніколи не запрошує дружину піти лише так, без діла в місто. Якщо й вийдуть разом, то за покупками.

Перед будинком Порача вони недовірливо подивилися на номер, чи не переплутали адресу, бо могутня вілла ніяк не в'язалася в іхньому уявленні з Порачем, котрий вічно скаржився на брак грошей і вдавав із себе бідного.

Кирило обережно натиснув кнопку електричного дзвінка на стовпчику біля входу в двір. У замку хвіртки задеренчало, хрипкий голос з репродуктора порадив натиснути на дверяцята. Але в ту же мить з-поза будинку вибігла здоровенна біла вівчарка, замахала хвостом і вишкірила зуби. Вівчарка зупинилася метрів за два від хвіртки, ніби ця відстань була їй достатньою для того, щоб з розгону перестрибнути огорожу й кинутися на оставліх гостей.

— Рексі! — мило покликав Порач, вийшовши на вузьку доріжку перед віллою. Вівчарка помахала хвостом, відвернулась та попри ногах свого господаря прослизнула у віллу. Порач мусив підійти аж до хвіртки, щоб впустити свого завідуочого і його дружину.

— Яка я рада, що бачу вас, — щебетала Ольга, дружина Порача, коли гости роззувалися біля входу та взували пантофлі.

Лиш після того, як Кирило і Таня випросталися з пантофлями на ногах, Ольга подала руку Кирилові, а з Танею вони навіть обнялися, притуливши щоку до щоки. Рексі весь час стояв між хазяїном і панею дому, недовірливо придивляючись до гостей.

— Ви, здається, у нас вперше, — зацокотіла Ольга.
— Потім проведемо вас по кімнатах, а увечері посидимо надворі, біля вогнища. Тепер заходьте в салон.

Таня зраділа, що в господарів готова програма на цілий день і на вечір. Кирило насторожився при слові

салон, яке вже вийшло з вжитку, коли йдеться про вітальню в квартирі. Ольга це слово висловила як щось само собою зрозуміле. Притім вона зробила вишуканий жест, пропускаючи вперед Таню, але спритний Рексі проскочив першим у вітальню.

Таня повернула голову й побачила себе у позолоченій рамі венеціанського дзеркала. Не змогла подолати спокусу постояти перед дзеркалом та оглянути себе з ніг до голови. Потім притягла й Кирила, щоб подивився, яка з них пара, але сама подумала: «Хай покохаетесь моєю вродою».

— Якби ви знали, де ми його роздобули, — напогодів розговорилася Ольга, і Кирило повернувся до неї, переконаний, що вона не дасть ім зрушити з місця, поки вони не вислухають історію роздобування дзеркала. — Я висловила бажання мати венеціанське дзеркало, а Федя як зразковий чоловік хотів потішити мене. Та коли б я знала наперед, яка то морока, скільки ми витратимо часу! Про гроші не розходиться, кожен знає, що таке дзеркало — коштовність, яку грошима не заплатиш.

— Квіти, — шепнула Таня Кирилові, який забув про них.

Кирило повернувся до вішалки, зняв з квітів папір та з винуватою усмішкою став перед Ольгою, щоб віддати їх їй, як і годиться, коли вперше приходиш у гості.

В салоні вони довго не сідали за накритий столик, на який хазяйка заздалегідь поставила різну закуску, тістечка, бутерброди. Пляшки з горілками і винами стояли тут же на спеціальному столикові, на нижній полиці якого були поставлені тарілочки, стакани та прибори. Від первого враження багато залежить, і тому Ольга навмисне повела гостей попід стінами просторої вітальні, ледь помітно водячи поглядом по картинах, статуетках і різних прикрасах. Гостей потім посадовила так, щоб вони бачили всю кімнату.

Щоб надати гостині святкового характеру, Ольга простягла руку за спинку крісла і включила стереограммофон. Під лагідну музику гости мали милуватися комфортабельним житлом, у яке вони потрапили.

Таня відразу сподобалася господині, бо не прихову-

вала свого здивування й захоплення. Кирило спочатку зовсім не хотів втрутатися в розмову жінок, але й пізніше не дуже пускався до бесіди, бо ніяк не міг поєднати в своїй голові архітектора Порача, як він його знав в ательє, на роботі, і того Порача, якого бачив тут. Весь час Кирилові здавалося, ніби оцей Федір Порач — не справжній, а якийсь інший, замінений, підставна особа. Відчувши у голові приємний дурман від горілки, він почав умовляти себе, що перед ним — двоє Порачів. Що він, Кирило, просто п'яний, а таке ж буває, що п'яний бачить замість однієї людини двох.

— Перед гостями я завжди почиваю себе ніяково, — призналася Ольга, вдаючи з себе нещасну і заганьблену. — Зaproшуємо тільки своїх найближчих друзів, тих, котрі, віримо, не будуть сміятися з нас. Хіба то умеблювання? А оцей килим ніяк не пасує до кольору обоїв, але що вдіш! Федя на фабрику посылав зразки кольорів, а ми одержали такий килим. І вертати не будеш, коли лише по протекції нам послали, і обої не будемо міняти. Я точно собі уявляю, як має виглядати квартира, але хіба дістанеш усе, що треба?

Ольга підвелася з крісла і з полички книжкової шафи принесла стос часописів.

— Лиш подивітесь, — подала Тані одразу кілька проспектів магазинів Західної Німеччини і кілька номерів «Бурди». Таня голодно кинулася перегортати кольорові реклами, тицяти пальцями в моделі мод. Обидві жінки охали й ахали від заздрощів. Кирилові все це швидко набридло, він підвівся і, супроводжуваний Порачем, пішов до бібліотеки роздивлятись книжки.

Під вечір, коли столик у салоні майже спорожнів, а коньяк «Ватт 99», лишився тільки на дні пляшки, Ольга запропонувала Тані і Кирилові подивитися віллу, поки Порач готуватиме вечерю. Дарма вони відмовлялися, кажучи, що вже ситі, Ольга заявила, ніби господар дуже образиться, якщо вони відмовляться від його страви.

Вілла була двоповерхова, і на кожному поверсі, крім вітальні та спальні, було ще по дві кімнати, кухня і ванна. Внизу Ольга завела їх у гараж, майстерню та

у два підвальні приміщення з кочегарнею. Ольга розповіла, в якому стані був старий будинок, коли вони його купили, і що все те, що вони бачать, робота Федора. Кирило похвалив її чоловіка, бо вілла справді була зроблена прекрасно. Таня від захоплення перешла на односкладові слова, а потім цілком замовкла. Кирило помилково думав, ніби вона втомилася і на неї подіяв випитий алкоголь. Він не спостеріг, що вона зморщила чоло, насутила брови. Губи перетворилися в неї у тонкі смужки, а вилиці засіпалися.

Вечеряли разом з Рексі. Він весь час розсяявляв пащу і висолоплював язика, а Ольга його годувала зі своєї тарілки.

— Дуже мілій собака, — похвалила Ольга Рексі і погладила його по м'якій шерсті.

— Мілій, — притакнула Таня для годиться, бо господиня взяла її руку і провела нею по спині собаки.

Кирило, який ніколи не любив собак, з огидою відвів погляд, але моментально мусив повернутися, бо Рексі вискочив Ользі на коліна і став пеститися. Ольга, будучи напідпитку, не мала сили держати важкого собаку, а Рексі не хотів послухатись її наказу й зістрибнути, поки вона ласкаво не погладила його й не поцілувала в морду. Лише тоді Рексі задоволено загарчав та ліниво сплигнув на килим, до ніг своєї хазяйки.

— Жаль, що нам не довелося посидіти біля вогнища, — бідкалася Ольга, проводжаючи гостей. — Там так приємно ...

Таня і Кирило мусили походити і по саду, побачити басейн, до якого можна було дійти коридором; під балконом, просто надворі, був камін і в теплі вечори, як сказала Ольга, гости розташовувались тут, на свіжому повітрі, групками хovalися по всьому саду — одні далі від людського ока шукали інтимний куточек, інші домовлялися про якийсь бізнес; вони б не вірили, які справи вирішуються при вогнищі... Ольга була переконана, що Ступакові не задиратимуть носа, — як уже вдруге повторила вона прощаючись, — і будуть частіше іхніми гостями.

— Я дуже рада, що була тут, — сказала Таня.

Їй більше нічого не спало на думку, що б можна було сказати на прощання. Кирило, несучи важку сум-

ку проспектів і часописів, які Таня позичила на кілька днів, збираючись передивитися їх вдома і показати приятелькам у театрі, натякнув не без іронії на її приховане захоплення домом Порачів.

— Чого ти з такою покорою дякувала ім за гостину?

— Я рада, що бачу, як живуть твої підлеглі!

Таня вимовила ті слова з ненавистю, погордливо подивилася на чоловіка. Того дня вона більше не озвалася до нього і не відповідала на питання.

Архітектор Павло Манич був схильований звісткою про знесення вілли Котулі, побудованої за його проектом. Спочатку він навіть не повірив, щоб хтось наважився зняти кілька нових будинків, але потім зрозумів — це справді заплановано. Адже ж сам знав, що часто ліквідаються й цілі вулиці під нову забудову. Тривога, з тим пов'язана, охопила його увечері, коли він ліг у ліжко. Втомлене тіло на мить спочило на м'якій постелі, але химерні уявлення легко родилися в темряві ночі, сіпали, термосили, і Манич перевертався з боку на бік. Він ніяк не міг збагнути, звідки береться така сміливість у завідуючого ательє Кирила Ступака. Той не злякався директора, а тепер переконаний, що змусить інвестора підвищити заплановану на будівництво житлового району суму. Не можна допустити, щоб Ступакові це вдалося, бо тоді б Павло Манич на все життя залишився непомітним архітектором в окружному містечку... I тут раптом — вибух. Очі запекло від гострого світла, що блиснуло під мурами вілли, вся будівля піднеслася вгору, над землею заклубочилася велика куля диму. Як порох осів, з вілли не залишилося ні однієї цілої цеглини. На її місці був невеличкий горбок битої цегли, потрісканого бетону і розсипаної штукатурки... Манич прочувтився, зрозумів, що він уже засинав, і відігнав від себе видіння ліквідації вілли. «Щось треба робити!» — сказав сам до себе, і його стрясло від почуття, ніби він втрачає ґрунт під ногами, назавжди втрачає...

Подібне почуття Павло Манич вперше мав в останній ніч перед закінченням школи. Вони тоді з Інгою чомусь посварилися, і вона не прийшла в домовлений

час до нього додому. Павло чекав годину, але потім не витримав, пішов у гуртожиток. Підбіг до кімнати Інги, та двері були замкнені. Носком черевика помацав, чи ключ під рогожею, вона робила так, коли він приходив до неї працювати над дипломом, але ключа там не було. Вже ідучи трамваєм запримітив Інгу в гурті молоді. Йому здалося, що її веде під руку якийсь хлопець. Пробився до виходу, вистрибнув з вагона, але Інга немов під землю провалилася. Тоді він, як запаморочений, бігав по місту, никав поглядом по всіх кутках, за брами заглядав, у крамниці зазирає. Ще раз повернувся в гуртожиток — Інги не було і ніхто й тямки не мав, де вона могла пропасти. Удома сів за стіл, пробував читати, намагався креслити, взявся заповнювати кросворд — з очей не сходила щаслива Інга в обіймах чужого чоловіка. Ні, він не смів її втратити. Уява, що Інга обнімає, цілує когось іншого, тулилась до нього, вбивала його. Такої образи гордий студент архітектурного факультету не переніс би. Тому наступного дня він вранці прибіг до гуртожитку, навіть не хотів слухати пояснень Інги, що з гуртожитку вона ні на крок не виходила, що була в подруги поверхом нижче і спала там. Вхопив її за плечі і довго дивився переляканими очима. «Будеш моєю, будеш моєю!» — промовляв дивним голосом. І не відстав від Інги до вечора, поки привів додому, щоб познайомити з нею батьків, як зі своєю нареченою.

Після неспокійної ночі Манич не порозумнішав. З Інгою він міг одружитися, але як врятувати віллу? Надія на порятунок почала в нього виникати аж після роботи, але до власника вілли кельнера Котулі, в бар, він пішов не зразу. Спробував насамперед все продумати.

Дружині Манич сказав, що йде до Котулі, але на годинку забіг до Олени. Вона вже знала його і з перших слів відчула, що в нього поганий настрій. Навіть радіо виключила, щоб без перешкод слідкувати за кожним його словом, жестом. Правда, не вірила, щоб могла повернути йому добрий настрій.

Подразненість Манича не заглушила ані музика в барі. З Котулею привітався сухо, мляво сів за стіл,

на місце, яке йому запропонував кельнер, і замовив великий стакан коньяку. «У цьому великому стакані, — подумав Котуля, — Манич хоче втопити якусь неприємність з жінкою». Поставив на стіл чарку коньяку, потягнув ніздрями, мовляв, неймовірно приємний аромат, а потім змовницьки штовхнув лікtem Манича і вказав йому на дівчину, що проходила біля столу. Кельнер з обличчя Манича вичитав згоду і, примуривши очі, кивнув головою:

— Все розумію, все буде зроблено.

Котуля, слухняно вклонившися, пішов до столу дівчини, а Манич іронічно посміхнувся: ще не знаєш, як воно буде зроблено... Він уявив собі, яку гримасу скроїть Котуля, коли довідається про загрозу знесення своєї фортеці. Та це потім. Маничеві заманулось розважатися з дівчиною, бо від Олени він втік, немов якийсь хлопчиксько, весь набундючений. Здається, на віть не поцілував її, відходячи. Котулі настрій зіпсуює згодом, на це часу вистачить.

Заграла музика, Манич допив коньяк і пішов запросити дівчину до танцю. Вона вже чекала його, і як здалося Маничеві, охоче пішла з ним. Жвава музика, усміхнена гарна дівчина легко навіяли на Манича веселість. Та й як не забудеш про буденні турботи, коли в тебе в обіймах така красуня? Котуля заохочуюче кивнув Маничу від стойки. Павло спробував пригорнути дівчину дужче, але та засоромлено опустила очі і намагалася триматися на відстані.

Попри них пройшов Котуля. Дівчина винувато посміхнулася на його комплімент, що вони двоє сьогодні в барі — найкраща пара.

— Гітко, притулися ближче! Архітектори люблять, щоб тісно...

— Архітектори найкраще почивають себе муром, а дівчат би хотіли мати на собі, як штукатурку, — повторив свій улюблений жарт Манич, коли Котуля зі звичною ввічливістю і строеною усмішкою пішов від них.

— Ви архітектор? — чомусь недовірливо спитала Гіта.

— У вас інше уявлення про архітекторів?

— Так.

— Прозрадите?

— Що вони вічно червоніють.

— Не розумію.

— Я бути архітекторкою, то згорю від сорому, — з повною серйозністю сказала Гіта. — Живу в гуртожитку, а коли на одному кінці поверху посваряться, то чути на другому.

— Кожна річ має своє лице і свій зворотний бік, — Манич хотів бути дотепним. — Така акустика не мусить бути завжди на заваді. Люди не лише сваряться. Наприклад, можуть любитися, а це вже приємніше слухати.

— Ви думаете? — вилетіло в Гіти і вона раптом почервоніла і схилила голову. — Недарма всі говорять, що це — коробки.

— Мила моя, — Манич багатозначно зіткнув, закотивши очі під лоба. — Коли б ми могли робити так, як уміємо, ви б побачили палаці!

— Цього я не розумію, — не погодилася Гіта. — Я думаю, що в нас ніхто не проти того, щоб будувати гарні будинки.

Музиканти перестали грati. Манич запросив Гіту до барової стойки.

— Можу порадити? — біля них раптом з'явився Котуля.

— Насамперед роздивлюся, — сказала Гіта і стала роздивлятись етикетки на пляшках, якими були заставлені поліциі.

Котуля весь час посміхався до Манича, закопилював губи, перевертав очі в напрямі Гіти. Павла дратувала самовдоволеність кельнера, з якою він бігав перед відвідувачів, почуваючи себе необмеженим паном. Още і надійшов той момент, коли Маничеві закортіло пристригти гребінця тому чудернацькому когутові.

— Маю для тебе неприємну вістку, — прошептав Манич на вухо Котулі.

— Щось вибухнуло? — насторожився кельнер.

Манич смакував переляк Котулі і, говорячи далі, зважував кожне своє слово та насолоджувався його дією на кельнера.

— Гірше.

— Гірше?

— Робимо проекти нового житлового району, а тебе будуть зносити. Твою віллу.

— Мою віллу? — Котуля не міг повірити словам Манича, але не вірив і в те, щоб той так підло жартував.

— Всю вашу вулицю, — притакнув Манич з повною серйозністю і смутком в голосі.

— І ти це говориш лише так?! — Котуля був не лише здивований, але й подразнений. Він взяв Манича за борт піджака і потягнув поза стойкою у вузький коридор. — Ти ж проектував її. Мусиш зробити все...

Котуля не докінчив, він не знат, що можна зробити для порятунку вілли, яка стала його гордістю, сенсом життя, пам'ятником, що мав у майбутньому нагадувати дітям, яким спритним був їхній батько. Не один гість відходив з його вілли з опущеним носом, а при зустрічах вже здалеку з повагою здоровався з Котулею. Де той смільчак, який наважився посягнути на його фортецю і хоче знесті її з лиця землі? А він, Котуля, мав би перейти жити в звичайну квартиру десь у житловому районі?

— Я тут безсилий, — знизав плечима Манич, але після паузи дав іскорку надії зніченому кельнерові: — Гадаю, ти зміг би перешкодити тому.

— Я? Говори!

Павло Манич поздоровив себе в думках. Він вивів Котулю на ждану орбіту і може ним цілити у який-завгодно об'єкт, жодна мішень не встоїть перед його зв'язками. На цей раз Манич ще не виказав усіх своїх планів, у яких тепер помітне місце займав багатий і впливовий Котуля. На перший раз обійшовся наведенням загальних параметрів, хай кельнер поки що мізкує.

— У тебе є знайомства, вплив, ти багато знаєш про людей... Досить подумати.

Павло Манич залишив безпорадного кельнера у напівтемному і прохолодному коридорі, а сам пішов до Гіти.

— Ви уже вибрали?

— Дякую, ніщо тут мені не до смаку, — сказала знеохочена дівчина.

Черга перед віконцем каси посувалася дуже повільно. Таня майже півгодини чекала й від нетерпіння в неї свербіло все тіло. Нарешті, касирка викинула з паперового мішечка кілька сотень і дрібні монети. Таня взяла прив'язану до столу грубою мотузкою ручку, щоб розписатись у вузькій колонці на мішечку. З суми платні касирка вже взяла гроші за марки профспілкового руху; внески до інших організацій платила окремо касирові кожного комітету. Довірений у балетній групі стояв біля входу з папірцем в руках — збирав по десять крон на квіти двом іменинникам. Таня почекала, поки він зробить кільце навпроти її прізвища, — це мало означати, що вони квити, — потім ще подивилася навколо, чи хтось інший не чекає на гроші. Потерши банкноти між пучками, Таня полічила, скільки їй залишилось, а потім з відразою вstromила гроші в гаманець і кинула в сумку — що за них купиш! У неї все ще не минула лютъ, яку вона відчула, гостюючи в Порачових. Удома замість того, щоб заспокоїтися, Таня лаялася з Кирилом або просто не розмовляла з ним. Але сьогодні вона заспокоїтися. Заспокоїтися, геть усі гроші витративши на покупки. Ні крони не залишить, хай чоловік господарює зі своєї платні. Сьогодні молодій гарній жінці потрібні гроші, то невже б вона мала давати на страву і квартиру? А чоловік навіщо? Та і яка це квартира? Бетонна коробка.

Проте замість сподіваного заспокоєння прийшло нове розчарування. Думала купити півміста, а вистачило на одні черевики, светр і халат. У молочарні мало не заганьбилася, бо мусила видобувати з гаманця десятигерники, щоб розрахуватися.

Павло Манич помітив Таню, коли вона виходила з крамниці, й кинувся наздоганяти її, але раптом притишив ходу: перед ним ішла жінка, яка нічим не нагадувала струнку балерину зі сцени. Таня опустила плечі, ніби в руках несла непосильний для неї тягар, голову нахилила вперед, хода в неї була яксь дивна — ноги вигиналися в незручних черевиках на високих підборах. «Іде, мов на ходулях, — промайнуло в голобі Манича. — Боки теж десь зникли — готова щамблля». Маничеві мимохіть уявилася його Інга, потім

в уяві дружину замінила Олена, і він задоволено констатував: куди Тані рівнятися з його полюбовницею! Кирилові така красуня, як Олена, й не снилася.

Таня порівнялася з гуртом людей, невдовзі Манич міг втратити її з поля зору, і тоді раптом подумав, що в неї не найкращий настрій, а в такому настрої людина викаже й те найпотаємніше, щоб заспокоїти свою душу. Манич вирішив заговорити з танцюристкою, а потім уже буде видно . . .

— Танечко, цілую ручки, — Манич глибоко вклонився, коли порівнявся з Танею, але вона не зупинилася. Пішов далі поруч.

— Ти мене налякав, — виструнчилася Таня, і далі вже намагалась триматися рівно.

— Якщо будеш тягати такі покупки, то в тебе скоро набігнуть жили, — він навмисне не хотів вжити слово корчівки, — і ми будемо біdnіші на одного талановитого митця.

— Чи ти колись образив жінку?

Павло Манич схилив на бік голову, ніби його здивувало таке запитання, але насправді хотів відгадати, чи досить буде похвали, щоб у Тані розв'язався язик. Вона вимушено всміхнулась, але не могла замаскувати своїх почуттів.

— Ми були на виставі. Кажу, у тебе золоті ніжки.

— У мене там лише кілька виступів. — Вона була рада похвалі. Щоб віддячити, змовницики моргнула Маничеві й плечем торкнулась його руки.

Манич взяв у Тані одну сумку.

— Дозволь, бодай трохи допоможу тобі.

В цю мить йому прийшла в голову спокуслива думка — запросити її у кав'янню, але він тут же її відкинув: під час довшої розмови міг би виказати себе. Спробував вселити в Танину душу малесенького черв'яка, а той потім хай живиться фантазіями танцюристки і гризе її спокій. Він знов, такий малий, зовсім малесенький черв'ячок скоро може вирости і гуркотіти в мозку, як бурова машина:

— Ми з дружиною говорили про тебе, — Манич перейшов на серйозний тон. — Тебе шкода для такого містечка. Це ж периферія. Хіба тебе тут оцінять?

Таня насторожилася, сповільнила ходу і напружено чекала, що Манич скаже далі.

— Десь інде зуміли б оцінити твій талант. Скажімо, в Братиславі, Празі твоя зірка засяяла б, — Манич пильно слідкував за кожною реакцією Тані, щоб з'ясувати, чи не перегнув палицю, але, здавалося, поцілив добре. Уже нічого не було потрібно додавати, можна було непомітно відійти, залишивши Таню на самоті з цією думкою. І він легко знайшов привід попрощатися.

Таня потисла руку Манича і засоромлено побігла, бо злякалася, що своїм проникливим поглядом йому вдалося заглянути в найпотаємніші кутки її мрій. Хіба вона не думала про великі сцени? Та не лише думала, не раз бачила себе там, прохоплювалася зі сну від гучних оплесків переповненого вдячними глядачами театру, що кілька разів викликали її вийти, поклонитися. Вона все ще вірила в себе, але чи не почне її залишати ця впевненість? Та й не дивно буде. Здається, вже починає стагнувати, а якщо йй не даватимуть більші ролі, то хто зможе запримітити її талант? Їхній хореограф не спроможний її оцінити. Коли б Таня не вгадала про свого впливового батька, то всі солові партії віддав би сопливим дівчиськам. А чоловік хіба їй допоможе? «Вправляйся», — мало не вголос передразнила його Таня, відчуваючи в цей момент глибоку зневагу до Кирила.

Таня не здивувалася, що Кирило не вийшов ій назустріч. Вона завжди сама відмикала, проте сьогодні їй кортіло подратувати чоловіка покупками. Узяв би сітку в руки, подивився б і хай лусне від зlostі. Вона витратила всі гроші на речі, без яких легко могла обйтися. На місці Кирила Таня б лютувала, може, кинулась би на нього з кулаками. У Кирила, звичайно, не вистачить сміливості підняти руку на дружину, але він цього не переживе . . .

— Знову затримався на роботі, — сказала сама собі Таня, переконавшися, що квартира порожня й ніде не видно жодного сліду, щоб Кирило уже побував у дома. Молоко й масло поклада в холодильник, можна було спокійно поміряти нові черевички. — Вже й

ціни не складутъ кожній дурниці, — пожаліла вона витрачені гроши, оглядаючи з усіх боків свої ноги у дзеркалі. Довго роздивлялась отак черевики, а згодом спробувала ходити по кімнатах. Крокувала парадно, висуваючи носки далеко вперед, ступала на пальці, а потім переносила вагу на каблучки. Ще оглянула в дзеркалі, як напружуються літки, чи не за- надто розширяються м'язи. — Добірні туфельки, люкс, — посміхнулася в думці Таня. Ще пізніше подумала, що гарні ноги балерини треба обувати саме в такі черевички, але при цьому згадала розмову з Маничем і в неї знову зіпсувався настрій.

Світр не приміряла, їй лінъки було натягати його через голову, та й зачіску зайво розкуювдила б. Як прийде Кирило, тоді вже покаже все разом. Від нетерплячки відчула голод. У кухні відрізала десь третину батона і намазала маслом, два чи три рази вкусила. Свіже масло і ще теплий батон були аж солодкі в устах і викликали апетит, вона пішла до холодильника, щоб відрізати шматок празької шинки, а до того підходить кислий салат. Нарешті, стіл у кухні був майже цілом накритий, коли до такої кулінарної ідилії увірвалося деренчання дзвінка над дверима в коридорі. Таня неохоче відірвалася від столу, поправила на собі старий халат і почовгала відкрити. «Я забула ключ у замку», — виправдовувала вона Кирила, який сам не відмікав дверей. Але відчинивши, побачила в коридорі чужу людину і їй стало незручно за неохайнє вбрання. Навіть двері знову причинила, проте незнайомий встиг відрекомендуватися:

— Мене звати Котуля, молода... — незнайомець завагався і додав: — і чарівна пані балерино. Я шукаю вашого чоловіка.

— Його немає вдома, — відповіла Таня, але комплімент відвідувача зігрів її і вона не зачинила дверей остаточно.

— Я б почекав, коли дозволите.

— Будь ласка.

Таня посторонилася, щоб дати гостеві увійти. Поправила собі волосся, халат і випнула груди. Це була давня звичка — в присутності гостей триматися, як

на сцені. Буваючи вдома сама або й з Кирилом, Таня вже не дбала про тримання тіла, вона могла годинами ходити, маючи ліву пантофлю на правій нозі й навпаки, не позастібавши всі гудзики. Якщо Кирило робив їй зауваження, вона закочувала очі й, зітхаючи, питала, чи не хотів би він і її вписати в строгі лінії архітектури, — треба ж їй десь відчути себе вільніше...

Тепер, в присутності чужої особи, Тані стало ніяково, бо вона знала, що виглядала не дуже привабливо. Спочатку хотіла попросити прощення в гостя й піти перевдягнутись, але потім махнула рукою: мабуть, не такий вже це є великий пан, щоб перед ним ходити в парадній сукні і з напомадженими губами. Йї здивувало, що він у черевиках пройшов прямо у вітальню. Тут безсороно розглядав меблі, люстру, оком повів по бібліотеці, довше затримав погляд хіба на серванті, недовірливо покрутивши головою над кавовим сервізом, а потім — над набором кришталевих чарок і стаканчиків.

— Я думав, що архітектори не живуть у блоках, — повернувшись до Тані, сказав з неприхованою зневагою.

— Як бачите, живуть.

— Мали б жити у власних віллах. У зразкових віллах.

— Декотрі живуть, але нам подобається є тут, — відповіла Таня, але все ж заганьбилася, що їхня квартира не відповідає уявленням Котулі.

— Якщо людина не бачить іншого виходу, то вихваляється тим, що має, — Котуля не приховував своєї пихатості. Він чванькувато закопилив нижню губу, погордливим поглядом обвів усю кімнату і розставив ноги, стоячи в такій позі, ніби розмірковував, чи не купити йому все це разом з хазяйкою.

Таня найрадше спекалась би докучливого гостя, а тому не запропонувала йому сісти. Проте є випробувати його не наважилася. Могла сказати, що Кирило затримається на роботі, але це слід було зробити на початку. В кімнаті запала напружена тиша. Тані було вкрай неприємно стояти і терпіти нахабний погляд відвідувача, якого вона нікуди не могла від-

нести. То ій марилось, що вони вже колись знайомилися, а то здавалося, що лиши Кирило згадував якось його прізвище. Вона поборола в собі бажання запропонувати гостеві каву або алкоголь, — чого б мала додогдяти такому некультурному бевзеві? В ту мить інакше не могла назвати його, а він усе міряв її з ніг до голови. Думала, що вибухне, але ось у коридорі загудів ліфт. «Киирло», — подумала, проте ліфт піднявся на поверх вище і там клацнули двері.

— В сучасному світі людина мусить уміти роздобувати гроші, а вже потім може дозволити собі бути митцем, чесним архітектором. Як я знаю, ваш чоловік останнім часом відмовляється робити проекти індивідуальним замовникам.

— Я не втручаюся в справи чоловіка, — навмисне збрехала Таня.

— Хіба то справи чоловіка? Він голова сім'ї, і кожна викинута корона, — інакше не назвеш таке нехтування замовленнями, — це корона з сімейного бюджету.

Нарешті у дверях заскрипів ключ.

— Чоловік прийшов, — з полегкістю видихнула Таня і їй наче спав з грудей важкий камінь.

Кирило Ступак скинув черевики, ноги всунув у домашні туфлі і привітав Котулю:

— Вітайте, — а дружині пояснив, подаючи гостеві правила: — Ми знайомі.

— Мало до нас ходите, пане інженере, мало, — Котуля ввічливо вклонився, визволяючи свою руку з Кирилової. — Тому я змущений іти до вас.

Кирило жестом рукі запропонував гостеві сісти в крісло, а Тані сказав, що Котуля працює кельнером у барі.

— Подати каву? — солодко запропонувала Таня гостеві.

Зміну в її поведінці Котуля висвітлив тим, що без Кирила вона була скуютою, незручно почуваючи себе в товаристві чужого чоловіка.

— Дякую, не треба, — теж ввічливо посміхнувся Котуля, але щоб не образити хазяйку, додав: — Хіба я мало випиваю кави, коли ночами доводиться працювати? Алкоголь теж не можу, бо шоферую.

— Ви поганий гість, пане . . .
— Котуля, — нагадав кельнер.
— Пане Котуля, таким гостям у вас не були б раді.
— У нас без горілки не обійтися. Хто приходить до нас, приходить на свято, — самовпевнено посміхнувся Котуля. Він був радий і вдячний за ту амосферу, яку створила тепер Таня. Йому чомусь повірилося, що він доб'ється згоди Ступака.

Таня відчула, що чоловіків треба залишити самих, але перед тим, як вийти, ще спитала Кирила, чи для нього не зробити каву. Кирило заперечливо похитав головою і перевів погляд на Котулю.

— Що вас сюди привело?

Котуля зручніше вмостиився в кріслі, примусив себе привітно усміхнутись і намагався наладитися на довірчий тон розмови.

— Я дочувся, — почав таємниче, майже пошепки, — що готуєте проект нового житлового району.

— Та про це вже ціле місто знає, — з певною легковажністю відказав Ступак, але міркував, чого б це мало цікавити кельнера. Він не йшов би сюди перевіряти загальновідомий факт.

— Якраз на тому місці я побудований, — проказав Котуля, але далі замовк і, весь в напруженні, мовби чекав вироку: бути йому чи не бути.

— Там п'ять будинків.

— Перший — то мій.

— Гарний.

— Я довідався . . . Котуля, як якась забобонна стара жінка, не хотів висловити те, що боявся, аби не здійнилося.

Ступак, прикусивши губи й наморщивши чоло, міркував, які слова підібрати, щоб підтвердити неприємну справу власникові вілли. Він знов, що той тримтів від страху і сподівався на порятунок — побудувати дім не так легко. Не вигадавши нічого, чим би міг полегшити ситуацію вічно усміхненому та задоволенному кельнеру, Ступак повідомив голу правду, без прикрас, без зайвих гарних слів:

— Їх будуть зносити.

Котуля нервово загніздився і принишк у кріслі, ліве око в нього спінулося, лице зблідло. Навіть гусяча

шкіра в нього набігла: на пожовклій шкірі показалися прищики, а під очима й навколо носу, де Котуля не голився, наїжачились тонкі волосинки.

У той час, коли Ступак домовляється з інвестором про поширення простору під будівництво, вілли були для нього голою цифрою: п'ять. Але тепер перед ним сиділа жива людина. В його уяві навколо столика іх з'явилося разом п'ять, п'ять істот з нещасними обличчями, прибитих і безпорадних; у кожного була якась причина побудувати собі дім, витратити на те всі гроші і, може, залісти в борги на все життя. З долонь так і не зійдуть більше мозолі, а жінкам іхнім ніхто вже не розгладить зморщок. Кирило співчував принишклому чоловікові в кріслі, який благально дивився на нього, боячись озватися, ніби чекав, поки архітектор прочитає всі його думки, бідкання та жалі. А четверо власників решти вілл? Вони, може, ще нічого не знають, може, саме тепер гуляють зі своїми дітьми у саду і гордо заявляють, що залишать ім у спадщину гарні вілли, що спорудили гнізда, до яких можна злітатися як до домівки.

Що міг Кирило сказати Котулі? Що вони собі там спокійно житимуть і надалі? Уявивши це, Кирило мовби побачив, як з великого соняха, що з ним асоціювався у нього Сонячний Верх, відламується шматок, як на його місці утворюється струп, бо до соняху врізався гострий стовпчик плоту. Хай собі вілли гарні тепер, але поряд з високими будинками Сонячного Верху вони здаватимуться смішними, псуватимуть загальний вигляд.

— Думаю, — невпевнено почав Котуля, — що якось домовимося.

В таку мить слова означають мало, на обличчі в Котулі було ясно написано його прохання, благання. Ступак покрутів головою.

— Співчуваю вам.

Котуля посунувся в кріслі ближче до Ступака, в очах у нього заграли іскорки надії. Кирило підвівся, не маючи що додати. Гість зрозумів, що його хочуть виправодити. Може, тому і сам встав та взяв архітектора за гудзик на піджаку.

— Все можна, пане інженер-архітектор.

— У цьому випадку, на жаль, я вам не допоможу.

Котуля настільки знав людей, щоб бачити, що Ступак не належить до тих, кому зелений колір сотень засліплює очі, кого іх шелест оглушує, а близькість розв'язує язика. Таким ступакам покажи тільки хабара, то вони не володіють собою і готові людину виставити за двері. Хоч яку суму запропонуй, однаково цим буде покладено край усім надіям — він би навмисне вперся і не заспокоївся б, поки вілла не буде знесена.

Котуля зрозумів, що програв. В ту мить він сердився на Павла Манича, який добре знав свого завідувочого, а все ж кинув його на сковороду обпікатися на всі боки. Така ганьба! Котуля не привик до поразок. І він не стримався від погрози:

— Побачимо! Над кожним з нас є ще хтось вище.

Кирила Ступака така нахабність Котулі образила, але він вчасно оволодів собою і мовчки випровадив непроханого гостя. «Добре зробив, що втримався від гострих слів, — казав сам собі. — Котулі справді надзвичайно шкода вілли. Пізніше він, може, примириться. Знайдуться люди, які пояснять йому все це краще, а потім одержані гроші будуть зігрівати його і відганяти неприємні спогади про віллу... Втім, — спало на думку Ступакові, — він не мусив багато трудитися, щоб спорудити її...»

— Ти збожеволів! — злісно просичала Таня, стоячи у дверях кухні, — думаєш, що всі такі непідкупні, як ти?!

— Про всіх не знаю, але мене купувати не можна. Я не буду танцювати під дудку людини, яка краде й гадає, що ій належить весь світ.

Кирило Ступак знов, що Котуля свідомий сили своїх грошей і ні перед ким та ні перед чим не зупиниться.

Спочатку Кирило Ступак думав, що його група буде працювати вдень і вночі, аби зробити проект якнайкраще, але ніхто, крім нього, не засиджувався в ательє після робочого часу. Та він і сам почав питати себе, чи це в нього захоплення роботою, а чи

його просто не тягне додому. Таня останнім часом стала вередливою, намагалась образити, а що ще гірше — чомусь перекручувала його слова. Хай він говорить, що хоче, вона все висловлювала підозру, що Кирило іронізує, насміхається над нею, не поважає її. Провести годину з дружиною — це для нього була готова мука: весь час стеж за кожним словечком, за інтонацією, не підвищую голосу, і все одно йй ніколи не догодиш. На яку тему не заговорить Кирило, Таня шукає й знаходить прихований підтекст. А мовчати теж не можна в подружжі. То радніше засиджується в кабінеті. Але щоб робота не захоплювала його, того сказати не міг.

Останнім часом дуже змінилася Марія. З боязного дівчатка вона перетворювалась у допитливу архітекторку. Часто забігала до Кирила в кабінет, завжди знаходячи для цього якусь причину, і починала цокотіти: показувала свою роботу, радилася, цікавилася проблемою кольоровості, над якою працював Ступак. Сьогодні вона теж прийшла з новою ідеєю, просила поради, і Кирило відчув, що їй хотілось би, щоб він її похвалив. Він зробив це, і Марія задоволено посміхнулась до нього, а за склами окулярів (мусила бути дуже захоплена працею, бо іншим часом в окулярах зі свого кабінету не виходила) загралі іскорки в очах. Кирило не міг не любуватися її молодістю і красою. Він відчував, як зростала його симпатія до дівчини. Не дивився на неї такими очима, як ті чоловіки, що міряють дівочі принади. Його приваблював у ній якийсь невиразний перехід від цокотливого дівчатка, що аж з дитячою довірливістю приходило до нього, і справжньою архітекторкою, вкрай захопленою цікавою роботою. Марія кожного разу ходила по кабінету, вертілася біля нього, а коли відходила, дякувала за пораду чи компанію, або що зробив її ласку і випив з нею каву. Тепер Марія теж принесла дві чашки кави.

— Вже хочу перестати, — несподівано заявила вона. — Не питиму більше. Але для тебе буду готувати, спеціальну. Вдома вникаю в кулінарію. Для тебе вибрала два рецепти. Може, набридаю своїми балачками? — раптом весело спітала.

— Заінтригуюеш, а потім не хочеш розкрити таємницю.

— Перший спосіб. Розчинна кава, ложечка кави, ложечка цукру — ти любиш гіркішу, то лише малу ложечку, — кілька краплин літеплої води і все це добре вимішати, мішати доти, поки в чашечці не утвориться світлокавова рідина, а потім залити кип'ятком. А другий спосіб. До нормальної турецької кави буду тобі робити шумовиння. У святкові дні, думаю, святкові тут, у нас, каву з шумовинням і я питиму разом з тобою.

— Так ти мене геть розпестиш, — розсміявся Ступак і спитав: — Яка в тебе платня?

Марія, як маленька дівчинка, наморщила чоло й відвернулася.

— Який ти! Усе зіпсуєш. Жінці приємно зробити чоловікові радість. Особливо як той чоловік гарний, миливий, інтелігентний та до всього того ще й твій шеф.

Кирило промовчав, але й він міг би розповісти, яку вміє готовувати каву. А інші напої! За скількома рецептами! Й також тішився, коли Тані смакували...

Після обіду в кабінет зайшов директор «Будово-проекту».

— І темно, і холодно, — поскаржився вже від дверей. — Неохота самому сидіти. Досі я мало коли нудьгував, то боюся, щоб ця хвороба не напала на мене тепер, на старості літ. Тому й іду краще до когось побалакати або просто посидіти.

— Сідайте, товаришу директор.

Кирило Ступак зауважив для себе, що директор лише виговорюється на нудьгу, а справжню причину відвідини розкриє згодом, а може, й взагалі не розкриє.

— І в тебе холодно. Мені досі пощастило вберегти свої кістки від такої напасті як ревматизм, то тепер уже не піддамся йому, зразу втікаю від холоду. Може, до ательє підемо? Там цілий день світить сонце, нагріває повітря. Якби я не був директором, то найрадніше втік би додому до дружини, склався б під перину і випив чаю з ромом. Під перину поліз би сам,

— директор так весело засміявся власному дотепу, що й Кирило заразився його реготом.

— Але я не можу втекти, — крізь сміх сказав Кирило.

— От, не можеш, — директор вдав україй нещасного. — Як майбутній директор ти мусиш бути прикладом. Сидиш у холоді, хоч зубами клацаєш. Бо ти не звичайний собі архітектор і не завідуючий ательє, а ти — приклад! — директор тицьнув пальцем у повітря над головою і знову розреготався, проказуючи по складах: — При-клад, при-клад!

Кирило Ступак першим пішов відчинити двері, і вони пішли в ательє.

Директор «Будовопроекту» без зайвих пояснень чи якихось натяків сказав, що в місцевості, де проектирують житловий район, стоять будинки. Вони вже зупинилися над макетом, де було розкинуто кілька кубиків з пласти маси. Ступак нещодавно тут пробував симетрію розставлення майбутніх споруд і їхніх кольорових відтінків.

— Де вони там? — спитав директор.

Кирило розламав сірники і поклав п'ять половин під схилом біля ріки. Директор не мусив дового думати, щоб порадив:

— У тому напрямі, — показав на макеті, — потягни вулицю приватних будинків, навіть дві можеш.

Ступак не розуміючи глянув на директора, який вдавав, ніби ідея прийшла йому в голову тільки в цю мить.

— Знаєш, що мені саме спало на думку? — директор підбадьорливо дивився на Ступака, прямо вимагаючи, щоб той сам додумався до якоїсь пропозиції. Для директора це було б найкраще — він не мусив би виказувати себе. Але Кирило непрітомно дивився на розламані сірники, і директор змушеній був продовжити: — Може, ти хочеш побудувати собі дім? Дешево одержиши будівельний майданчик. Чудова думка, та про це ні кому ані чичирк! Ти можеш навіть сусіда собі вибрести. Поставиши умову: єдиний тип, щоб не розбивати архітектуру житлового району, і справа вирішена.

— Яка справа?

Директор зрозумів, що прохопився. Ступак поставив його в скрутне становище, з якого треба було шукати виходу, бо сказати правду він не наважувався. Загалом він умів завжди вдалими запитаннями довести співбесідника до бажаної мети, але зараз останнє речення передчасно зірвалося в нього з язика.

— Позбудемося зайвого клопоту з тими людьми, — виправив директор свою помилку. — І інвесторові заощадимо гроші за асанацію. За ті гроші ти міг би обдумувати свої кольори та інші речі, на які інвестор не дає згоди.

— Не вийде, товаришу директор, — Ступак звернувся до нього так, ніби це був виключно його інтерес — не зносити будинки, а потім обґрутував своє рішення: — Щодо кольоровості і атипових елементів, то ми це відстоїмо. А про ті будинки — головні комунікації підуть мимо, і тут створиться ідеальне місце для школ. У напрямі схилу плануємо парк, погоджуємо зі своїм уявленням регуляції ріки й набережної вулиці... Критий басейн, спортивні майданчики. Маємо...

— Маємо, чи маєш? — перебив директор.

— Проект — спільна справа, — напоготів відповів Ступак.

— Один з тих, що там живуть, приходив до мене...

— Котуля, кельнер, — холодно сказав Ступак.

— Ві показував мені дозвіл на будівництво, але тут гірша справа — на його будинку є мозаїка відомого художника. У подібних випадках знаєш, які можуть настати комплікації, — директор намагався вгадати, чи вплинули його аргументи на Ступака, але той не реагував, тому він продовжував: — Спілка художників буде протестувати, встановлять неймовірну суму, щоб інвестор відмовився заплатити.

Кирило міркував, чому Котуля не сказав цього йому. Може, вважав його малим паном, з яким не варто починати таку справу? Котуля міг вірити, що зі своїми грошима долізе й до директора. Та Ступак не допускав думки, що директор пообіцяв Котулі допомогти, бажаючи довести свою перевагу над звичайним завідуючим ательє, який, зрештою, є його підлеглим.

— Яка твоя думка? — директор мусив поставити питання прямо, бо Ступак ніби навмисне мовчав.

— Я бачив мозаїку і знаю її автора, — заговорив, нарешті, Ступак. — Його визнають, і він досить багатий, щоб дозволити собі бути капризним. Хоч оту мозаїку він створив десь за три післяобіддя за довг у барі в Котулі.

— Щось уже вигадаєш, — примирливо сказав директор і попрямував до виходу, ніби справа була розв'язана.

— Мабуть, ні, — вперто заперечив Ступак. — Не будемо псувати вигляду Сонячного Верху жодними плямами.

Директор подивився на нього і, не розуміючи, покрутів головою.

Таня ледве дочекалася кінця репетиції. Вона знала, що на обличчі в неї замість ясної усмішки засіла похмурість, жести рук стали в'ялими. Кілька разів вловила на собі погляд хореографа. Щастя, що не кричав на неї, бо й без того не знала, чи витримає, щоб не заплакати. Насилу стримувала сльози, а на душі було нестерпно гірко.

До всього спричинився дурний телефон. Він задзвонив, Таня підняла слухавку, озвався незнайомий мужчина, назвавши себе її приятелем і другом у біді. Він сказав, що не може на неї дивитися, бо його з'їдає сумління за її чоловіка. Та й вона мусить щось підозрівати, бо не ходила б така засмучена, хай не заперечує. Він бачить зміну в ній. Словом, знайшлася одна ганебна особа, яка посягнула на її щастя і зваблює від неї чоловіка. Він, незнайомець, не може зрозуміти, як така серйозна і поважна особа, як Ступак, міг налетіти на хіхікання тієї кокетки. Більше Таня вже не могла слухати. Втратила самовладання, по всьому тілу розплинулася слабкість, у вухах лящало переможне хіхікання молодої білявки на колінах у її Кирила... Таня бачила задоволену усмішку чоловіка, і він став їй огидним. Біля неї, законної дружини, він ніколи не виглядав таким щасливим.

Таня вже забула іхні перші зустрічі, не пам'ятала, як Кирило ходив у театр дивитися на неї, як потім

у нього третів голос від страху, щоб молода балерина не відкинула його залицяння. А скільки разів носив він її на руках! Тепер вона не пригадала щасливі дні їхніх відпусток, захоплення роботою, щастя з успіхів і присягань, що такими щасливими можуть бути лише вони двоє, у парі. Все це пропало у безвість, забулося, стерлося з пам'яті, все заглушив гучний сміх білявки. Таня сама собі не змогла б пояснити, чому саме по любовниця Кирила мала б бути білою.

З роботи втекла першою, у віконці швейцара на вітві не глянула, бо боялася, що він підслухав телефонну розмову і вже встиг пошептати про це своїм найближчим, а ті дальшим — вона знала, з якою інвидкістю поширюються плітки. На вулиці теж засоромлено схилила голову, бо всі дивились на неї із співчуттям. І як вона могла того не помітити? Всі знали про роман чоловіка, напевне, не раз бачили його в товаристві тієї безсоромниці, лиш вона останньою довідалась. Та так ій треба, коли ходила засліплена. Милий Кирильцо дома вдавав, що багато працює, а в дійсності ховав свою втомленість, боявся викрити себе, то радніше не говорив з нею. Хіба вона заслужила таке? Хіба він міг скаржитися на неї? Чи не авторитет її батька, чи не її популярність спричинилися до його кар'єри? Без неї він би нічого не означав.

Чоловіка вдома ще не було, він міг прийти пізно. За той час злість Тані могла притупитися, ненависть — перейти в гіркоту, войовничість — у докір, але нічого такого не сталося. Гнів кипів і розпалював ображену жінку до нестягами. Коли Кирило повернувся, Таня чекала на нього в кімнаті увойовничій позі, строго дивлячись на годинник.

— Доброго вечора, — мило привітався Кирило і хотів підійти, щоб поцілувати дружину, але на мить затримався, бо його погляд сковзнув униз халатом, який Таня не застебнула, так що між розставленими ногами відкрився трикутничок білих трусиків. Кирило посміхнувся і нахилився до Тані, але вона відштовхнула його.

У першу мить він подумав, що дружина номітила його погляд і він здався їй вульгарним, але тут же по-

бачив, що Таня вся тремтіла від злості, вилиці сіпалися, а обличчя посіріло.

— Де ти був?! — гнівно просичала.

— На роботі.

— Не роби з мене дурня! — Таня атакувала чоловіка, все ще залишаючись у тій позі, яка, коли б вона бодай трохи посміхнулася, так би роздрізнила Кирила, що він би не опанував себе і відніс її в ліжко.

— Не розумію, — безпорадно розвів руки Кирило.

— Щодня працюєш до ночі?!

— Ти ж знаєш, яка у нас робота.

— Ти усвідомлюєш собі, яка в тебе платня? Інші за чотири години заробляють більше, — Таня в напливі злості забула про основне й знову повернула на протоптану стежку.

— Я не цікавлюся, хто як заробляє, — відрубав Кирило й повернув у ванну.

Таня блискавкою скочила з місця і стала в чоловіка на дорозі. Очі в неї блищали, а руки не знаходили собі місця. Таня закривала й розкривала кулачки, то нігтями врізуючись у власні долоні, то знову розчепірюючи пальці.

— Нам треба серйозно поговорити, — просичала.

Кирило й гадки не мав, про що Таня хотіла говорити. Останню платню розтринькала, проте він ані слова не сказав, ба навіть запропонував їй купити з наступної щось дорожче, хай наперед роздивляється в магазинах.

— Може, відкладемо на пізніше? — щиро мовив, бо знов, що вони ні до чого не дійуть, коли Таня така сердита.

— На коли? На коли?! — заверещала Таня, а він від несподіванки застиг на місці.

— Що з тобою, Танько? — оволодів собою і спробував заспокоїти дружину. — Я помилюся, на півгодини ще маю роботу . . .

Таня штовхнула його руками з-перед дверей ванної.

— А мені не треба робити?

В Кирила увірвався терпець, він повернувся до кімнати, став пересувати меблі, крісло-гойдалку відніс у спальню. Все це робив уже спокійно і без слова. Таня не витримала гнітуючої атмосфери.

— Що це означає?

— До стіни прикріплю тичку, і можеш дома вправлятися, — намагався говорити якнайспокійніше, після чого вийшов у ванну, але Таня йшла ступці за ним.

— Чому б я мала вдома вправлятися?

— Якщо хочеш чогось досягти, мусиш як слід працювати, — відрубав Ступак, відсторонив дружину і відкрив кран з холодною водою. Сполоснув руки без мила, вмив обличчя і холодні пальці потримав на скронях, а потім ще пучками провів по повіках. Поки він витирався махровим рушником, Таня чомусь мовчала, але потім засточила йому прямо в обличчя:

— Ти хочеш сказати, що я нічого не досягла! Хочеш мене переконати, що я нездара!

Таня не володіла собою. Вона заверещала, будучи в афекті, і кинула Кирилові в очі:

— Я передбачала, що в цьому заплутана жінка.

— Прошу тебе...

— Жінка!

Таня знову заверещала, але їй не вистачило голосу, вона не могла слова вимовити, хоч нижня щелепа сіпалася. Очі в неї блищали від сліз. Почовгала до тахти, опустилась на неї клуб'ям. Кирило підійшов до дружини, але не наважувався заговорити. Перед його очима здригалася від схлипування купка халату, як свіжа киртиця.

Десь через півгодини Таня піднялася з тахти із заплачаними очима, ледве тримаючися на ногах, і несподівано голосно закричала:

— Іди мені з-перед очей!

Кирило Ступак вийшов на тротуар перед будинком, вдихнув прохолодне повітря, яке приємно освіжило його після задушливої атмосфери в квартирі, де він сварився з Танею. Дарма намагався пояснити, що в нього не вистачає часу займатися будь-чим іншим, крім підготовки проекту. Благав, переконував, присягався, спробував підвищити голос, але це був бензин у вогонь — мусив піти геть з дому, походити годинку, поки дружина заспокоїться. Над тим, чи хтось не обмовив його і хто б то міг бути, Кирило не став міркувати, він волів спокійно пройтися вздовж ріки і по-

думати над проектом. Але думки якось не складалися, замість споруд Сонячного Верху перед очима стояло розгніване обличчя Тані, у вухах звучало її верещання.

Повз нього пробігло кілька чоловіків, дві чи три жінки, які у такий спосіб хотіли б скинути зайві кілограми, пролетіла пара підлітків на велосипеді. Кирило дав пройти парі закоханих, що, обнявши і цілуючись, йшли наосліп. Йому стало неприємно, але він тут же махнув рукою: чого йому соромитися? Зрештою, сказав собі подумки, хай цілюються, воліє хлопець обнімати дівчину, аніж десь у закуреній корчмі дудлити пиво і курити. Хіба він був інакшим? Властиво, пригадав Кирило, аж таким відважним ніколи не був, пестився з Танею, але не при людях. А справді, чого б приховувати любов десь у темних під'їздах, за містом, в лісі, за замкнутими дверима? Любов! Ось що з тієї любові зісталось у нього й Тані.

Кирило збіг до води, став навпочіпки, щоб кинути «качечку». Камінець двічі пlesнув по поверхні й потонув. Не переніс його на другий бік. Вдома умів жбурхнути так, що камінець і шість разів відскакував від поверхні, а потім виносив його на другий бік річки. Правда, у них річка неширока, не порівняти її з цією, але качечки хлопці кидали вниз за течією або через мочила.

Вода в ріці була чиста і прозора. Хоч починало сутеніти, Кирило бачив дно між лозою, посадженою на берегах. Поглядом втупився в одне місце, в голові почали роїтися думки: вода у вічному русі тече до моря, у формі хмар повертається, знову спішити, рікою до моря, щоб повторити цикл. Вода байдужа до всього на землі, а отже й до нього, Кирила, до того, що в нього тепер на душі... А хто до того не байдужий? Та й чи варте це уваги? Хіба один він ходить тут зі своїми думками? На берегах ріки віками люди раділи і плакали, народжувалися і вмирали, колись вірили, що вона не байдужа...

Людину охоплює меланхолія при уявленні, що ота ріка — вічна, переживе тебе, спокійно буде текти, коли про тебе вже й загадки не лишиться. До нсї не впишеш свої долі. Але він все ж має можливість ство-

рити щось таке, що надовго залишиться над рікою, буде дивитися в неї і нагадувати людям, що тут жив архітектор Кирило Ступак. Сонячний Верх вбере в себе і ріку. Вони будуть взаємно доповнюватися — життєдайна ріка і сонячні житла для людей.

З такими думками Ступакові не хотілося повернутись додому. Таня ще не заспокоїлася, і сьогодні, як навмисне, в неї нема вистави. Зайво нервуватимуть одне одного, ні до чого це не поведе. Він живо собі уявляє, що буде далі: день-два будуть мовчки ходити по квартирі, а потім Кирило муситиме помиритися з дружиною. Але цього разу не так легко буде, — спало йому на думку. Іншим разом вони сварилися через дурниці, жодного разу Таня не підозрювала, що він когось іншого має. Може, хтось набалакав їй? Але на який підставі? Кирило не знав, коли він повівся так, щоб дати привід для наклепу. А вигадувати ж ніхто не стане, — запевняв він себе. Таня, напевне, наслухалася розмов котроїсь з колегинь, та й сама почала вигадувати. Ясно, що вигадує, — повеселішав Кирило. Останнім часом він занедбував дружину, а хіба жінки видять причину такого гріха в іншому, як не в полюбовницях? Треба Тані висвітлити, що проект поглинає його більше, аніж він сподівався, забирає багато часу на роботі і вдома. Таж сама бачить, як Кирило висиджує над книгами і креслярською дошкою.

Кирило вийшов на тротуар і попрямував додому, але не довго зберігав душевну рівновагу, заспокійливі думки змінилися сумнівами, а потім докорами. Хіба він дав колись привід Тані для ревнощів? Хіба вона не бачить, як він мучиться над роботою? Чи не призначався він їй, з якими зустрівся труднощами, не поскаржився на вибрики колег? Замість того, щоб розрадити його, Таня вигадує дурниці, ображає, безпідставно обвинувачує чоловіка. Не допомагає, а навпаки, комплікує йому життя і заважає творчо працювати. Дружина мала б розуміти його, заохочувати до праці, а Таня поводиться, як прискіплива дурна жінка... Однак такі думки не примусили Кирила іти шукати розради в кав'яні чи винарні. Він пішов у центр міста. Тут йому кілька разів здалося, що попе-

реду нього — Марія. На другому боці вулиці він за-
примітив пальто, яке носила Марія, і вже придивляв-
ся, чи це не вона. В гурті побачив дівчину в окулярах
і теж сповільнив ходу: чи, бува, не Марія там? Швид-
ко це перетворилося в гру, і Кирилові стало приемно.
Завтра він розповість Марії, що вона ввижалася йо-
му, може, й присниться? Але при тому спохватився,
злякався уяви, що уночі вимовить ім'я чужої жінки.
Таня спроможна вискубти йому за це волосся, він
до смерті не виправдався б. До Марії не хотів іти.
І на роботі треба вважати, щоб не викликати підозри.
Не слід бути з нею занадто фамільярним. Вона здобу-
ла симпатії всього ательє, і Кирило ставиться до неї,
як до доброї приятелки, це поступово переноситься
і до розмов з іншими. Хіба не розказував він уже й
Тані, як Марії личить нова сукня, як вона має звичку
посувати окуляри на кінчик носа, коли працює, і що
не носить їх, як іде з роботи?

Таня могла б запідозрити її й образити. Кирилові
при уявленні, як його дружина розмовляє з Марією,
набігала гусяча шкіра. Кирило не дозволить ображати
колегиню. Працьовита дівчина, тямуща і, що голов-
не, взялася чесно за роботу. Напевне, й тепер сидить
у гуртожитку над проектом. Інші дівчата гуляють,
хваляться своєю молодістю, а вона — за роботою.
Кирила охопив страх: над проектом будуть працюва-
ти найменше два роки — йому це не вадить, але Ма-
рія мусить пам'ятати, що дні безповоротно минають,
що вона скоро стане старою дівкою. А їй шкода бу-
ло б залишатися в старих дівках. Та Кирило в ту мить
не знав, як цьому запобігти.

Обійшовши центр міст, вирішив піти відвідати Яворських.

— Заздрю чоловікам балерин! — гучно привітав Кирила Яворський.

— Заходь далі, — вийшла в коридор і господиня.

— Вона вдома, — признався Кирило, як Яворський став розповідати своїй дружині, що Таня кожного вечора іде на виставу, а Кирило може ходити по місту вільно, без контролю. Він навіть пожартував, що, будучи на місці Ступака, обов'язково знайшов би собі якусь партнерку.

У вітальні в Яворських Ступак мав своє постійне місце у кріслі. Сяде в ньому, роздивиться насамперед книги в книжкових шафах, зиркне на креслярську дошку в кутку кімнати, а потім уже повністю віддається розмові. Сьогодні він сів недбало і витягнув перед себе ноги в зношених пантофлях Яворського. Вони ще були теплі, бо хазяїн надів старіші, а гостеві дав парадніші.

— У нього якийсь клопіт, — зашептала Яворська чоловікові у ванній, куди його покликала, щоб Ступак не чув іхньої розмови.

— Звідки ти знаєш?

— Хіба не бачиш по ньому?

Яворська почала випитувати, чи на роботі щось не пригодилося, але чоловік заперечно похитав головою, і вона перешла на поради, щоб був обережний на слова і зайво не дратував завідуючого. Як сам поскаржиться, то має йому допомогти. І напучений жінкою Яворський увійшов до кімнати, але ніяк не міг розпочати путню бесіду.

Яворська приготувала ім чай, бо Кирило відмовився від горілки і вина. Як принесла чай і тістечка, сіла на тахті й розговорилася про дітей, про те, як вони не хочуть слухатись батьків, поскаржилася на брак часу, бо Яворський, мовляв, не відривається від роботи над проектом, і їй самій доводиться вистоювати довгі черги за покупками. Ступак кілька разів кивнув, а потім подякував за чай і пішов.

Удома Кирило тихо роздягнувся, бо Таня вже спала, і теж пішов у спальню, хоч знов, що засне не скоро.

Директор «Будовпроекту» був не в настрої. Коли глянув на примітки в календарі, почав нервуватися ще більше: на десяту годину скликав нараду групи Ступака. Передбачалася неприємна розмова. Кілька років тому він міг подібні справи вирішувати на ходу, але нині молоді архітектори стали вередливими, ніякого страху не мають перед начальством. Пихаті, та й годі!

— Міцна кава, як ви бажалаї, — зайшла у кімнату секретарка з чашкою кави на срібній таці.

Колись підлеглі були щиріші, — спало директорові на думку при погляді на тацю, яку йому подарували на день народження і якою він, на знак пошани, користувався на роботі. Тепер день народження відбудуть букетом з п'яти гвоздиків. З таким букетом колись до нього додому приходили в гості друзі. Невже все минуло?

На такі чорні думки директора навів старий приятель. Не бачилися кілька років, а з'явився приятель без єдиної квітки. Недбало поздоровкався, вимовившись на вік, у запорошених черевиках поліз у вітальню, ів, пив, навіть плюнув на килим. А вони ще й мали бути йому вдячні, що взагалі зайшов. Йому, що ледве втримався на посаді вихователя, а тепер жив з низької пенсії. Дружина ще й не вмовчала, що в них рідко бувають гости. Мала кому признатися, — сердився директор. Той п'яница ні про що інше не буде белькотити по кав'ярнях, як про те, що славного директора всі лишили, повернулися до нього спиною. Соляни будуть мати на чому гостріти язики. Ніхто не пригадає, що в нього сходилася вся гонорація міста. Булавалися багаті й оббивали в нього пороги. Перед іхнім домом зупинялися «татраплани», «волги», «шістсоттрійки», дружині приносили квіти, а перед ним кланялися.

Директор механічно піdnіc чашку з кавою до губ, але ані ковтка не віdpiv, тільки подивився на чорну рідину, над якою в'юнилися срібні язички, у ніздрях відчув її сильний аромат. Обережно поставив чашку назад на піdnos, а руку поклав на край столу. Міцна кава могла б йому пошкодити. З серцем останнім часом й без того щось було негаразд. Волів стриматися. Уже хотів покликати секретарку, щоб віднесла каву, але вирішив не показувати себе перед нею боягузом. Мить прислухався, чи не постукає хтось у двері, і переконавшись, що у всій установі запанувала тиша, підвівся з-за столу, взяв чашку, позадкував у куток, де стояло кілька вазонів навколо могутнього фікуса, сторожко оглянувся, витягнув шию, чи знадвору хтось не слідкує за ним, а потім порозливав каву по вазонах, у тому числі і у фікус, пальцем ліквідувавши сліди. Після того повернувся до столу, хотів спокійно

зітхнути, але враз його облив холодний піт: на дні чашки не залишилось ані сліду по каві. Секретарка здивується: де подівся порошок?

І в таку неприємну хвилину надійшла десята година. Відмовитись прийняти архітекторів було б цілком глупо — ще більше привернув би до себе увагу.

Директор не був спроможний уважно вислухати доповідь завідуючого ательє архітектора-інженера Кирила Ступака. Мусив докласти багато зусиль, щоб бодай спокійно сидіти. Руки сховав під стіл, бо кінчики пальців тремтіли і пучки м'яко барабанили у дивному ритмі. Перш ніж висловити свою думку, мусив встати, походити по приміщенню, але нервовість йому не пощастило приховати.

— Ти ж нічого з моїх зауважень не взяв до уваги. Це несерйозно! — для самого себе несподівано та безпорадно розвів руки директор. — Ви півроку промарнували, півроку . . .

— Товаришу директор, ми вам пред'явили концепт проекту . . .

Директор знову безпорадно розкинув руки в сторони, потім вистромленим вказівним пальцем постукав по концепті проекту на столі.

— І це має бути пропозиція? Я маю під цим підписатися?! Під оцім?! Я ж свідомо сам себе хав би у в'язницю!

Кирило Ступак у думках близькавично пройшов концепт проекту, але ніяк не міг зрозуміти, що так роздратувало директора. Подивився на інших, але ті сиділи з опущеними головами і, напевне, теж не розуміли причини його обурення.

Після короткої паузи директор знов напав:

— Ви нехтуєте типізацією, забуваєте про промислове виробництво будівельних матеріалів. Інакше тут би не було стільки цяцянок!

От, чого хватається, — висвітлювалася причина незадоволення директора. Ступак того найбільше боявся, що директор буде аргументувати нетиповістю.

— А оце що означає? — директор знайшов у тексті відповідний абзац. — Поліфонічність!

Кирило напоготів відповів:

— Житловому району надаємо характеру міста.

Яворський збагнув, що директор буде хвататися кожній дрібнички і твердолобо буде відкидати проект, а Ступак розсердиться і при своїй неуважності може образити директора. Тому спробував спокійним голосом заспокоїти директора і втихомирити Ступака, в якого вже засіпалися вилиці.

— Я пам'ятаю, що для нас означав променад, чим був центр міста. По лівому боці прогулювалися підлітки, а правою стороною проходжалися дівчата, піарубки, але й дорослі включалися. Увечері це нагадувало транспортир. Бували дні, коли трудно було включитися в колону. Недільні післяобіддя належали молодим мамам з колясками, поважнішим мужчинам з дружинами. Одне слово, місто жило. Ідіть сьогодні подивитися на променад. Кілька розпусних циганят літає, плентается п'яница, але нормальної людини там нема.

Яворського здивувало, що в кабінеті директора стало тихо, усі уважно слухали його, а директор теж не подав жодного знаку незадоволення.

— Найгірше те, що молодь забивається в квартири, — включилася Марія на підтримку Яворського. — Психологи починають говорити про нову форму фобії, яку спричиняють якраз панельні будинки.

Кирило Ступак вважав, що настав слушний час відповісти директорові.

— В проектах повністю рахуємося з промисловим виробництвом деталей, і лише в крайніх випадках проектируємо нетипові.

— Говорите про висунуті простори на першому і другому поверхах . . .

— Для ясел, дитячих садків, для відпочинку й рекреації, — втрутівся в розмову директора Ступак.

— Ти знаєш, скільки б коштувало таке будівництво?

— директор махнув рукою, замовк, уперши погляд десь угору до стелі.

Кирило Ступак мало не вибухнув від злості. Хіба в концепті не наведено суми? Хіба він не читав обґрунтування?

Директор потім погортав сторінки.

— А оце! Нові елементи, нове оформлення терас,

лоджій, балконів . . . — на мить зупинився, потім смиренно продовжив: — Кольоровість . . . Ну, коли так настоюєш . . .

Ступак підвівся і некомпромісно заявив:

— Я наполягаю на всьому, товаришу директор!

Директора це вивело з міри.

— Чому б саме ми мали запроваджувати такі новинки?! Та я не дозволю розтринькувати державні гроші лиш тому, що хтось хоче звернути на себе увагу проектом сторіччя!

Директор усвідомив собі, що перебільшив, що висловився занадто гостро, але Ступак опанував себе і промовчав. У кабінеті запанувала напружена тиша.

Ступак обвів поглядом колег. Манич не зводив погляду з директора, Порач сидів, опустивши голову, Дугас креслив якісь фігури в блокноті. Яворський подивився на нього, а Марія чекала на момент, коли їхні погляди зустрінуться, щоб підбадьорливо посміхнутися.

— Щоб довести справу до кінця, — заспокоївся директор і вже намагався говорити примирливим тоном. — Даю вам два тижні на роздуми. Або приймите мої зауваження, або . . . — директор завагався, чи треба висловити свій намір уголос, але все ж сказав: — Або довірю проект людям, які будуть зважувати на реальні умови.

— Зійдемося о другій в ательє, — тихо проказав Ступак, як вийшли з кабінету директора. У себе потім сів за стіл, обпер голову на перехрещені на столі руки і замислився. Ніяк не міг зрозуміти директора. Він не проти кольоровості, — не без іронії пригадав слова директора. Коли уже всі б'ють тривогу з приводу небезпечної сировості цілих міст, тоді не треба великого геройства, аби підняти руку на знак згоди. Але як розв'язується ця проблема? Будинки побілять вапном, лоджії облицюють дошками, у просторах сходів повставляють скло в залізні рами, вхідні кабінки обведуть алюмінієвими стрічками — і от тобі різно-барвність. Колись люди будували житла з природного матеріалу: каменя, дерева, стріхи вкривали соломою,

такий матеріал був у згоді з навколоишнім середовищем, і кольоровість не чинила жодних проблем. Кирило визнавав, що відразу після війни, коли багато будинків було зруйновано й чимало дюдей жило в усіхих халабудах, треба було будувати якнайскоріше. Проте сьогодні вже слід пригадати архітектурні традиції: кожен дім, кожна споруда — інструмент в оркестрі, який створює лагідну мелодію.

На зустріч з архітекторами Ступак ішов повний енергії, завзяття до роботи і вірив, що свій запал передасть усім. Вони спільно переконають директора, що той помиляється, заважаючи створювати повноцінний проект.

— Товариші, — почав Ступак, як зійшлися після обіду в ательє, — нова техніка вплинула на принципи архітектури й містобудування, поступово вийшовши на перший план, результатом того стала монотонність, невимогливість. Одне слово, архітектора притисли до стіни, загнали в куток і переконали, щоб мовчав. Але архітектура без художньої вартості протистоїть нашій меті, нашим традиціям і естетиці.

Архітектори мовчки слухали завідуючого.

Павло Манич уже до ательє прийшов почервонілий. Гнівався на себе: різні емоції вміє маскувати, але відчуття поразки — ні. Відразу червоніє. В найбільшій люті може примусити себе засміятися, в момент великої радості — так скривити обличчя, що думаєш: от-от заплаче. А от досаду від поразки не приховає.

Останнім часом він багато передумав, ночами не спав, тішив себе великими сподіваннями. Ще й сьогодні в кабінеті директора надіявся на поворот у його долі. Але справи складалися не так, як він надіявся. Якщо директор тоді, коли Манич заходив до нього і просив звільнити його з групи Ступака, не зробив його своїм спільником, то бодай сьогодні міг. А він заявив: або послухають його, або ніхто з групи не буде працювати над проектом. Чому не спитав, чи хтось з колективу з ним не згоден? Тоді б Манич міг встати і продемонструвати свою лояльність.

— Директор не буде зайво рискувати, — випалив Манич і з докором додав: — Ти нас завів у порядну калюжу.

Кирило Ступак не реагував на докір Манича, але інші пожвавішли.

— Чому зайво? — подразнено спитав Яворський.

— Ми переборцили, — переконано сказав Порач.

— Не треба було вигадувати, і ми могли б мати спокій і час для іншої роботи. Скільком ми вже відмовили зробити проекти — готові гроші викидаємо з кишені.

— Усі ми хочемо, щоб збудований за нашим проектом житловий район був якнайкращий, — Марія не зуміла приховати в собі дівочої чутливості.

— Нам треба домовитися, об'єднатися, щоб потім прийняти спільне рішення, — домагався Дугас.

— Чому ти кажеш — зайво рискувати? — Яворський звертався до Манича, вимагаючи відповіді.

Павло Манич вдав, що йому вся ця історія байдужа. Він висловив свою думку, то чого його ще турбують?

— Директорові треба дочекати до пенсії, то навіщо йому ризик? Всякі нововведення? — неохоче сказав Манич. — Коли б ми розв'язували район в інтенціях сучасного містобудування, нікому не було б ніякої шкоди і ніхто нас, ані директора не критикував би.

— Але й не похвалив би, — не витримала Марія.

— Кому сьогодні потрібна похвала?

— І так виходить, що інтерес одного протистоїть інтересам тисяч людей, — Яворський перестерігаюче підніс угору палець, а потім додав: — І всі ми з цим згодні. Не лише згодні, а й підтримуємо таку версію.

— Факти! — заявив Ступак, немов пробрався зі сну. — Лише фактами переконаємо і примусимо погодитися з нами.

Архітектори зацікавилися, як він думає примусити директора капітулювати. Ступак обвів усіх поглядом і пояснив:

— Вирахуємо витрати, і він переконається, що ми не виходимо за межі кошторису.

— Зайва праця, — покірно сказав Федір Порач. — Знаємо його, впerto буде твердити своє.

— Якщо не перевищимо витрати, то як він може твердити своє? — Марія не розуміючи покрутила головою.

— Буде і готово. Хіба нам не доводилось таке бачити?

— Якщо у нас в руках будуть факти, директор з нами погодиться, — поважно запевнив завідуючий архітекторів.

— То вирахуймо. Я готова лишитися після закінчення робочого дня, — щиро запропонувала Марія з притаманною їй нетерплячкою.

— І я залишусь, — приєднався Яворський. — До вечора, бо потім у мене збори.

— Я сьогодні не можу, — Манич підняв руку до рівня плечей, немов хотів показати, що він з тим не хоче мати нічого спільногого. Поглядом простромув Порача і Дугаса, сподіваючися, що вони зрозуміють його і приєднаються до нього.

— Вправім проект за бажанням директора і будемо мати спокій, — невпевнено сказав Порач.

Дугас висловився аж тоді, коли всі звернули до нього погляди і чекали на відповідь.

— Дружина на сьогодні запросила гостей. Я б . . .

— Візьмемось за роботу, — заявив Ступак, немов у його жилах закипіла нова кров: — Сонячний Верх мусимо відстояти!

Павло Манич кілька разів зупиняв автомашину в місті і ніяк не міг вирішити, куди йому іхати. Додому в жодному випадку не хотів — був у такому настрої, що кривий погляд тещі або одне слово напущення тестя вивели б його з рівноваги, а потім довелось би грати клоуна перед дружиною, благати прощення. Ніби навмисно не зустрів нікого із знайомих, з ким би міг посидіти за чаркою. Олена ще була на роботі . . . Так, єдино в Олени він заспокоїться! Вирішив заіхати за місто в мотель. Там теж нікого не зустрів. У такий час в мотелі сидить кілька літніх чоловіків з молодими жінками, повертаючися з відрядження. До Павла підсіло троє дівчат, легко зав'язали з ним розмову, не віднікувалися від частування; одна йому дуже сподобалася, витримувала його скрадливі погляди, навіть не відтягала ногу, коли він торкнувся під столом її коліна, але потім дівчата з робленим жалем заявили, що мусять іти на побачення, і зі сміхом ви-

бігли. Манич затиснув кулаки, заскрготів зубами і пройнявся злістю. «Злодійки!» — промирив ображено. Хіба є якась різниця між звичайним злодієм і тими регочучими кобилками? Більш як сотню заплатив за них, а яка йому з того користь? Ім платив водку, а сам наливався помаранчевим соком.

Перед Оленинimi дверима його взяла злість, що він з великою насолодою розкопав би їх. Як дурень сюди підкрадався, а її нема. Досить було, щоб рипнули двері котроїсь квартири, почувся голос, кроки, і він уже, як злодій, ховався за шахту ліфта, тремтів, щоб його не помітили. Мусив спуститися вниз, підвальнами пробіг на другий кінець корпусу, а там в сліщний момент вибіг до автомашини.

«Може, зайти до Котулі?» — думав у автомашині. Та на того дурня теж трудно було покладтися. Директора він не купив, Ступака теж не скомпрометує. Про те, щоб Маничеві доручили керівництво проектом житлового району, не може бути й мови. При найліпшому директор забере в них проект й поверне їх до якихось незначних робіт, до дрібних замовлень. Буде, як він попереджав: до порядної роботи і не тицьнутъ.

«Ще й та дурепа десь пропадає», — вилася Олену, але вона саме в ту мить вийшла з тролейбуса і попрямувала в магазин. Павло Манич включив мотор, щоб від'їхати і в такий спосіб покарати полюбовницю, яка десь затрималася. Включив швидкість, повільно відпустив педаль газу, але Олена вже вибігла з крамниці, виструнчилася, випнула груди, гордо ступаючи, пішла у свій будинок.

«Гарна потвора», — констатував Павло. Авто завів назад до хідника, роздивився, чи не бачить його хтось із знайомих, а потім побіг за нею слідом. Подзвонив, як звичайно, але за дверима озвалася Олена:

— Хто там?

Павло знову подзвонив, проте двері не відчинялися. «Хіба здуріла?» — блиснула в голові ненависна думка. Чи йому на весь коридор кричати своє ім'я? Та все ж змушений був у щілину прошептати його.

— Ти що, з ума зійшла?! — накинувся на Олену, як прошмигнув повз неї в коридор квартири.

— Я цілком забула про те, як ми умовилися дзвонити, — винувато посміхнулася Олена.

— А привітати? — нагадав Павло.

— Теж забула, — Олена знову посміхнулася, а потім поцілувала Манича. Поцілувала якось холодно і без обіймів.

Вона пішла в кухню, щоб вийняти з сітки покупки. Швидко усе порозкладала, та з пляшкою вина повернулася в кімнату. Павло помітив, що вино не таке, яке він любив і яке пив у неї.

— Нашого, — він навмисне підкреслив, — вина не було?

Олена з якось погордою зиркнула на Павла понад плече і поставила пляшку.

— Моеї платні вистачає лише на дешеве вино.

— Через того йолопа я вже півроку на чорно ні гелера не заробив, а з платні ...

— Ти довго затримаєшся?

— Сьогодні залишусь на всю ніч.

Павло схопив Олену і потягнув її до себе на коліна, проте Олена вирвалася з його обіймів і стала розглядати панчохи.

— Порвеш панчохи.

— Я тобі іх тисячу куплю.

— Не гнівайся, — по-діловому сказала Олена. — Вранці я поспішала на роботу і не встигла привести в порядок квартиру.

— Облиш ...

Вона все-таки взялася прибирати, а потім ще раз перепнідала:

— Довго затримаєшся?

— Чекаєш гостей?

— Гостя.

Олена підморгнула Павлові й загадково посміхнулася. Манич не повірив їй. Олена жартує, кого б вона могла мати? Він їй заміняє чоловіка. Вони часто жартували, що дівчині краще мати полюбовника, ніж чоловіка, бо з тим — лише клопіт.

— Гарна зима, — поважно почав Манич. — Подумай, коли ми зможемо поїхати бодай на два-три дні в Татри. Треба точно встановити термін, щоб я забезпечив квартиру. Думаю, краще найняти кімнату

приватно. В готелі не легко забезпечити дві кімнати, і там можуть зустрітися знайомі.

Олена присіла до Павла, скрестила руки на стегнах, якось посмутніла й відтак мовила:

— Павле, мені набридло весь час ховатися. Не перебивай! — підняла вона руку, коли Манич хотів щось сказати. — Ховаємося від людей, але цілком сховатися не можна. Не можна, бо треба й від себе самих, а це нам ніколи не вдається.

— Не розумію тебе.

— Не хочеш розуміти. Ми сховаємося в Татрах, сховаемося в якомусь готелі. Ховаємося тут, у мене, але почуття, що ми є, властиво, злодіями, нас ніколи не залишає.

— Сьогодні в тебе поганий настрій, — Манич хотів полегшити ситуацію, але Олена з серйозним виглядом обличчя заперечливо похитала головою.

Відмовилася і від суботньої прогулянки автомашиною за місто. Весь час знаходила собі якесь невідкладне діло, відсторонюючи Павла від себе, не реагувала на його пестощі, не сміялася, як раніше, була неуважною і при його розповіді про плани, пов'язані з роботою. Кінець кінцем відверто сказала:

— Павле, прошу тебе, не роби з себе ображеного, не грайся на закоханого, не намагайся обманювати мене, твердячи, що не будеш радий нашому розходові.

Павло Манич оставпів, по спині пішли паморозки, руки охляли, губи стерпли, а лице почало поволі горіти — невже він програв? Як може Олена сказати, що він буде радий іхньому розлученню? Хіба він не переконав її, що вона стала його опорою, що при ній він знаходить спокій, що вона для нього — найближча особа в цьому місті? А тепер всьому мав би прийти кінець? Але куди йому йти з роботи, де знайти притулок, на кого покладатися? В ту мить Павло Манич справді почував себе безпорадним. Він цілком забув про власну дружину, про дітей, про дім.

Його наймиліша істота перетворилася в сіру статую. Дарма кидався б на коліна, не допоможуть благання, не повірить у його щиру любов — вона кам'яна, без душі.

— Павле, у мене є серйозне знайомство.

— Неправда! Ти брешеш! Ти вигадуєш, щоб мене роздратувати!

Манич несамовито кричав, бігав по квартирі, розмахував руками, долонями затуляв собі вуха, закривав очі і знову шалено бігав навколо строгої і чужкої Олени.

— Іди вже.

— Виганяєш?

— Ні, раджу.

— Ти здуріла. Не знаєш, що говориш.

— Іди. Так буде краще.

— Ти мене не любила? Ніколи?

— Любила.

Таня після сварки перестала говорити з Кирилом, але усіма способами намагалася підкresлювати свою присутність у квартирі — вранці вискачувала з постелі і бігла у ванну, звідти виходила у самих трусиках, а ліфчик застібала на ходу; отак, напівгола, ходила по квартирі і після обіду чи увечері. На радіаторах геть порозкручувала регулятори, а вікна тісно позакривала, то й ходила неодягнена. Навмисне провокувала чоловіка, хотіла, щоб просив прощення, просив відпустити провину. Кирило раз заговорив до дружини, але Таня поставила питання ребром, або визнає, що має полюбовницю, або вона не буде слухати його балачок. І справді ні до яких пояснень його не допустила. Далі виструнчено ходила перед ним, виставляла груди, хапалася за спинки стільця і робила батмани, високо викидаючи раз одну, раз другу ногу. Зранку в ванній кімнаті наспівувала, приходила з роботи — теж співала, перед виставою включала радіо чи ставила платівки — що Кирило заглибився у книжки чи креслення, то їй байдуже було. Для неї чоловік, поки не хотів признатися у зраді, став повітрям, порожнечею.

Вона немов нагадувала Кирилові: вивалюй очі, порівнуй, котра з нас має гарніше тіло! Таня була свідома своєї краси. В неї строга статура, як у грецької богині, стегна повні, на них позначилася професія балерини, талія тонка-тонка, відразу було видно, що

жінка ще не родила. Не малу роль відігравало і тримання тіла та культивовані жести. Як ішла по квартирі, висувала вперед пальці, а потім тихо ставила всю ступню в тапочках, робила ледь помітні рухи головою на довгій шії, а руки з напіввитягнутими пальцями граціозно пливли в повітрі.

У Тані була й інша причина піднесено поводитися. Секретарка директора давніше вже сказала їй, а минулого тижня головний режисер підтверджив, що до них приїде соліст з Братіслави і виступить якраз із нею. Таня не могла натішитися. Хвалила сама себе за наполегливість, що домоглася головної ролі в цьому балеті і може показатися. Вона витре носа всім крикунам, які занадто поспішили списати її в кордебалет. З добрым партнером можна дива робити. І вона зробить. Щодня вправлялася в залі театру, дома теж тренувалася, дбала про страву, щоб не повніти, а все ж мати досить калорій для виконання важкої ролі. З режисером пройшла роль з початку до кінця, проаналізувала кожен рух, кожен жест, з хореографом уточнила па, удосконалила фігури. Перед сном знову задумувалася над місцями, які буде танцювати з танцюристом-гастролером, а Кирило тимчасом куняв собі над клаптиками ватману, креслив до одурнення.

Коли б у нього не було полюбовниці, сто разів прийшов би просити пробачення, сварився б. Коли б насправді любив, то й побити міг би. Якась шльондра запаморочила йому голову, — запевняла себе Таня. Запаморочила і він тепер може цілими днями німо сидіти за столом, хто його знає, чи взагалі про щось думає.

Таня знала, що в Кирила якісь неприємності на роботі, щось не ладиться з проектом. Як ій кортіло в'ідливо порадити йому повправлятися! З якою насолодою повернула б вона йому недавній докір! Але Таня перша не заговорить. З принципу. Йому пробачити, якщо то був невинний флірт, але він мусить визнати свою провину. Визнати і обіцяти покінчити з подібною легковажністю. А чого вона досягла на сцені, в тому Кирило сам переконається. Треба знайти спосіб затягти його на виставу.

Таня обдумала десятки варіантів, але всі вони ій здавалися компрометуючими, недостойними. Писати записку і лишити йому на столі не хотіла, просити котрусь з подруг подзвонити Кирилові на роботу теж не могла, колегині, як сороки, накинулись би на неї із запитаннями, секретарка директора за таку службу вимагала б пояснень, що трапилося між Танею і Кирилом. Він теж, немов у рот води набрав, — сердилася Таня на чоловіка, який мовчав над проектом у своїй кімнаті. Спектакль наблизився, відбудеться наступного дня. Може, й заговорила б з ним, якби обізвався. Нарешті, Таня мусила сама покірно прийти і запросити Кирила. Він притакнув головою, хотів щось сказати, але Таня швидко закрила за собою двері: якщо мусила принизити себе й заговорити першою, запросити чоловіка на виставу, то тим гірше для нього — завтра він буде змушеній висолопити язика по коліна, просити прощення, зрікатися полюбовниці і проклинати момент, коли на неї подивився, — Таня буде незламною.

Вранці наступного дня Кирило залишив дружину досипляти, а сам тихо вибрався з дому. Тані було трохи жаль, що не бачила, як поводився чоловік, але вона скоро заспокоїлася, бо знайшла в кухні покупки, які він встиг зробити перед тим, як іти на роботу. Задумуватися над ситуацією не лишалося багато часу. В неї ж був великий день — Таня покаже себе в парі з братіславським солістом, блисне перед публікою і перед колегами. Кирило теж переконається, кого має в домі, збагне, що умови чималою мірою впливають на розвиток таланту. Хіба з її тутешнім партнером можна танцювати по-справжньому? Скільки разів довелось пртерпати, щоб він не спіткнувся і не простерся на сцені, а в кульмінаційній фігури, коли їй треба сяяти щастям, тіло покривається гусячою шкірою, Таню обливає піт, бо вона не певна, що партнер удержить її на плечі.

Спектакль почався в піднесеному настрої, танцюристки бігали дивитися крізь шпаринки в завісі і радісно заявляли, що зал набитий до останнього місця. Таню це радувало і лякало. Боялася, щоб її не охопив панічний страх. Навмисне затуляла вуха, не бажаючи

чуті шушукання колегинь, захоплених братіславським солістом, але водночас і тішилася, вловлюючи на собі їх заздрісні погляди. Вона знала, що така нагода мало кому випадає в периферійному театрі.

Як почула перші звуки оркестра, вся пройнялася роллю і нічого більше для неї не існувало. В антракті колегині кінчиками пальців торкалися її плеча на знак схвалення. Вона й сама була надміру задоволена своїм виконанням. А після антракту — вирішальний момент, заключна сцена. Коли вони обое опинились на середині сцени, Таня граціозно оббігла навколо партнера, подала йому руку і вилетіла, як пушок, на плече. В оркестрі перемогли барабани, а потім заспівали перші скрипки. На фоні кордебалету Таня акорди, зал вибухнув аплодисментами.

— закохану пару, яка дивилася далеко і високо вперед, і в своє щасливе майбуття. Прозвучали останні з братіславським солістом створили скульптурну групу

Таня, все це будучи нагорі, дивилася натхненно, але в ту мить її засліпили рефлектори. Мусила примуржити очі, вуста розтяглись у вимушену усмішку. Була задоволена собою, а ще й партнер, коли вони кланялися глядачам, прошепотів:

— Маєш успіх.

— Оплески належать тобі.

Вони усміхалися глядачам і глибоко вклонялися.

— Солісти з Братіслави не часто приїздять до нас,

— шепнула Таня.

— Ти була чудова, — сказав танцюрист і поцілував Тані руку.

Оплески вибухнули з новою силою.

Надворі кожної миті мінялася погода. Марія час від часу поглядала у вікно і знову бралася працювати. В кабінеті Ступака, крім неї і завідуючого, залишився після роботи і Яворський. Вони розділили працю між собою, мовчки клацали на мініатюрних японських обчислювальних машинках, гортаючи при тому концепт проекту, зазираючи в таблицки та заздалегідь підготовлені книги. У кабінеті було тепло і приємно. Ніхто з них не курив, а крім того вони прочинили двері до кімнати, в якій працювала Марія,

куди крізь відчинене вікно входило свіже повітря й де воно трохи зігрівалося, перш ніж потрапити до них.

Непогода й холод відбивалися в ті дні на обличчях багатьох людей, наводили меланхолію, літні особи частіше говорили про ревматизм, про болі в попереку. Але Марія змін погоди не помічала. Не звертала вона уваги й на сніг чи дощ, бо хоч тротуари від гуртожитку до «Будовопроекту» мокріли, на них не збиралися калюжки, не було грязюки. Та й вітри в затишних вулицях не дуже розгулювалися. А ще від холоду Марію захищало тепле пальто.

У коридорі десь відкрилися двері, вікном рипнув протяг. Марія вийшла, щоб причинити його, і застрималася на мить, дивлячись, як вулицю женеться хуртовина, як сквер перед будинком біліє від нового снігу.

Яворський, відходячи на збори, запропонував і ім іти додому. Зрештою, скоро в кабінеті буде холодно, бо центральне опалення вже виключили. Алє Ступак заперечив: ім вистачить півгодини і розрахунки будуть готові. Коли б щось не виходило, йому доведеться йти до інвестора. А ще директор . . .

— Коли ми хочемо примусити директора говорити з нами, то завтра ж повинні переконати його фактами, — сказав Ступак і заглибився в розрахунки.

«Ще по-справжньому закохаюся до свого шефа», — подумки посміхнулася Марія, спіймавши себе на тому, що досить довго не зводить очей зі Ступака. На вигляд він був симпатичний. Пригадала, як дівчата з гуртожитку заздрили їй, що має такого завідующего. А коли Ступак сидів, заклопотаний роботою, то ставав ще милішим і мовби беззахисним. Словом, іди до нього і приголуб на грудях . . .

Марія непомітно для Ступака струснула головою, ніби відганяючи спокусливі думки, і працювала далі. Вікна давно вже потемнішли, в кабінеті вихололо. Нарешті, Марія зібрала свої аркуші з підрахунками і понесла їх на стіл завідующего. Мить чекала, щоб закінчив і він та підвів на неї погляд. Вона не зводила з нього очей — довго дивилися одне на одне.

— Я вже закінчила, — проказала Марія, але лиця

в неї від сорому мусили залитися рум'янцем. Ті три слова вона з трудом промовила дрижачим голосом.

— Хвилинку, — попросив Кирило й узяв у неї розрахунки. Він гарячково вицокував суми, записував їх, перевіряв, а коли відклав обчислювальну машинку, то прямо засяяв, підхопився зі стільця й розкинув руки: — Вийшло!

Радість Ступака була так заразлива, що й Марія не лишилась байдужою. Посміхнулась, а коли Кирило від щастя обняв її, вони обоє, як діти, застрибали по кабінету.

— Факти! Під тиском фактів не встоїть і така глина, як директор. Розтрощиться, перетвориться у порошок, у масу, яка з усім на світі буде згодна.

Ступак супроводив свої слова театральним жестом, басом наподібнював ту грізну силу, яка трощить усе на свою шляху, а потім перешов на покірний, аж плакучий тон, яким директор повинен буде згодитися з іншим варіантом проекту Сонячного Верху.

Обоє вибухли сміхом і довго не могли вгамуватися.

— Я хочу тебе про щось спитати, але ти не мусиш мені відповісти, — невпевнено почала Марія, коли вони заспокоїлися і вкрай потомлені посідали в крісла.

— Відповім тобі на всі питання.

Марія завагалася, але вже не хотіла відступати.

— Чи тобі було б дуже трудно поступитися директорові?

Кирило не сподівався такого питання. Він споважнів, замислився, а потім сказав:

— Директорові — ні...

Ступак знов, що його відповідь не задовольнила Марію. Вона мусила довго зважуватися на питання, і відповідь на нього була для неї вказівкою на перехресті — на яку ій, молодій архітекторці, треба ступить дорогу... Ступак хотів відповісти чесно, бо знов, що говорять про нього за його плечима, в чому його підозрюють, не вірячи в його безкомпромісність, думаючи, що він хоче скористатися з обставин, щоб потрапити на вищу посаду. Знов Ступак і причину таких пліток. І прикро йому було, що в багатьох випадках

чесність здається підозрілою. Скільком людям доводиться ганьбитися за свою чесність, а скільки є й таких, що підозрюють, ніби інші лише вдають із себе чесних, щоб нібито замаскувати свої гріхи.

— Я сам перед собою не можу поступитися, — продовжив свою відповідь Марії Ступак.

— Якщо не поступишся, — Марія підбирала слова, які б якнайточніше висловили її думки і не роздратували завідуочого, — то директор може відкликати, забрати в тебе проект. А так — бодай частину з наших планів реалізуємо.

— Я не вірю в подібну тактику, — напоготів відповів Кирило. — Ніколи не вірив у половинчатість.

Марія кивнула головою на знак згоди.

— У дружини сьогодні великий день, — з нещасним виглядом сказав Кирило, глянувши на годинник.
— А я не встигну і на кінець вистави . . .

Після спектаклю Таня побігла у свій гардероб, сіла за столик, голову обняла гарячими долонями — іх чотири рази викликали на сцену . . . У вухах поволі стихали оплески, в коридорі губився шум і гармидер — театр затихав, як звикли казати. «Невже все скінчилося?» — питала себе Таня. Їй не хотілося вірити, що довго очікуваний вечір кінчився отак просто, як і інші вечори після вистав. У неї ж були такі уявлення про свій тріумф, а раптом опинилася сама.

Таня обперлася об спинку стільця і підвела погляд на стіну перед собою, де над дзеркалом висіло зображення дитини. Вона тужливо задивилася в її оченята і посмутніла. Скільки разів уже задивлялася в ті оченята, пам'ятала кожну деталь усміхненої дитини, із заплющеними очима могла розповідати про її волоссячко, описала б кожну ямочку на пухкських рученятах, уявляла тілечко й ніжки, хоч іх художник не намалював. Йому досить було зобразити погруддя, щоб передати всю ніжність малої істоти й радість, що випромінювали невинні оченята. Одна ручка тяглась до Тані.

Дитина немов вимовляла: «Мамо». Таня заперечливо похитала головою, немов хотіла пояснити, що

вона не її мама, що вона... У Тані в кутиках очей зібралися пекучі сльози.

— Твоє? — почула за собою голос братіславського соліста.

Таня засоромилася, що її застали з такими думками, тихо покрутила головою, витерла сльози і сказала:

— У мене ще нема.

Артист балету все ще був у добром настрої, успіх зняв з нього напруження. Він витер сльози з Таниного нагримованого обличчя, потім поцілував її в губи.

— Мені чудово танцювалося з тобою, — він притулився до Тані.

— Це ти із ввічливості, — Таня хотіла вивідати, чи правдиві його слова.

— Я найрадніше мав би тебе в Братіславі, — мило промовив танцюрист. — З тобою робили б ми дива!

Таня повірила йому. Така знаменитість не буде її дурити, не буде ляпати дурниці. Вона була переконана, що він повторив би ці слова перед усім колективом. Та ї сама бачила, що мала успіх, сама відчула, як легко йому було з нею танцювати. Кінець кінцем, він нічого нового не сказав їй. Хіба Таня не була певна своїх здібностей, хіба сумнівалась у своєму таланті? Вона знала й те, що їй потрібні умови, потрібний партнер. І тепер вона була вдячна цій людині, яка повернула їй впевненість у собі. Властиво, на віть не їй. Тані потрібний був хтось, хто показав би недовірливому режисерові і заздрісним колегиням, що вона — справжній митець. Коли б не соромилася, обіцілувала б його. Але танцюрист, ніби відчувши її потаємні бажання, сам пригорнув Таню до себе і знову поцілував. Таня, піддатлива й гнучка, піднялася з крісла та й прилипла до нього.

Стук у двері перервав їхні пестощі. В гардероб убіг Манич з китицею, щасливий і сяючий.

— Пробачте, коли турбую, — сказав, але притім не відчувалося, щоб він вважав свій прихід недоручним. — Танечко, поздоровляю! Я в захопленні, і водночас — я нещасний, що несус тобі лише такий букет. Ти заслуговуєш кошики квітів!

Манич зробив реверанс і своєю незграбністю розсмішив Таню. Він довго не знав, де подіти квіти, аж нарешті поклав їх на столик і взяв обидві Танині руки, щоб розцілувати.

— Кажу, тобі місце в Братіславі.

Тані було соромно за балакучість Манича, за те, що він розкриває її думки перед танцюристом. Вона невинно охнула, ледь помітно махнула рукою і заганьблено опустила повіки.

— Дозвольте, — Манич нарешті повернувся до танцюриста, ніби аж тепер помітив його, — і вас поздоровити. Я приятель Тані і обожувач її таланту, а одночасно й колега її чоловіка.

Танцюрист вперше почув про чоловіка Тані, але ніякого подиву не виявив. Таня його цікавила як партнерка на сцені, а чи є в неї чоловік, або вона незаміжня, йому було байдуже. Лиш коли Манич увірвався в гардероб, то злякався, чи то не чоловік Тані. Потім, скоріше для годиться, ніж зі щирої цікавості, спитав:

— А де твій чоловік?

Таня кілька разів кидала погляд на глядачів, у зал, але на коротеньку мить, довше роздивлятись не наявувалася. Серед маси голів вона ніде не запримітила Кирила. Він знав, як тішилась Таня на цей вечір, і не наважився б не прийти, хоч би як посварилися. Інша річ вдома, але на людях він ніколи не образив її. Він десь у залі, — була переконана Таня, — і дивиться на свою балерину. Так вона цілком забула про сварку, знову бачила того колишнього молодого архітектора, який по кілька разів приходив дивитися на неї в одній ролі.

Уже хотіла відповісти танцюристові, що Кирило не заходить до неї в гардероб, а чекає перед театром, і вона їх познайомить, але чомусь раптом втратила певність. Пильно глянула на Манича, а той вистругав глупу міну.

— Він лишився з колегинею на роботі, щось докінчують, — хотів сказати, що в них термінова робота, але в останню мить вирішив, що краще вжалити Таню вдаваною наїvnістю, дурно посміхнувся, лаштуючись сказати не дуже дотепний жарт: — Чоловіків

більше приваблюють чужі ніжки . . . — і після цього розреготався.

Таню цей сміх приголомшив, ій стало гаряче: Кирило десь з якоюсь жінкою, він не прийшов на виставу . . .

У той час Кирило Ступак, не заходячи додому, щоб переодягнутися, поспішав до театру. Хвилинку ще затримався, поки знайшов місце на стоянці. Гардероби були порожні. Збіг униз до буфету, але Тані не було ніде. Шукав її й на автобусній зупинці, автомобільною заїхав додому. Там почекав на кілька автобусів: чи не приїде? Але Таня немов під землю провалилася. В буфеті, коли знов повернувся в театр, колегині дружини поздоровили його з успіхом Тані, підозріло усміхаючись, але він не наважився спитати, де вона. Зайшов глянути в нічний бар — там ніхто з театру не був. Униз спустяться аж після півночі, коли в театральному буфеті буде надимлено і схочеться потанцювати.

Почуття провини водило Кирила по місту, він обійшов кав'ярні, але по Тані не було ніде ані духу. «Вона буде з ним», — блиснула думка в Кирила. — «Інде і не може бути», — здогадувався поки що без ревнивого почуття до дружини й братіславського соліста. Аж коли вибився з сил, припустив думку, що Таня пішла в готель разом з ним, але зайти до нього Кирилові не вистачало відваги, та й він вважав це недостойним.

— Я зараз повернуся, — проказав у прочинені двері Ступак, і Марія не встигла добре глянути на нього, як завідуючий вже зачинив за собою і вибіг у коридор.

Марія гнівалася на себе за неповороткість. Годилося спитати бодай, чи устигнув на кінець вистави, чи дружина не сердилася, а вона, бач, позіхала, ніжна яка — не доспала одну ніч, і вже ні в тин, ні в ворота. У вищій школі, коли починалися екзамени, їй досить було годинку-дві здрімнути, і знову могла вчитися. Інші дівчата ковтали пигульки, напихалися різними ліками, пили каву, а їй досить було розігнати рештки сну під холодним душем, щоб знову на

свіжу голову братися за книжки. Розпестили її тут, властиво, сама вона в тому винувата. Вранці їй і на думку не спало зробити зарядку, перестала ходити на довгі прогулянки, лінъки навіть у місто вийти.

Стара дівка, та й годі! — Марія посміхнулася над таким констатуванням. Та як почала пити міцну каву, знову повернулася думка про стародівоцтво, вже як загроза. Щастя, що з Бегою кілька разів стрілися, бо було б їй до плачу. Сьорбнула ковток кави, а очі знову звузилися, важкі повіки опускалися, Марію охопило приємне почуття розслабленості. Вона почала мріяти: до неї підходить ставний мужчина на вернісажі, бере її під руку на коктейлі, вони йдуть поруч містом, Михайло торкається до неї, гладить її обличчя, цілує... Марію охопила млюсна втома. Вона навмисне не розплющувала очей, невпомаки взяла чашку, лиш аби не відігнати любий образ.

Та кава швидко почала діяти, а коли перед обідом Марія випила ще й другу, то зовсім ожила, навіть жвавою стала. На той час і Ступак повернувся з міста, радісно заявив:

— Маріє, житловий район Сонячний Верх пробивається сам!

Молода архітекторка не знала, що мав на увазі Кирило.

— Ти був у директора?

— З ним завтра будемо говорити, — ніби мимохідь кинув Ступак і пішов до себе.

Десь через годину він знову зайшов до архітекторки зі своїми зарисовками:

— У житлових просторах застосуємо генераційний розподіл. Посилімо контакт з природою. Схил використаємо для терасного будівництва, а оцию чистину, — показав на рівнину під схилом, — забудуємо промисловими і адміністративними об'єктами. Культурні об'єкти зосередимо ось тут, а сюди перенесемо готель.

Марія мала досить чітке уявлення про загальну забудову, уявляла розчленування простору, геометрію всього району та окремих будинків, а з розповіді Ступака усвідомила собі й деталізований характер будівництва.

— При розпрацюванні проектів конкретних будівель дахи пристосуємо для розташування колекторів, щоб використовувати сонячну енергію.

Про використання солярної енергії вони вже говорили, але Ступак сповіщав тепер це з такою впевненістю, ніби справа була цілком розв'язана і їм залишалось тільки скоригувати проекти.

— Але . . .

Ступак перебив Марію.

— Знаєш, чия в тому заслуга? Твоя.

Марія цілком зблилася з пантелику.

— Ще вчора, як ми тут рахували, в мене виникла ідея, а сьогодні я все залагодив. Маріє, побачиш, Сонячний Верх буде нашою гордістю.

Марія мило подивилася йому в очі.

— Тепер я мушу спішити додому.

Телефонний дзвінок не дав Марії змоги замислитися над словами й поведінкою завідуючого, а що трапилася якась незвичайна річ, вона була того певна.

Михайло Бега, як Марії здалося з його повільної розмови, нудьгував. Він заговорив про погану погоду, твердив, що вона — найбільший ворог художників, бо вселяється в іхню душу. Телефонну розмову закінчив проханням, щоб Марія зайшла його провідати.

— І навіщо стільки слів для такого простого прохання? — зі сміхом сказала Марія. — Я теж нена виджу погану погоду.

— Тож давай спільно у наступ проти нудьги!

З роботи Марія поспішила в гуртожиток, де майже годину витратила на педикюр та зачіску.

— Ти змушуєш мене нервуватися, — зустрів її Михайло й пропустив повз себе у майстерню.

Марія зиркнула на годинник і зніяковіла — вона запізнилася майже на півгодини.

— Пробач, — винувато сказала, свою провину виправивши довгим поцілунком.

Від вина відмовилася, але каву вип'є з насолодою. Марія примусила Михайла сидіти за столом, і сама приготувала все на стіл — він лише пояснював, де що має.

— Не спускай з мене очей, — з усмішкою наказала, — щоб замість кави не скип'ятила якусь фарбу в порошку.

Коли готувала закуску, бо Михайло помирає від голоду, збегнула, що ій приємно їтак клопотатися. Вдома чи в гуртожитку теж готувала собі страву, але байдуже, а тепер її пройняло якесь приємне відчуття того, що вона хазяйка. Згодом на зміну йому прийшло почуття гордості — йому смакувало... Як допили каву, Бега змовк і довго дивився на Марію. Їй стало ніяково, але вона нічого не наважилася йому сказати. Сиділа тихо, затамувавши подих, напружену чекала, чи не клацне десь апарат, чи Михайло не скаже, що знімок зроблено. Асоціацію з рентгеном викликали проникливі очі художника.

— Над чим тепер працюєш? — Марія не витримала його погляду.

— Малюю багато і з охотою.

Бега посміхнувся, узяв дівчину під руку, показав їй два закінчені весняні пейзажі. Ще й сказав, що йому чомусь заманулося малювати весну.

— І тут весна? — поцікавилася Марія, спинившись перед накритим полотном мольбертом.

Михайло відкрив мольберт, на якому була рама із загрунтованим полотном.

— Сядеш отам, — розпорядився і повів Марію до заздалегідь підготовленого крісла. — Писатиму твій портрет.

— Але ж я сьогодні страшно виглядаю.

— Справа не в тому, як ти виглядаєш, а як тебе бачить художник.

Марія понад годину позувала, і це її зовсім висنا жило. Весь час намагалася вдавати байдужу, непритомну, а в голові роїлися найрізноманітніші думки, і всі зводилися до художника. Почала про власну роботу, а слідкувала за його рухами, лякалася уявлення, що намалює її запалі очі з синіми колами, а за мить вже роздивлялась риси його обличчя. Нарешті цілком захопилася його роботою і забула про себе.

— На сьогодні вистачить тебе мучити.

— Можу глянути? Лиш краєчком ока.

— Тут ще нема на що дивитись.

Марія не наполягала, раз Михайло не хотів показувати незакінчену роботу.

Михайло примусив Марію випити за успішний початок. Вийнявши з буфета срібну тацю, поставив на неї два кришталеві бокали, спритно відкоркував пляшку шампанського і золотисте вино зашуміло в бокалах і тихо загойдалося в їх руках.

— Без тосту? — поспішила Марія відтягнути руку, коли Михайло хотів чокнутися.

— За нашу любов!

Бокали матово дзеленькнули. Як і годиться за любов — обое випили до дна, а потім міцно обнялись і на хвилинку застигли в безтямному поцілунку. У Марії швидко зашуміло в голові, вона все дужче прилипала до Михайла. Він трохи відірвався від її вуст, задивився в блискучі очі дівчини і ніжно поніс її до постелі. Марія віддано дивилася на нього, а потім покірно заплющила очі, не противлячись його допитливим рукам, що жадібно добивалися до гарячого тіла.

Кирило Ступак прийшов з Танею додому увечері. Вранці він не хотів будити дружину й випитувати, де вона провела ніч, а після обіду її вже не було в квартирі. З розкладу спектаклів, який лежав на нічному столику біля Таніного ліжка, Ступак довідався, що в неї сьогодні вистава. Вирішив підготуватися до завтрашньої розмови з директором, а потім привезти дружину додому.

Таня голосно прощалася з товаришами, сміялася з їхніх дотепів і сама жартувала, але запримітивши біля службового виходу Кирила, раптом споважніла і у відповідь на його привітання буркнула щось незрозуміле. В автомашині іхали мовчки. Аж вдома Кирило почав говорити. Він не хотів виправдовуватися за вчорашній день. Тані сказав, що вона повинна зрозуміти: і в нього можуть бути непередбачені моменти.

— Егоїсте!

Ступак вирячив очі.

— Тебе, крім власної кар'єри, ніщо на світі не цікавить!

Кирила немов ошпарили. Коли б це сказав хтось чужий, то міг би помилатися або й заздрити, але щоб власна дружина безпідставно ображала? Того він не міг перенести. В ньому закипіла кров, тіло за-сіпалося від зlostі, немов від електричного струму. Він з трудом узяв себе в руки, примусивши говорити спокійно:

— Як ти можеш таке сказати? Ти ж знаєш мене.

— Я розчарувалася в тобі.

Кирило намагався збегнути причину Таниної ненависті й не міг. За те, що вчора не прийшов подивитись на неї? То була б дуже жорстока кара. Адже бувало вже, траплялося йому пропустити прем'єру, і завжди це розуміла, ніколи не робила скандалів.

— Ти egoїст! — Таня була в афекті. — Я, дурна, ладна була принести себе тобі в жертву!

Кирило взяв Таню за руку, але вона випручалася.

— Залиши мене! Не доторкайся! — заверещала.

«Чи не з глузду з'їхала?» — мало не вихопилося в Кирила вголос і він навіть позадкував. Таня змінилася до невпізнання. Такою вона ніколи не була. Як виникали певні непорозуміння, день-два походять було мовчки, але потім помиряться, ще міцніше припадуть одне до одного. Деколи вистачало погладити Таню по голові й попросити пробачення, щоб вона розсміялась і кинулася в обійми чоловікові. Спробував би він тепер покласти на неї руку, — Кирило аж сіпнувся від уявлення, як підстрібнула б дружина.

— Не думай, що я ні про що не знаю!

— Мила моя, ти наперед скажи, де ти провела ніч! — Кирило підвіщив голос.

— Ти ще кричати будеш?!

— То ти верещиш, а люди вже полягали спати.

— Хай чують, хай усі чують, хто ти. Всі думали, що він святий! І я, дурна, вірила. Та про все довідалася. Знаю про твою архітекторочку. Знаю, і не буду вам на заваді!

— Таньо . . .

— Не намагайся далі дурити мене!

Кирила пройняла ненависть до глупоти дружини, йому стало соромно за її банальність. Напевне, повірила балачкам про нього і Марію. Хіба мало вер-

зеться про директорів та іх секретарок? Проте мало хто тому вірить. Кирило враз запалав від ганьби — Таня спроможна прийти до нього на роботу і зчинити скандал.

— Я відходжу!

Таня, як вимовила своє рішення, трохи заспокоїлась і дозволила Кирилові заговорити. Але він лише спитав:

— Куди ти хочеш відійти?

— Туди, де мене будуть поважати.

Більше вони не говорили. Кирило Ступак тільки згодом довідався про братиславського танцюриста, але ніколи не дізнався про паскудну помсту Павла Манича.

У «Будовопроект» в Солянах вперлося весняне сонце і крізь великі шиби ательє пробилося усередину. Але Марія не тішилась, в думках бажаючи, щоб хмары його застелили, бо в його променях виразніше виступали сині кола навколо її опухлих очей, і вона боялася, що колеги прочитають в неї на обличчі неспокій і образу. Позавчора пішла до Беги в ательє, сподіваючись, що він закінчuatиме її портрет, але на її місці сиділа інша дівчина; на столі стояла пляшка шампанського і Михайло навіть не потрудився вийти за нею на сходи...

Кирило Ступак порозкладав на столі папери, покреслені аркуші ватману, кольорові малюнки, остронь поставив низку книжок і часописів, з яких стирчали кінчики закладок. Він був незвично серйозний, і, здавалося, саме тому ніхто з ним не заговорював.

Павло Манич похнювився і носком черевика перекидав з боку на бік кульку зіжмаканого паперу. Яворський поспіхом занотовував щось у блокноті, ніби боявся втратити нитку важливої ідеї. Федір Порач никав очима по всіх кутках ательє, і Марії спало на думку, що так поводяться злодії, коли не можуть побороти в собі клептоманії. Очікування найбільше давало себе знати в Дугасові. Він ніби аж розкривав рота, щоб розрядити напружену атмосферу. У нього вже мало не уривався терпець, коли до ательє зайшов директор.

Сьогодні мала відбутись остання, вирішальна нарада, на якій директор скаже, чи робитимуть вони проект Сонячного Верху, а чи він доручить його краще комусь іншому. Архітектори поглядами привітали директора і насторожено підступили до нього. Директор зупинився біля накритого пластиковим ковпаком макета.

— Ми всі тут, — констатував.

Ступак спостеріг, що директор і себе зарахував до присутніх, — це була ясна ознака, що розмова не буде важкою.

— Я ознайомився з поясненнями, коментарями та розрахунками.

Директор знову обвів поглядом архітекторів. Це один з методів спілкування з підлеглими, — подумав Кирило, — про який директор довідався не з книжок про психологію керівника, а десь за чаркою. Він використовував напруження підлеглих, щоб потім приголомшити їх. Марії здалося, що директор відчував себе так, наче кіт над гніздом переляканіх мишей, з якими він міг грatisя.

— Я згодний з вами.

Нарешті, прийшло звільнення. Директор був радий, що йому вдалося до краю напружити нерви архітекторів, а вони всі голосно видихнули.

— Мушу похвалити вашого завідующего за його завзятість. Йому пощастило переконати інвестора і примусити дати згоду на виготовлення проекту за вашими уявленнями.

Кирила Ступака здивувала відвертість директора.

— Недавно дзвонили від інвестора, — пояснив директор. — Принесуть письмово додатки до замовлення. Заплановану суму підвищать на шість мільйонів крон.

Настало загальне пожвавлення. Лиш Манич через силу приховував своє розчарування, а лице в нього почало горіти, викриваючи його.

— Будуть знесені й ті п'ять будинків, що під схилом. Як знаю, один з них проектував Павло Манич, — директор переможно посміхнувся.

— То була моя дипломна робота, — промимрив Манич.

— Бачиш, а замість одного будинку тепер тут проектируємо цілий житловий район, — сказав директор і, повернувшись до інших архітекторів, додав: — Щоб бути об'єктивним: інвестори в захваті і переконані, що Сонячний Верх стане гордістю міста.

Завідуючий ательє архітектор інженер Кирило Ступак на обличчі директора вловив досить байдужу усмішку. Йому стало трохи жаль старого, що, мабуть, піде на пенсію раніше, ніж перші бульдозери виїдуть копати фундаменти.

Марія непомітно підійшла до Кирила, торкнулася плечем завідуючого, показуючи пальцем на зламані сірники, що означали п'ять будинків, які буде знесено.

— На тому місці будуть школи, і я б дуже хотіла проектувати їх, — тихо сказала.

Кирило Ступак посміхнувся до Марії.

— Я буду допомагати тобі.

Директор посторонився, бо архітектори з новим зацікавленням схилились над макетом, ніби аж тепер звернувши увагу на пофарбовані жовтою фарбою об'єкти, які підкреслювали характер Сонячного Верху.

Василь Дацей

СОНЯЧНИЙ ВЕРХ

Видання перше

Видало Словацьке педагогічне видавництво
в Братіславі,
Відділ української літератури в Пряшеві,
як свою 360 публікацію.
Відповідальний редактор Лариса Мольнар.
Технічний редактор Ладіслав Цупер.

Друкували Дуклянські друкарні, н. п. Пряшів — Стор. 184 —
АА 10,08 — ВА 10,88 — Тираж 450 — Ухвалено постановою
СЦКК-ГД № 1997/I-83
67-463-84

Кчс 16,50 — о.

Vasiľ Dacej

S L N E Č N Ÿ V R C H

Prvé vydanie

Výdalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo
v Bratislave,

Odbor ukrajinskej literatúry v Prešove
ako svoju 360. publikáciu.

Zodpovedná redaktorka Larysa Molnárová.
Technický redaktor Ladislav Cuper.

Tlačili Duklianske tlačiarne, n. p., Prešov — Strán 184 — AH 10,08
— VH 10,88 — Náklad 450 — Schválené výmerom SÚKK-GR
č. 1997/I-83
67-463-84

Kčs 16,50 — v.

13/3

67-463-84

Kčs 16,50 — v.

